SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

OSMANLI DEVLETİ'NİN İRAN'A YÖNELİK İSTİHBARAT FAALİYETLERİ (1789-1876)

Yüksek Lisans Tezi

MUNİRA QAYUM

SİVAS
Temmuz 2024

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

OSMANLI DEVLETİ'NİN İRAN'A YÖNELİK İSTİHBARAT FAALİYETLERİ (1789-1876)

Yüksek Lisans Tezi

MUNİRA QAYUM

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL

SİVAS
Temmuz 2024

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

…/…/….

Munira QAYUM

TEŞEKKÜR

Başta danışman hocam Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL olmak üzere, Osmanlıların İran'a Yönelik İstihbarat Faaliyetleri (1789-1876) konulu tezimde kıymetli katkıları ve yönlendirmeleriyle sürekli yanımda oldukları için değerli jüri üyelerine sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Tezin hazırlanmasında sağlanan eşsiz bilgi birikimi ve tecrübe ile bu önemli dönemeçte beni yalnız bırakmadıkları için çok teşekkür ederim. Ayrıca, bu süre zarfında değerli görüş ve eleştirileriyle çalışmalarıma katkı sağlayan diğer hocalarıma ve meslektaşlarıma da minnettarlığımı bildiririm. Her zaman başarıya giden yolda arkadaşlık elini uzatan sevgili dostlarıma da içten teşekkürlerimi iletiyorum. Kütüphane personeline ve araştırma merkezi çalışanlarına da emekleri ve yardımseverlikleri için ayrıca müteşekkirim. Tezin oluşması sürecinde her türlü dokümantasyon ve kaynak desteğini sağlayarak benim için değerli katkılarda bulundular.

Son olarak en büyük teşekkür, bu süreç boyunca bana inanmaları, sabırları, anlayışları ve manevi destekleri ile yanımda oldukları için ailemedir. Başarımın arkasındaki en önemli güç olan sizlere olan minnettarlığımı ifade etmek için kelimeler yetersiz kalır. Bu çalışmanın hayata geçirilmesine katkısı olan herkese bir kez daha gönülden teşekkür ederim.

Munira QAYUM

Sivas 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **i**

KISALTMALAR ..... **iii**

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vii**

1. GİRİŞ **1**

Yöntem, Sınırlar ve Amaç 1

Önem 3

Kaynaklar 4

İstihbarat 7

BİRİNCİ BÖLÜM **11**

1. OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ SEYRİ (1789-1876) **11**

1.1. Tarihi Arka Plan 12

1.2. Osmanlı-İran Rekabet Alanları 14

1.2.1. Siyasi-Askeri Rekabet 14

1.2.2. Hudut Sorunları ve Toprak Anlaşmazlıkları 19

1.2.3. Diplomatik Rekabet 23

1.2.4. İktisadi-Ticari Rekabet 23

1.2.5. Din ve Mezhep Çatışması 24

İKİNCİ BÖLÜM **27**

2. İSTİHBARAT FAALİYETLERİ **27**

2.1. Osmanlılarda İstihbarat 27

2.2. Kaçar Devleti İstihbaratı 29

2.2.1. Kaçar Devleti'nden Önce İstihbarat Faaliyetleri 29

2.2.2. Kaçar İstihbaratı 32

2.3. İstihbarat Teşkilatlarının Benzer ve Farklı Yönleri 32

2.4. Osmanlıların İran'a Yönelik İstihbari Faaliyetleri 34

2.4.1. Siyasi-Askeri Faaliyetler 37

2.4.1.1. Savaş Dönemi 38

2.4.1.2. Barış Dönemi 63

SONUÇ 83

KAYNAKLAR 85

EKLER 93

Ek 1. Osmanlı-İran sınırı ve İran Ülkesi Haritası (*Arşiv Belgelerinde* Osmanlı-İran İlişkileri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, iç kapak). 93

Ek 2. İran casuslarının Musul'da gösterdikleri faaliyetler hakkındaki rapor (*Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 2, s. 704) 94

Ek 3. Rauf Paşa'nın Yakaladığı ve İstanbul'a Gönderdiği İran Casusları hakkında Hatt-ı Hümayun (*BOA, HAT.390/201710A).* 95

Ek 4. Erzurum Valisi Galip Paşa tarafından Hakkâri ve Hoşab kalelerine dair alınan ve merkeze sunulan istihbarat. (*BOA, HAT.801/37091*) 96

Ek 5. Savaş sonrasında kıyafet değiştirip – evlenen Osmanlı askerlerinin casusluk yapmaları ve onların bu durumunun İranlı yetkililerce tespiti (*Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 6, s. 611). 97

ÖZ GEÇMİŞ 99

KISALTMALAR

A.Ü.	**:** Ankara Üniversitesi
c.	**:** cilt
Çev.	**:** çeviren
No.	**:** numara-sayı
S.	**:** sayı.
s.	**:** sayfa.
ss.	**:** sayfadan sayfaya.
TOBB	**:** Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TTK	**:** Türk Tarih Kurumu
Yay.	**:** Yayınları – Yayınevi

ÖZET

1789-1876 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu ile İran'daki siyasi teşekkül arasındaki ilişkilerde istihbarat faaliyetleri yoğun ve önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma, söz konusu dönemde gerçekleştirilen istihbarat faaliyetlerini incelemekte ve her iki devletin bu faaliyetleri nasıl gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve İran'daki devletin dış politika hedefleri ve stratejileri ele alınarak, istihbarat faaliyetlerinin temel amacı ve önemi incelenmiştir. Ardından, her iki devletin istihbarat teşkilatlarının yapıları, işleyişleri ve etkinlikleri detaylı bir şekilde analiz edilerek, bu süreçte yaşanan başarılar ve zaaflar belirlenmiştir. Ayrıca, Osmanlı-İran sınırlarında görev yapan casusların rolleri ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Son olarak, 1789-1876 döneminde Osmanlı İmparatorluğu ile Kaçar (İran) Devleti arasında yaşanan siyasi münasebetler ve rakip güçlerin etkisi de değerlendirilerek, bu süre zarfında gerçekleştirilen istihbarat faaliyetlerinin sonuçları ve etkileri üzerinde durulmuştur. Bu çalışma, Osmanlı-İran istihbarat tarihine ışık tutarken, aynı zamanda dönemin siyasi ve askeri gelişmelerini de anlamaya katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Casus, İstihbarat, Osmanlı Devleti, İran

ABSTRACT

Between 1789 and 1876, mutual intelligence activities had an intense and important place in the relations between the Ottoman Empire and the political establishment in Iran. This study examines and revealed the intelligence activities in the said period how both states carried out. First of all, the foreign policy goals and strategies of the Ottoman Empire and the state in Iran were discussed and the main purpose and importance of intelligence activities were examined. Then, the structures, functioning and activities of the intelligence agencies of both states were analyzed in detail and the successes and weaknesses experienced in this process were determined. Additionally, the roles and activities of the spies working on the Ottoman-Iranian borders were emphasized. Finally, the political relations between the Ottoman Empire and the Qajar (Iranian) State in the period 1789-1876 and the impact of rival powers were evaluated, and the results and effects of the mutual intelligence activities carried out during this period were emphasized. While this study sheds light on the history of Ottoman-Iranian intelligence, it will also contribute to understanding the political and military developments of the period.

Keywords: Spy, Intelligence, Ottoman Empire, Iran

1. GİRİŞ

Dünyanın farklı bölgelerinde bulunan ilkel kabilelerin basit şekilleri ve bunların oluşturduğu siyasal sistemlerin başlangıçlarından daha gelişmiş olanlarına yani imparatorluklar ve ardından da modern devlet yapılarına varana kadar siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler bunların aralarında kurmuş oldukları bağlar sayesinde sürekli olarak gelişmiştir. İlişkilerin seyri, en başta basit bir haldeyken zamanla resmi ve siyasi elçiler ile gizli bir biçimde yönlendirilen casuslar vasıtasıyla çok daha karmaşık bir hale gelmiştir. Casuslar özelindeyse, bunları içlerinde barındıran teşkilatlar işin en başında rakip devletlerin askeri güçleri ile benzer hususlarının tespit edilmesi için kurulmuştur. Bu nedenle de onların etkileri savaş dönemlerinde artmış ve barış dönemlerindeyse azalmıştır. Bir fark olarak, diplomatik heyetler karşı tarafça kabul görürken casuslar sürekli olarak kendilerini gizlemek zorundalardı ki bundan ötürü de canları devamlı bir biçimde tehlike altında olmuştur. Bununla birlikte rakipler aslında casusların ve benzeri istihbari elemanlardan her zaman haberdar olarak görülmüşlerdir. Sadece, aradaki tek fark, onların açığa çıkarılarak tespit edilmesinin zorluğunda yatmıştır. İlerleyen zamanlar ve devletlerarası savaşların daha karmaşık hale gelişi ve artması, daha fazla casus kullanımı ve istihbarat düzenlemeleri yapılmasına sebebiyet vermiştir. Ülkeler diplomatik başta olmak üzere kendi aygıtlarını, istihbarat teşkilatlarını organize etmek, casus güçlerini eğitmek, onları başka diyarlara göndermek ve istihbari bilgilerin analizi için harcar hale gelmişlerdir. Neticede artık casuslar sadece birer askeri istihbarat sağlayıcısı ya da gizli görev elemanı olarak değil, tüccar, büyükelçi, asker, turist, dini veya bilimsel figürler olarak görevlerini yerine getirmiş ve tüm alanlarda haber toplamaya uğraşmışlardır.[1]

Yöntem, Sınırlar ve Amaç

Araştırmanın yöntemi en temel manada nitel analizden oluşmaktadır. Çünkü söz konusu bu çalışma içlerinde birincil ve ikinci olarak ayrılmasına karşın en temel

[1] Genel olarak istihbaratın ve özellikle de Osmanlı istihbaratının ana hatları ve şemasının çizilebilmesi için bkz. Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* Kitap Yay., İstanbul 2017, ss.23-134.

haliyle literatür ve basılı kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Tarih metodolojisine uygun bir biçimde çalışma konusunda seçilen tarafların kaynakları başta olmak üzere kendi içlerinde de ayrıma tabi tutulan kaynaklar karşılaştırılarak karşılaştırmalı tarihçilik anlayışı-metodolojisi izlenmiştir. Metin; amaç, yöntem, önem ve kaynaklarının değerlendirilmesinin yer aldığı giriş kısmının ardından iki ana başlığa yer verilmesi yoluyla oluşturulmuştur. İlk başlık, ikincisinin daha iyi anlaşılabilmesi adına oluşturulmuştur. Esas metin ise Osmanlı ve Kaçar devletlerinin birbirleri arasında gerçekleştirdikleri istihbari faaliyetleri konu edinmektedir.

Tez konusunun sınırlayıcısı olarak özellikle iki husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki zaman ikincisi ise mekandır. Zaman olarak Osmanlılar bakımından Sultan III. Selim'in tahta çıkışından Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkış tarihi (aynı zamanda Sultan Abdülaziz'in hükümdarlık süresinin son buluşu), İran tarafındansa Zend hanedanının son şahı olan Lütf Ali Han (1789-1794)'ın egemenlik süresinden Kaçarlardan Nasırüddin Şah (1848-1896) devrine kadar olan kısım seçilmiştir. Ayrıca konunun başlangıcı aynı zamanda Avrupa ve dünyada büyük ses getiren Fransız İhtilali'nin de başladığı yıldır. İkinci husus yani mekân, zaman kadar genişlik göstermektedir. Sadece tarafların kendi toprakları değil, aynı zamanda Kafkasya, Basra Körfezi ve hinterlandı, Irak ve Azerbaycan ile Gürcistan'ın da yer aldığı Güney Kafkas topraklarından geçen sınırlar da bu bakımdan önem arz etmektedir. Bunlardan başka içlerinde sefir-konsolos-şehbender-karperdaz gibi diplomatik görevlilerin bulunduğu şehirlerin de burada ayrı bir önem taşıdığı vurgulanmalıdır.

Osmanlıların İran'a Yönelik İstihbarat Faaliyetleri (1789-1876) başlıklı bu çalışma gösterilen dönemde adı geçen devletlerin istihbari faaliyetlerine odaklanmaktadır. Tez kapsamında her iki devletin istihbarat yapıları ve işleyiş mekanizmaları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sivil ve askeri istihbarat teşkilatları ile İran'ın geleneksel ve modern istihbarat yapıları analiz edilmiş bu doğrultuda elde edilen bilgilerle stratejik bilgi toplama yöntemleri, casusluk ağındaki aktörler ve karşı tarafı etkisiz hale getirme süreçleri incelenmiştir. Ayrıca tezde, söz konusu dönemde iki devletin istihbarat faaliyetlerinin önemli diplomatik krizlere ve askeri çatışmalara yol açmış olması bağlamındaki rolünden de

bahsedilmektedir. Ayrıca daha genel ve kapsamlı yorumlar getirilebilmesi noktasında literatürün geniş tutulduğu da hemen burada belirtilmelidir.

Çalışmanın en temel amacı tabii olarak her iki devlet arasındaki istihbari faaliyetleri ortaya koymak ve bu süreçte yaşanan diğer siyasi ve sosyo-kültürel olaylara ne gibi bir etkisi olduğunu tartışmaktır. Bundan başka daha genel bir çıkarım olarak dış politika ve diplomasiye nasıl bir etkisi olduğu, istihbarat teşkilatlarının örgüt yapıları, yöntemleri ve amaçları ile istihbari operasyonların nasıl gerçekleştirildiği, diğer büyük güçlerle olan ilişkilerdeki etkisi, Kürtlerin bu konu kapsamındaki rolleri ve bölgesel güvenlik ile denge konularına ışık tutulması da hedeflenmiştir.

Tezin amacının belirlenmesi ve işletilmesi doğrultusunda yöneltilen bazı temel sorulara burada değinmek faydadan uzak olmayacaktır. Tezin konusu kapsamında iki devlet arasındaki değişen siyasi, askeri ve ekonomik dengeler, istihbarat faaliyetlerinin yoğunluğunu ve önemini etkilemiş midir? Devletler sınırdaki göçebe kabileleri bu minvalde kullanmışlar mıdır? Elde edilen istihbari veriler devletlerin genel politikalarına etki etmiş midir? Bu süreçte gerçekleştirilen faaliyetlerde iş birliği unsuru yer etmiş midir? Karşı tarafın faaliyetlerini doğrudan sınırlama veya yok etme çabası içerisine girilmiş midir? Söz konusu bu soruların, araştırmanın eksikliklerini şekillendirerek oluşmasına katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Önem

Tez konusu dahilinde işlenen devletlerin sürekli bir bilgi alışverişi içerisinde bulundukları kaçınılmazdır. Bu etkileşim, onların en başta siyasi-askeri ve politik olarak genel stratejilerinde nasıl bir anlam bulduğu ile önem kazanmaktadır. Dahası söz konusu devletlerin kendi stratejilerinden başka iletişim üzere olmaları bölgenin kaderini de etkileyecek denli önem arz etmektedir. Bu bağlamda Osmanlı-İran Savaşı (1821-1823) gibi olaylar da inceleme altına alınarak, hadiseler kapsamında gerçekleşen istihbari faaliyetler olup olmadığına, var ise de ne denli bir etkisi bulunduğuna temas edilmiştir. Aradaki rekabet kapsamında gerçekleşen faaliyetlerin bölgesel dengeleri nasıl şekillendirmiş olduğu ve sosyo-politik veriler ışığında

bugünün jeo-stratejik çatışmalarının kökenlerine nasıl etki ettiği böylelikle daha iyi anlaşılabilecektir. Nitekim söz konusu düşünceleri, bilgileri ve belgeleri yansıtan çalışmaların varlığının azlığı da tezin önemi ile birlikte özgün değerini de arttırmaktadır. Osmanlı'nın İran'a ve İran coğrafyasındaki siyasi teşekkülün de Osmanlı topraklarına yönelik istihbari faaliyetlerine dair en başta birincil el kaynaklarda geçen bilgilerin derlenerek bir araya getirilmesi ve sistematik bir şekilde sunulması dahi tezin önemini gösteren emarelerdendir. Bu bakımdan geçmişe ışık tutarken bugünün Türk-İran ilişkileri ile de bağlantı kurulabilmesi noktasında tez ayrı bir öneme sahiptir.

Nitekim, istihbari faaliyetlerin devletlerarasında zuhur eden etkileşimde açığa çıkardığı önem ve bunun boyutu aynı zamanda konuya yeni bir bakış açısı ile okuma imkanı sağlayacağı için de ehemmiyet arz etmektedir. Literatür başta olmak üzere ortaya çıkarılan çalışmaların sınırlı olması da söz konusu önemi arttırmakta ve teze özgün bir değer katmaktadır.

Kaynaklar

Bu tez, kapsamlı bir literatür taraması ve arşiv belgelerinin incelenmesi yoluyla inşa edilecektir. Böylece Osmanlı-İran devletleri arasındaki istihbarat faaliyetlerinin önemi ve etkisi daha geniş bir perspektifte ele alınarak dönemin siyasi ve askeri gelişmelerine yeni yorumlar getirilmesi amaçlanmaktadır. Böylelikle kullanılacak olan kaynakların en başında birincil değere sahip olan arşiv vesikalarının geldiği belirtilmelidir. Arşiv vesikaları bakımından özellikle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi evrakı ilk sırayı almaktadır. İran arşiv belgelerinden doğrudan belge temini sağlanamadığı için doküman olarak değil, bunların kitap şeklinde bir araya getirilmiş derleme hallerinden yararlanılmıştır. Türkçe (ve Osmanlı Türkçesi), Farsça ve İngilizce dillerinden birçok kaynaktan istifade edilmiştir. Bunlardan başka özellikle yine birincil kaynaklar başta olmak üzere literatürün temini noktasında birçok kütüphaneden yararlanılmıştır. Millet Kütüphanesi, Millî Kütüphane, Süleymaniye Kütüphanesi, İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) İRAM (İran Araştırmaları Merkezi) ve Tahran'da bulunan İran Millî Kütüphanesi bunlardan bazılarıdır.

Siyaset; savaş ve diplomasiyi kendisine iki araç olarak bağlamıştır. Bu iki kavramın en önemli damarları ise istihbari faaliyetlerdir. Fakat özellikle İranlı yazarlar tarafından söz konusu faaliyetler detaylı ya da doğrudan incelenmek yerine genellikle Osmanlı-İran ilişkileri kapsamında verilmiştir. Örneğin Farsça kaynaklardan bu bağlamda en önemli olanlar, Osmanlı ve İran arasındaki siyasi ilişkileri konu alan *Guzide-i Esnad'ı Siyasi'i İran va Osmani* (Osmanlı ve İran'ın Seçilmiş Siyasi Belgeleri) adlı yedi ciltlik kitap ve İran Dışişleri Bakanlığı Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu tarafından (1369 Şemsi) 1990'da basılmıştır. Bu kitaplarda, Osmanlı devleti ile İran arasındaki siyasal, kültürel ve askeri ilişkiler, mektup yazışmaları ve istihbaratla ilgili konular belgeler ve metinler şeklinde yer almaktadır. Bahsedilmesi gereken diğer bir önemli kaynak ise Gulam Huseyin Mirza tarafından (1365 Şemsi) 1986'da tamamlanan ve Harezmi Yayınevi tarafından yayınlanan iki ciltlik *Esnad der Revabıt-ı Siyasi'i İran ba İnglis va Rus va Osmani* (İran ile İngiltere ve Rusya ve Osmanlı aralarında Siyasal İlişkilerine Dair Resmî Belgeler) adlı kitaptır. Kitaptaki belgeler, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın resmi kaynaklarından çıkartılmış ve Farsça diline çevrilmiştir. Tabii bunlar ve bunlar gibi eserlerin ele aldıkları bakış açıları ve cepheler milli kaygılar çerçevesinde Osmanlı Devleti aleyhinde birçok bilgiye de yer vermektedir. Son olarak Rasul Piruti'ye ait olup *Kaçar Dönemi İran-Osmanlı İlişkilerinde Kürtlerin Yeri (II. Erzurum Antlaşması'ndan Kaçar Döneminin Sonuna Kadar)* başlıklı örnekte olduğu üzere çalışma içerisinde Farsça tezlere de yer verilmiştir.

Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen lisansüstü tezlerden de faydalanılmıştır. Burada yapılan taramalar neticesinde tezin özgün değerini arttıracak şekilde doğrudan konuyu ilgilendiren başka bir araştırmaya tesadüf edilememiştir. Ancak istihbari unsurlar göz önünde bulundurularak benzer tarih aralıklarını içeren ve ana teması "siyasi ilişkiler" olan, Kırıkkale Üniversitesi'nde Coşkun TÜFEKÇİ tarafından hazırlanmış olan *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)* başlıklı teze burada temas edilmelidir. Çalışmamız ve bu tez arasındaki en belirleyici fark, tarafımızdan İran menşeli kaynakların kullanılmış olmasıdır. Özellikle tezin hazırlandığı sırada dünyada covid-19 salgınının yaşanıyor olması ve İran İslam Cumhuriyeti arşivlerinden belge sağlanamaması dolayısıyla söz edilen belirleyici farkın değeri arttırılamamıştır. Fakat o arşivlerden kaynaklar

kullanan İranlı yazarların eserleri ile arşiv belgelerinin derleme olarak yer aldığı kitapların bu çalışma dahilinde kullanılması Tüfekçi'nin tezi ile bu çalışma arasındaki en büyük farkı oluşturmuştur. Teze başlanıldığı sırada her ne kadar İran arşivlerinden yararlanılması düşüncesi ile yola çıkılmış olsa da bu hususta engellerle karşılaşılmış ve söz konusu kaynaklar kullanılamamıştır. Tüfekçi'nin çalışmasından farklı olarak tezimiz kapsamında özellikle Hatt-ı Hümayun evrakları ile başta Farsça ve İngilizce eserlere yer verilmiştir.

Yararlanılan eserler kimi zaman doğrudan tez konusunu değil, onun ana hatlarını ve kavramlarını ilgilendiren çalışmalar olarak kullanılmıştır. Örneğin Ahmet Yüksel tarafından hazırlanan *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı* ya da Aziz Yakın'ın kaleme aldığı *İstihbarat, Casusluk ve Casuslukla Mücadele* bu minvalden eserlerdir.

Kaynak olma hüviyetini kazanmış olan diğer bir grup ise birinci el kaynakların basılı halleridir. Osmanlı Devleti'nin İran'da olan elçi ve diplomatı Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin ''*İran Sefretnâmesi''* isimli eseri ya da Ahmet Cevdet Paşa'nın yazdığı *Tarih-i Cevdet* bu grupta yer alabilecek başlıca kaynaklardır.

Çalışmada kullanılan literatüre getirilebilecek en önemli eleştiri konu hakkında herhangi bir araştırmanın bulunmuyor oluşudur. Ancak bu fikir aynı zamanda tezin özgün değerini de arttıran olumlu bir gelişmedir. Yine de kaynakların işledikleri konular kapsamında casuslar ve onların rollerine dikkatlerini çok az bir düzeyde vermiş olmaları, Farsça kaynakların akademik verilerden uzak olmaları (genellikle o dönemin Batılı ya da yerel görevlileri tarafından belirli amaçlar doğrultusunda kaleme alınmış çalışmalardır), yine Farsça kaynaklarda aşırı indirgemecilik yapılması (bütün konunun tek bir özel faktörlere bağlanması gibi – mesela bölgedeki Kürtlerin varlıkları) gibi etmenler önemli kaynak problemleri şeklinde ortaya çıkmıştır.

İstihbarat

Tarihteki Osmanlı-İran siyasi münasebetleri ve bu kapsamdaki istihbari faaliyetlerin neler olduğunun açıklanmaya başlamasından evvel, doğrudan istihbaratın ne ve tarihte nasıl bir paya sahip olduğunu anlatmak faydalı olacaktır.

İstihbarat ya da başka bir deyişle casusluk, askeri – siyasi – ticari veya diğer kimi gizli bilgileri casuslar, gizli memurlar veya yasa dışı gözetleme aygıtları vasıtasıyla elde etme sürecidir.[2] Casusluk en basit haliyle gizli metotlarla diğer bir devletin kanun ve nizamlarını ihlal etmek suretiyle birçok türden bilginin ifşa edilmesi veya çalınmasına denilir.[3] Nitekim istihbaratın iktisadi casusluk gibi küreselleşen ve küçülen dünyada büyüyen bir tehdit niteliğinde ileri düzey alt faaliyet türleri de bulunmaktadır.[4]

Kelime anlamı olaraksa bu eylemi gerçekleştiren şahıslar olan casusların isimleri Arapça تجسس – tecessüs yani merak etmek kelimesinden gelmektedir. Kendi ilgi alanı dışındaki şeylere karşı öğrenme arzusunu ortaya çıkarmış bu insan modeline eski Türklerde *çaşıt* ve yaptıkları eyleme ise çaşıtlık denilmiştir. Daha sonraları ise bunun yerine Fransızca olan *ajan* kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.[5] Kelime Farsçada ise arama, araştırma ve yoklama anlamlarını taşımaktadır.[6]

Antik Yunan'a kadar dayanan ve hatta Herodot ile Sun Tzu'nun eserlerinde sürekli olarak çeşitli konularda casusların faydalarına değindikleri bu "meslek" dünyanın en eski ikinci mesleği olarak görülmüştür. *Gizli bir şekilde kılık değiştirerek sahte iddialarını düşmana ileterek ve düşmandan bilgiler alarak yasadışı bir biçimde faaliyetlerini işleten casuslar* daha önce de belirtildiği üzere bu eylemlerini yasadışı olarak gerçekleştirirler.[7] Tarihi bağlamda en eski örneğine Hammurabi'ye gönderilen bir misalle karşılaşılan casusluk, çok gelişmiş bir servis

---

2 Oleg Vladimirovich Penkovsky, "Espionage: International Relations'', *Encyclopedia Britannica,* erişim tarihi: 6 Ocak 2023, https://www.britannica.com/topic/espinage.

3 Aziz Yakın, *İstihbarat Casusluk ve Casuslukla Mücadele*, Dışişleri Akademisi Yay., S 3, Ankara 1969, s.49.

4 Robert Fischer – Edward Halibozek – David Walters, *Introduction to Security*, Butterworth-Heinemann, 2018.

5 Hüseyin Adıgüzel, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2020, s. 36.

6 Mevlüde Gökçen Daş Darıcı, *Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri (1300-1750)*, Kitabevi Yay., 2023, s.29.

7 Penkovsky, "Espionage: International Relations".

şeklinde antik Mısır'da, Amarna mektuplarında, İlyada destanında ve eski ahitte dahi geçmektedir. Bilgi elde etmek ve karşı tarafa sızmak adına kullanılan en temel araçlardan birisi olan casusluğun bir sonraki adımı da karşı taraftaki hoşnutsuz kimseleri tespit ederek kendi tarafına çekmekti.[8] Eski Mısır'da da casusluk faaliyetleri çok önemli olarak görülüyordu. Onların bilgi toplama sistemlerine benzer bir yönteme İbraniler de sahiptiler ve Eriha'ya saldırmadan önce şehrin durumunu öğrenmek için casuslar göndermişlerdi.[9] Amerika'da Aztekler de Pochtecas'larını yani çiftçilerini hem birer diplomat hem de bu uğurda casus olarak kullanıyorlardı.[10] İngiltere'deki modern casusluk teşkilatı ise Francis Walsingham tarafından kurulmuştu. Kadrolarında mektupları deşifre etmek gibi önemli konularda yardım aldıkları Thomas Phelippes gibi isimler de bulunuyordu. Mühürleri okuyabilen Arthur Gregory de ekip çalışmasının üyelerindendi. Zaten XVIII. yüzyıla gelindiği zaman savaşların mahiyetlerinin değişmesi, hükümetlerin askeri güçlerinin farklılaşması gibi gelişmeler nedeniyle casusluk faaliyetleri de önemli bir atılıma konu olmuştu.[11]

1907 Lahey Konferansı'ndan alındığı ve Türk Ceza Kanunu'nda da geçtiği (madde 133) üzere casus devletin iç emniyet ve uluslararası menfaatleri için gizliliği korunması gereken bilgileri elde eden kişidir. Ayrıca Nizamü'l-Mülk *Siyasetname* adlı eserinde düşmanı yakından tanıyan bu tip insanların beş çeşit olduğunu söylemiştir. Bunlar; *hükümlüler, savaştan sağ dönenler, düşman içindeki casuslar, inanç değiştiren kişiler ve mahalli casuslar. Eğer bu beş casus birden görev başındaysa o devlet güçlüdür. Casuslara cömert davranmak gerekmektedir. Casuslardan önemli bilgiler almak ve başarımlar sağlamak, iyi yararlanmak akıllı bir devlet adamının ve ileri görüşlü bir komutanın işidir.*[12] Yine de espiyonaj ve casusluk gibi kavramların istihbarat ile aynı anlamda kullanılması hatalıdır. İngilizcede *akıl, zekâ, anlayış, bilgi* anlamlarını taşıyan *intelligence* kelimesi Arapça

---

8 "Espionage Facts", 6 Ocak 2022, https://www.spymuseum.org/education-programs/spy-resources/espionage-facts/.; Smith Fischbacher, ''The Enemy Has Passed Through The Gate: Insider Threats, The Dark Traid Andthe Challenges Around Security'', *Journal of Organization Effectiveness: People and Performance*, 2015, s.134-156.

9 Mendel Dubov, ''Rahab (the Harlot) And The Spies'', *Jewish History*, erişim tarihi: 28 Aralık 2022, https://www.chabad.org/library/article.

10 Jacques Soustelle, *The Daily Life Of The Aztecas*, Phoenix Press, 2002, s.89.

11 Christopher Andrew, *The Secret World: A History of Intelligence*, Excerpt 2018, s. 50.

12 Erdal Şimşek, *Türkiye'de İstihbarat Savaşları MİT*, Destek Yay., İstanbul 2012, s.15.

köklü istihbar etmek fiilinden farklıdır. Modern çağda, bugün "ham bilginin haberin işlenmesi – tasnif kıymetlendirme ve yorum – sonuç üretilen bilgi" tam olarak "akıl, anlayış, muteber havadis, toplanan bilgiler, duyulan şeyler" şeklinde teknik olarak anlamlandırmak mümkündür. Bunların dışında istihbarat kelimesinin karşılığı araştırma, deliller toplama, planlama çeşitli metalar ve ilmi tecrübe ile o bilgileri değerlendirerek sonuçlar çıkartmaktır. Elbette istihbaratın tarih boyunca ve çeşitli otoritelerce farklı birçok tanımlaması da yapılmıştır. Mesela bunlardan diğer biri; "*Yabancı devlet adamlarının hedeflerinin ziyana uğratılması, yabancı devletlerdeki siyasi partilerin yıkılması, ajanların kaçırılması veya öldürülmesi ile en önemlisi olarak ülkenin rakip devlete göre daha fazla avantaj sağladığı hali ile bilgi toplamasıdır*". Devletlerin planlarını gerçekleştirmek adına her şekilde bilgi sahibi olmaları da istihbaratın tanımlarından birisidir. En temel manada kendi siyasi yapısının güvenliği için gerçekleştirilen istihbaratın en özet tanımı ise istihbarat çarkı ile açıklanabilecektir. Buna göre istihbarat toplandıktan sonra değerlendirme ve analiz ile sentezlenerek derin bir sonuç çıkarılması ve sunulmasına istihbarat çarkı denilmektedir.[13]

İstihbarat *sanatında* haberlerin değerlendirilmesinin ardından karşı faaliyete geçilmesi de bir o kadar mühimdir. Bu sebeple kavram, aynı zamanda karşı tarafın muhalif propagandalarının önlenmesini de içermektedir. Bu bakımdan farklı kaynaklardan edinilen bilgilerin ve haberin gücü kaynağa da bağlıdır. İlk haber kendinden sonra gelenlerle karşılaştırılarak bunun gerçek olduğu ya da olmadığı da tespit edilmelidir. Görünmeden görmek, duyulmadan duymak fiiliyatı ile devlete bir haber sunulduğu zaman istihbarat anlam kazanmaktadır. Ayrıca doğru haberin getirilmesinden başka haberlerin ve bilgilerin toplanma sürecinin hızlı olması da harekete geçilmesi noktasında istihbaratı en değerli kılan ögelerden olmuştur.[14] Burada unutulmaması gereken diğer bir husus istihbaratın diplomasi başta olmak üzere diğer bazı kavramlarla da iç içe olduğudur. Başka ülkelerle olan ilişkileri güçlendirmek ve istihbarata hizmet etmek için gerçekleştirilen en önemli araçlardan birisi diplomasidir.[15] Yine de XVII. yüzyılda şöhret sahibi Alman hukukçu Hugo

---

13 Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.12.
14 Yakın, *İstihbarat Casusluk ve Casuslukla Mücadele,* s. 26, 33.
15 Chas Freeman, ''Diplomacy'', *The Britannica*, 2020.

Grotius, casusların işinin diplomatlara göre daha riskli olduğunu ve casusların bile bile ölüme gittiklerini, rakip devletin haklarının çok kapsamlı olduğunu belirtmişti. Bu bakımdan dokunulmazlıkları bulunan diplomatların casusluk yapmaları ve diplomasinin bu uğurda kullanımı daha az riskli bir sahaya işaret etmiştir.[16] Kimliği diplomat, casus ya da gazeteci her ne olursa olsun Batı dünyası tarafından bu gibi meslekler için şöylesi bir ayrım getirilmiştir; kullandıkları yöntemler, kimlikleri ve yaptıkları iş bağlamında hepsi birbirinde farklıdır ancak yakalandıkları zaman hepsi terazinin aynı kefesine konmaktadır: *casus.*[17] Yine de Osmanlı-İran ilişkileri kapsamında tam manasıyla modern bir diplomasi ve onun getirisi olan casusluktan ya da tam aksi doğrultudaki bir kavramın varlığından söz etmek doğru olmayacaktır. Çünkü her devletin kendisine has yapısı ile bir diplomasi ya da casusluk teşkilatı bulunmaktadır. Bu sebeple de casusluk faaliyetlerinin incelenmeye başlanmasından evvel bahse konu dönemde Osmanlı-İran ilişkilerinin siyasi mecrada nasıl seyrettiği ortaya konmalıdır.

16 Simon Chesterman, ''The Spy Who Came in from The Cold War'', *International and International Law*, New York 2006, s.9.

17 Julian Borger, ''Embassy Cables: Where does diplomacy end and spying begin?'', *The Guardian*, erişim tarihi: 28 Kasım 2010, https://www.theguardian.com/world/2010/nov/28/where-diplomacy-end-spying-begin; D. W. B. Lomas, *Diplomacy and Intelligence*, I.B. Tauris 2021, s.87.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ SEYRİ (1789-1876)

Osmanlı tarihi açısından Sultan III. Selim (1789) dönemi ile başlayıp Sultan Abdülaziz'in tahttaki son zaman dilimine (1876) işaret eden ve tezin kapsamına alınan vakitte hem Osmanlı hem de İran'daki siyasi teşekkülle kendi bölgeleri bakımından İslam dünyasının ve Orta ile Batı Asya'nın en önemli güçleri olarak karşılaşılmaktadır. Bu devletler, söz konusu zaman ve mekânda geniş bir coğrafya üzerinde önemli bir nüfuz ve yetki alanına sahiptiler. Bundan ötürü de aralarında çok fazla olmak üzere çeşitli konularda rekabet yaşanmaktaydı. Osmanlıların Hilafet kurumu ile birlikte Sünni İslam'ın koruyuculuğu rolüne bürünmüş olması, onların dini bakımdan Şii İran'a göre daha fazla etki alanına sahip olduklarına işaret etmişti. Ayrıca bunun yanı sıra her iki devletin birden Avrupalı güçler ile ilişki içerisinde olmaları, dahası Rusya ile açık bir çekişme yaşamaları da talihsizliklere sebebiyet verdiği gibi aralarında birçok kez savaşlar yaşanmasına da neden olmuştur. Bütüne ek olarak geçmişten süregelen kalıcı gerilimler ve bunlardan kaynaklanan sınır sorunları ve sınırdaki sakinlerin üzerinde güç uygulamak iki hükümet arasındaki tansiyonu daha da tırmandırarak gergin bir hale getirmiş ve bu da hudutlar başta olmak üzere aralarındaki istihbari faaliyetlerin arttığını göstermiştir.

Osmanlılar, tarih boyunca İran'daki Safevi, Afşar ya da Kaçar dönemlerinde adı geçen bu siyasi teşekküllerle yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştular. Aralarındaki ilişkiler her zaman barış dönemlerini simgelemediği gibi gerilimler esnasında sıralarda yaşanan casusluk olayları tansiyonu arttıran/yükselten etmenlerden olmuştur. Casusların öğrenme hedefleri bu ilişkilerde anahtar bir rol oynamıştır. Her iki ülkedeki ajanlar ya istihbari teşkilatlarını örgütlemiş ya da daha da öteye giderek hükümdarların sarayına girip üst makamlarla yakın ilişkiler kurma yolunu tutmuştur.

1.1. Tarihi Arka Plan

Osmanlı ve İran devletleri arasındaki tarihi bağlar oldukça karmaşıktır. İki devletin köklü geçmişleri ve farklı kültürel yapıları nedeniyle ilişkiler, zaman zaman gerginliklerle dolu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren İran topraklarına yönelik hareketleri dikkat çekmektedir. Osmanlılar, Anadolu'dan İran'a yapılan seferlerle bu bölgede etkinlik göstermeye başlamıştır. Ancak, sınırların belirsizliği, bölgedeki kabilelerin bağımsızlığı ve mücadelesi gibi faktörler nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'a yönelik politikaları uzun yıllar boyunca belirsiz kalmıştır.[18] Yine de XVI. yüzyılın başından itibaren İran'da önemli bir bölgesel güç şeklinde ortaya çıkan Safevi Devleti'nin varlığı Osmanlıların doğu politikasının önem kazanmasına ve hatta onların kendi "doğu sorunlarının" oluşmasına sebebiyet vermişti. Onların kurucusu olarak görülen Şah İsmail (1501-1524) döneminde, sırasıyla II. Bayezid (1481-1512), I. Selim (1512-1520) ve I. Süleyman (1520-1566) zamanlarında önemli siyasi gelişmeler yaşanmıştır. Bu durum yeni kurulmaya çalışılan bir devletin çektiği sancılardan kaynaklanmıştır. Bayezid zamanında Anadolu'dan İran'a göçürülen insan kaynağı, I. Selim devrinde Çaldıran başta olmak üzere görülen savaşlar ve Safevilerin toprak kayıpları ile oğlu zamanındaki soğuk savaş benzeri bir politikanın zuhuru bütün bir devrin özeti şeklindedir. Elbette İsmail'den sonra yerine geçen Tahmasb zamanında da özellikle I. Süleyman ile yaşanan savaşlar ve barış anlaşmaları yine benzer bir döneme işaret etmektedir. III. Murad devrinde savaşlar sadece Osmanlı Devleti'nin kendi iç seyrindeki olaylardan değil aynı zamanda artık Safevilerin daha devletsel bir teşkilatı bünyelerinde oturtmalarından dolayı da uzun sürmüş ve çekişme arz etmiştir. Her ne kadar İran ilişkilerinin başta siyasi arenadaki gelişmeleri ve diplomatik hamleleri tarihçiler tarafından XVII. yüzyıldaki Kasr-ı Şirin Antlaşmasının temellerine oturtulsa da, bunun da arka planının 1555'teki Amasya Antlaşmasına dayandığı unutulmamalıdır. Elbette Osmanlı ile Safeviler arasındaki ilişkiler sadece çatışma ve politik platform üzerine kurulu değildir. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Safevi Devleti'nin kurulması, Osmanlı-İran ilişkilerinde önemli bir değişiklik yaratmıştır. Safeviler, Şii

[18] Behiç Özcan, *Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti'nin Doğu Politikaları*, (Basılmamış) Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s. 44.

İslam'ı benimsedikleri için Osmanlılarla mezhepsel bakımdan farklılık göstermiştir. Ancak, iki devlet arasındaki ticari bağlantılar oldukça güçlü ve yüksekti. Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki ticaret genellikle İran'dan gelen malların Türkiye üzerinden Avrupa'ya gönderilmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Bu lüks ürünler arasında ipek, baharatlar, mücevherler ve tütün bulunuyordu. Ayrıca, tarım ürünleri de ticarette büyük bir rol oynadı. Özellikle pamuk ve şeker kamışları gibi ürünler önemli kalemlerdi. Ticari ilişkiler sadece ekonomik açıdan değil, kültürel etkileşim açısından da önemliydi. Ticaret sayesinde her iki devlette de birbirinin kültüründen etkilendi ve bu durum özellikle sanat ve mimari alanlarında kendini gösterdi. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde Safevi mimarisinin izleri görülürken, İran'da da Türk el sanatlarından etkilenildiği görülmüştür.[19]

XVII. yüzyıl, her iki devlet için bir önceki asır kadar sancılı bir vakit dilimini göstermiştir. Şah İsmail kadar güçlü bir portre çizen I. Abbas'ın (1587-1629) Osmanlı politikası ticarete de etki edecek şekilde kendini hem Kafkaslar hem de Basra Körfezi üzerinden göstermiş, Bağdat ele geçirilmiş ve Avrupa ile iş birliği içerisine girilmiştir. Her ne kadar Sultan IV. Murad (1623-1640) döneminde Bağdat geri alınıp Kasr-ı Şirin anlaşması ile sular durulsa da, XVII. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı-İran ilişkileri bir kez daha gerildi ve İran orduları Nadir Şah liderliğinde Osmanlı topraklarına saldırdı. Bu durum, büyük bir yıkıma neden oldu ve iki ülke arasındaki ilişkiler zayıfladı. Ancak ticari bağlar bu dönemde dahi devam etti. Özellikle, Basra Körfezi'ne yakın yerlerdeki Osmanlı şehirleri ile İran arasındaki ticaret önemini korudu. Diplomatik temaslar da sürdürülerek barış görüşmeleri için çabalar harcandı. Osmanlı Devleti'nin İran'da elçilikleri bulunuyordu ve iki ülke arasında haberleşme sağlanmaktaydı. Sanat, edebiyat ve kültür alanlarında da ilişkiler devam etti ve özellikle İstanbul'da yaşayan İranlılar ile Türkler arasında karşılıklı etkileşim artarak devam etti. Dolayısıyla XVII. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı-İran ilişkileri hem gergin hem de işbirliği içeren bir dönemdi. Ticaretin yanı

[19] Mehmet Saray, *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan: For Study on the History of Central Asia,* TTK Yay., Ankara 2003, s. 23.

sıra diplomatik temaslar da sürdü ve bu dönemdeki etkileşim, iki ülke arasındaki tarihi bağların bir göstergesi olarak kaldı.[20]

XVIII. yüzyıl başlarında İran'da Kaçar Hanedanı'nın iktidara gelmesi, Osmanlı-İran ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. İki devlet arasındaki anlaşmalar sayesinde sınırlar netleştirildi ve ticaret hacmi arttı. Osmanlı Devleti, Rusya ile olan çekişmelerinde İran'ı lehine kullanma niyetindeydi. Fakat bu durum, iki devlet arasında güven sorunlarına yol açtı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik politikaları, İran tarafından endişeyle karşılandı. Bu politikalarının amacı, Rusya'nın genişlemesini engellemekti. Ancak Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik politikalarının sonucu olarak, iki devlet arasındaki ilişkilerde gerilim yaşandı. Ayrıca bazı isyanlar da ortaya çıkarak Osmanlı-İran ilişkilerinin daha da zorlaşmasına sebep oldu. Bununla birlikte, ticari ilişkiler sürdü ve hatta zaman zaman dostça ilişkiler geliştirildi. Ticari alanda iş birliği yapılsa da siyasi alanda güven sorunu önemini korudu.[21] Osmanlı ile İran arasında vuku bulan bu ilişkileri en temel manada birer rekabet silsilesi olarak tanımlamak ve tematik bir biçimde bu rekabet türlerini vererek konuya devam etmek faydadan uzak olmayacaktır.

1.2. Osmanlı-İran Rekabet Alanları

1.2.1. Siyasi-Askeri Rekabet

XVI. yüzyılın hemen başında Safevi devletinin ve onu oluşturan Şah İsmail gibi güçlü bir liderin varlığı İran'daki siyasi teşekkülün bu asır boyunca Osmanlılarla çekişme yaşamasına sebep olmuştur. Çekişmelerin nedenleri ciddi farklılıklar göstermekle birlikte Osmanlılar hemen yanı başlarında güç sahibi başka bir yapılanmanın mevcudiyetini istemedikleri için önemli ölçüde bir politika geliştirmiş ve uygulamışlardır. Bu nedenle de mevzu bahis asır doğu topraklarında Osmanlılar ve rakibi olan Safeviler için yoğun geçmiştir. Söz konusu yoğunluk kimi bakımlardan etkilerini azaltarak her ne kadar XVII. yüzyılda devam etmişse de takip

---

20 Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı tarihi Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasî Karakterin Dinî Söylemi'' *Türk Kültür ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 27, 2003, s. 579-582.

21 Filiz Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2005, s. 33.

eden asır (XVIII.) özellikle XVI. yüzyıla kıyasla çok daha durgun olarak görülmüştür. Nihayetindeyse inceleme altında tutulan son çağ yani XIX. yüzyıl özellikle askeriyenin doğrudan sıcak çatışma kolunu ilgilendiren kulvar bakımından durma noktasına gelecek kadar gerilemiştir. Her ne kadar zamanla etki ve yoğunluğu azalmış olarak görülse bile başlangıcından sonuna dek Osmanlı-İran savaşları sürekli bir biçimde devam etmiştir.[22]

Her iki devlet arasındaki çekişme sahaları ise özellikle güney kesimleri başta olmak üzere Kafkaslar, Irak-ı Arab olarak tanıtılan ve Bağdat ile Basra Körfezi'nin bulunduğu coğrafya ile Tebriz'i de içerisine alan ve İran içlerine açılan yolun kapısı konumundaki bölgeler olmuştur.

Tablo 1. Osmanlı-İran Savaş ve Barışları Detaylı Tablosu.

Savaş	Osmanlı Padişahı	İran Padişahı	Sonuç	Antlaşma
Çaldıran Savaşı	I. Selim	I. İsmail	Galip = Osmanlı	-
(1532-1555) Savaşı	I. Süleyman	I. Tahmasb	Galip = Osmanlı	Amasya
(1578-1590) Savaşı	III. Murad	I. Abbas, M. Hudabende	Galip = Osmanlı	Ferhad Paşa
(1603-1618) Savaşı	I. Ahmed	I. Abbas	Galip = İran	Nasuh Paşa
(1603-1618) Savaşı	I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman	I. Abbas	Galip = İran	Serav
(1623-1639) Savaşı	IV.Murad	I. Abbas, I. Safi	Uzlaşma, Galip = Osmanlı	Zuhab, Kasr-ı Şirin
(1730-1735) Savaşı	III. Ahmed,I. Mahmud	II. Tahmasb	Galip = Osmanlı	Ahmet Paşa
(1730-1735) Savaşı	I. Mahmud	III. Abbas	Galip = İran	İstanbul
(1734-1746) Savaşı	I. Mahmud	Nadir Şah	Galip = İran	Kerden
(1775-1776) Savaşı	I. Abdülhamid	Karim Han Zend	Galip = İran	-
(1821-1823) Savaşı	II. Mahmud	Feth Ali Şah	Galip = İran	Erzurum

Söz konusu tablo, her iki devlet arasında 5 Osmanlı ve 6 İran devleti galibiyetini gösteren 11 savaşa işaret etmektedir. İran açısından bakıldığında ise

[22] Behroz Muhtari - Hamid Rıza Muntaziri, "İran-Osmanlı İlişkilerinde Çatışma ve İşbirliği", *Dünya-i İktisadi Gazetesi* 2021, No. 5291, Haber No. 3807994.

savaşların 8 tanesi Safeviler zamanında, geri kalanlarsa her bir hanedan dönemine 1 savaş tesadüf edecek şekilde yaşanmıştır.

Resmen olmasa da 1789 yılında tahta çıkan Ağa Muhammed Han, 1795 yılında artık etrafında kendi gücüne karşı çıkacak kimse kalmadığı için civar toprakları ele geçirmek adına hareket etmişti. II. Katerina'nın Kırım ilhakını fırsat bilen Han, gözünü Azerbaycan topraklarına dikmişti. Azerbaycan-Karabağ hedefine ulaşan Kaçar Hanedanının kurucusu Tiflis'i de yağmalamış ve geri dönerken Gence ile Şirvan halkını da kendisine tabi kılmıştı. Bu sebeplerden dolayı da Azerbaycan halkı Osmanlı'dan yardım istemiş ve her iki ülke arasındaki gerilim yine tırmanmıştı.[23]

Her ne kadar önceki barış antlaşması uyarınca İran teminat vermesine rağmen sınır vali ve serdarlarını Osmanlı hudutlarına gitmesi için kışkırtmıştı. Bu sırada yani 1815 yılında İran Şah'ı olan Feth Ali'nin bu tavrı ise Rusya'nın İran'ı itelemesi sonucunda gerçekleşmişti. Yine benzer tarihlerde Osmanlı karar alıcıları tarafından Bursa, Kütahya ve İzmir gibi yerlere gönderilen sınırdan uzak vilayetler için yazdırılan emirler ve İran'ın ipek başta ticaretine ket vuracak ve casuslarına karşı buralarda uyanık olunacak hükümler yazdırılması Osmanlı'nın tedbirli davranışının kanıtı niteliğindedir. Ayrıca Sultan II. Mahmud (1808-1839) 1820'de savaş ilan ederek 1815 yılında İran'ın gerçekleştirdiği saldırıyı cevapsız bırakmamıştır.[24]

Çalışma dönemini kapsayan ve taraflar arasında gerginliğin en ciddi boyuta ulaşmasına sebebiyet veren askeri rekabet göstergesi 1821-1823 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-İran savaşı olmuştur. Her ne kadar bu tarihten sonra küçük çaplı olmak suretiyle bu iki gücü karşı karşıya getiren gerilimler yaşanmışsa da aralarındaki son ciddi savaşın bu olduğunu söylemek mümkündür. Önceki savaşların sebeplerini peşine takan bu savaş, Erzurum Antlaşmalarının imzalanması neticesinde sona erdi. Savaşın daha detaylı bir anlatısı ise ilk kıvılcımın Feth Ali Şah'ın İran'daki hanedanın başına geçmesiyle koptuğunu sunarak başlar. Osmanlı Devleti'nin

---

23 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 2, TOBB, Ankara 2017, s. 1735; Tabii onun Gürcü krallarını bir günde yenmesi üzerine sergilediği bu hareketi yine aynı millet tarafından Ruslara çağrıda bulunulmasına sebebiyet vermiş, II. Katerina'nın Rus ordularını Kafkasya'ya sokması İstanbul'da büyük bir endişe uyandırdığı için İranlıların hareketleri pür dikkat gözlemlenmeye devam edilmiştir. Bkz. Ahmet Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı,* Dergâh Yay., İstanbul 2014, s. 245.

24 Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.220.

Azerbaycan'da sakin olan aşiretlerin yanına aynı türdeki başka oluşumları yerleştirmesi ise gerilimin ateşini yükseltir. Öyle ki bu durum Nafisi'ye göre sınırlarda yaşayan bu Kürt aşiretlerinin karşı karşıya gelmesi demek, sürekli bir biçimde Osmanlı ve İran'ın da karşı karşıya gelmesi olarak yorumlanmıştır.[25] Öyle ki, bu devletlerin her ne kadar barış dönemlerini yaşadıkları zaman dilimlerinde sınırlarında (doğal olarak) silahlı birliklerini bulunduruyor olmaları da zaman zaman ilişkileri gergin hale getirmekten başka bir işe yaramamıştı. Hatta dönem dönem tarafların öne çıkan simaları arasında yaşanan gerginlikler de bu olayları körükler bir vaziyet almıştı. Söz konusu savaşın sebepleri arasında örneğin Feth Ali Şah ile Mısır valisi olan Mehmet Ali Paşa arasındaki gerginliğin etkisi de bu hadiselerde ön planda bulunuyordu. İlişkilerin gerilmesinin en zirve noktalarından biri Osmanlının sıkıntı çıkaran aşiretleri İran tarafına teslim etmemesinden kaynaklanmıştı. İranlı valilerin birinden İngiltere'ye gönderilen raporlardan birinde savaşın nedeni olarak Kürtlerin eşkıyalığa varana kadar faaliyetleri olduğu, Osmanlı paşalarının bunları engelleyemediği hatta yer yer koruduğu ve bu cemaatlerin aşiretlerinin sınırın her iki tarafında da kaos çıkardıkları öne sürülmüştü.[26] Elbette savaşın tek nedeni bundan ibaret değildi. İkinci bir neden Feth Ali Şah'ın onayı alınmaksızın Osmanlı padişahının Bağdat'a yeni bir vali tayin etmesi olarak yer edinmişti. Bunu önceki anlaşmalardan süregelen huzursuzluklar takip etmişti. Diğer bir sebepte Ruslarla yapılan anlaşmalarda İran'ın çıkarlarının savunulmaması iddia edilmişti. Hatta Feth Ali Şah'ın eşine Türk yetkililerce hacc farizası sırasında kötü davranılması dahi bu harbin nedenleri arasında gösterilmişti.[27] Öyle ki bu gibi nedenler aslında savaştan evvel taraflarca müzakere edilmiş ancak bir anlaşmaya varılamamışken, hem de Osmanlılar tam da Avrupa'da Yunan ayaklanması ile uğraşırken bunu fırsat bilen Feth Ali Şah tarafından taarruza başlanmıştı.[28] Feth Ali Han'ın kardeşi Devlet Şah tarafından bu gibi hadiseler nihayetinde fırsata çevrilmiş ve İranlılar Bağdat'ı kuşatmıştı. Kuşatma çok uzun sürmüş ve Osmanlılar, Necef'te bulunup İranlıların

---

25 Sayid Nafisi, *İran'ın Sosyal ve Siyasi Tarihi*, c. 2, Ahura Yay., 2004, s. 199; Ernest Tucker, *Nader Shah*, Encyclopedia Iranica 2006, s.140.

26 Nafisi, *İran'ın Sosyal ve Siyasi Tarihi*, s.200; Ghulam Hüseyin Mirza Salih, *İran'ın İngiltere, Rusya ve Osmanlılarla Siyasi İlişkilerine İlişkin Resmi Belgeler*, Harezmi Yay., Tahran 1987, s. 249.

27 Abdurrıza Hoshang Mehdevi, *İran'ın Dış İlişkileri*, Emir Kebir Yay., Tahran 2018, s.208.; Feridun Ademiyet, *İran ve Emir Kebir*, Harezmi Yay., Tahran 2018, s.64.

28 Mehdevi, *İran'ın Dış İlişkileri,* s. 207.

etkilenebilecekleri alimleri karşıya göndererek arabuluculuk etmelerini de sağlamış ve daha büyük çatışmaları önlemişlerdi.[29] Yine de İran cenahından yukarıda Erzurum'a varana kadar her yer ele geçirilerek bu kentte kuşatıldı. Hatta İran'ın kuzey orduları aynı doğrultudan bu defa Diyarbakır'a kadar pek çok yeri ele geçirdi. Ancak harbi yöneten komutanlardan Devlet Şah'ın vefat etmesi, İran ordularının geri çekilmeleri genel olarak savaşı neredeyse sonuçsuz bir hale getirdiği gibi Osmanlı muzafferiyetine de neden oldu. Böylelikle tartışma konuları üzerinde müzakere edilerek tekrar taraflar arasında uzlaşıya varıldı ve hatta Erzurum anlaşmaları imza edildi.[30]

Her ne kadar 1823 yılında savaş sonlanmış olsa da her iki devlet arasında sular durulmadı. 1830'larda iki ülke arasındaki toprak anlaşmazlıkları baş gösterdi. Çekişmenin yaşandığı esas saha özellikle Azerbaycan ve Gürcistan taraflarındaydı. Bu sebeple 1838 yılında bir sıcak çatışma daha yaşandı ve Osmanlılar İran'a üstün geldiler. Bunda hem Basra Körfezi tarafından bir Osmanlı ordusunun ilerlemesi hem de Basra Körfezi ve ilgili kıyılarda Osmanlı donanmasının karakol gezerek İran sahilini abluka altına alması etken oldu. 1838-1853 arası dönemde ortalama 15 yıl boyunca Osmanlı-İran ilişkileri tarafların tetikte olduğu ancak görece daha sakin bir ortamda seyretti. Kırım Savaşı'nın bir getirisi olarak İran Osmanlı'nın müşkül durumundan faydalanmak istediği için 1855 yılında bir operasyon daha gerçekleştirdi. Fakat bu hadisede Osmanlı ordusunun galibiyeti ile sonuçlandı. Özellikle lojistik problemler yaşayan İran ordusu bu çatışmanın ardından Ardahan ve Kars bölgesindeki kontrolünü Osmanlı devletine terk etmek durumunda kaldı.[31] 1855'te yaşanan sakinlik kendisini 20 yıl süreyle koruyabildi. Sultan Abdülaziz (1861-1876) zamanında da Osmanlılar tarafından İran üzerine bir askeri operasyon gündeme gelmiş ancak padişahın halli ve ardından vefatı bu gündemi silmişti. Yine de sular durulmamış ve gerginlik artmaya devam etmişti.[32] 1877-1878 yılında zuhura

---

29 Ali Asgher Şemim, *Kaçar Dönemi'nde İran*, Mudebbir Yay., Tahran 2001, s.118; Muhammad Taki Sepihr, *Nasü't Tavarih*, Emir Kebir Yay., Tahran 1959, s. 323.

30 Mahmud Afshar Yezdi, *İran'da Avrupa'nın Siyaseti*, Çev. Mahmud Afshar Yezdi, Dehshiri Yay., Tahran 2011, s. 367; Şemim, *Kaçar Döneminde İran,* s. 118-119; Rızakuli Han Hidayet, *Revzet'üs Sefay'ı Naseri Tarihi*, Çev. Cemşid Kıyanfer, c. 12, Asatir Yay., Tahran 2002, 7781; Şemim, *Kaçar Döneminde İran*, s.121.

31 Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, (Basılmış) Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2009, s. 279-283.

32 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 172-173.

gelen Osmanlı-Rus savaşı sırasında İran her ne kadar doğrudan bir faaliyet alanı oluşturmasa da Rusya'ya destek verdi. Bu da ülkeler arasındaki gerginliği geri çağırdı hatta Osmanlıların nazarında büyük bir ihanet olarak görüldü ve her iki devletin nihayetine kadar da ilişkilerin bir daha düzelmemek suretiyle bozulmasına sebebiyet verdi.[33]

Osmanlılar ve İran'daki siyasi teşekkül arasında XVIII. yüzyıl sonundan XX. yüzyıla kadar devam edegelen süreç kapsamında yaşanan en büyük askeri-siyasi olay 1821-1823 savaşı olmuştur. Bu durum elbette, tarafların bir daha karşı karşıya gelip savaşmadıkları anlamına gelmemektedir. Ancak gerçekleşen diğer operasyonlar böylesi enikonu uzun ve esaslı bir harbe işaret etmemişlerdir. Yine de o asrın ilk çeyreğinden sonra Osmanlıların İranlılar ile harp edecek kadar sürtüşme yaşadıkları ve sürekli sınır olaylarının mevcudiyeti de unutulmamalıdır.

1.2.2. Hudut Sorunları ve Toprak Anlaşmazlıkları

Osmanlı Devleti ile İran'daki siyasi teşekkül arasında yaşanan hudut sorunları ve toprak anlaşmazlıklarının belki de en önemli nedenlerinden birisi tarafların sınırlarını *kendilerine göre* tanımlıyor olmalarıydı. Bu bakımdan doğrudan sınırlara bakmadan evvel, sınır belirleme yöntemi ve problemlerin hangi etmenlerden kaynaklandığına bakmak daha doğru olacaktır. Hudutlardaki sıkıntıların tarihi bir geçmişe sahip olmasından başka ana faktörlerinin coğrafi, siyasi ve kültürel farklılıklara dayanıyor olması da burada hemen belirtilmelidir.

Osmanlıların ve İran'daki vücut bulan siyasi yapılanmaların devletlerin ve beşerin doğası gereği sınır belirleme yöntemleri en temel haliyle coğrafi ve kültürel farklılıklar üzerinden yürütülmüştür. Zira taraflar arasındaki tarihi geçmişin en nihai noktada dayandığı temel de budur. Kültürel farklılıkların himaye edilmesi yahut bunların yaşadıkları toprakların egemenliğinin elde edilmesi neticesinde onların yaşam alanlarını çevreleyen nehir, dağ ve göl gibi belirleyiciler sınırların oluşturulmasındaki en birincil paya sahiptirler. Ayrıca İran'daki devletlerden bir

[33] Yüksel Bayıl, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi", *History Studies* S. 5, 2013, s. 35-36.

nebze farklılıkla Osmanlılar güçlü askeriyeleri sayesinde bu doğal sınırları korumakta etkili bir siyaset izlemişlerdir.[34]

Kültürel farklılıklar kendi fonksiyonlarından başka birtakım dini ögeleri de potasında eritmiştir. Osmanlılar sınırlarında bulunan ve dini merkezine alan toplumları, İran ise din çerçevesinde ancak mezhepsel olarak farklı kültürlere sahip olan ancak dinden çok Fars kültürünü merkezine almış ve çeşitli sanatsal faaliyetlere yönelmiş toplumları hudutlarında muhafaza ediyorlardı. Her iki teşekkülde sahip oldukları bu değerleri korumak ve sınırlarını da doğal olarak buna göre şekillendirmek istiyorlardı.[35] Coğrafi etmenler ise su yolları ve dağlık alanlar olmak üzere iki alt başlıkta toplanmıştı. Su yolları ve onun getirisi olarak çevresindeki yer altı kaynakları (petroller ile madenler) sınırların çizilmesinde önemli bir faktördü. Bu bakımdan Basra Körfezi ve arkasında bıraktırdığı hinterlandı taraflar arasında sürekli bir problemi beraberinde getirmekteydi. Kafkasya ve Doğu Anadolu ise coğrafi etmenler bakımından sınırlardaki diğer problemi ortaya çıkarmaktaydı. Buraların çok ciddi bir şekilde dağlık olması hudutların sürekli bir biçimde belirsiz kalmasına hatta yanında daha da büyüyen sorunlar açmasına sebebiyet veriyordu. Bu ve bu gibi faktörlerden dolayı da ya net bir biçimde sınırların çizilmesindeki olanaklar sağlanamıyor veyahut da ciddi bir biçimde uzun bir zaman dilimine yayılması hudut problemlerinin sürekli devamı mecburiyeti açığa çıkıyordu.[36]

Sınır sorunlarına farklı bir boyut katması bakımından doğrudan ilişki içerisinde bulunan bu devletlerden başkalarının onların işlerine müdahil olmalarına da burada değinilmelidir. Örneğin Rusya ve İngiltere'nin bölgedeki nüfuz mücadelesi bu duruma işaret eden en köklü ve büyük gelişme olarak görülmelidir. İngiltere'nin başta Hindistan ve ona bağlı olarak Mısır ve Orta Doğu siyasetinin sadece bu toprakların sahibi olan Osmanlı'yı değil, Rusya'yı da ilgilendiriyor olması bu dört devletin sıklıkla aynı atmosferi solumasına sebebiyet vermiştir. İngiltere'nin karşısına dikilmek arzusunda bulunan Rusya'nın mevcudiyeti İran'dan başka hem

---

34 Ataullah Hasani, "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (985-1049/1577-1639)", Çev. Derya Örs, *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*, TTK Yay., Ankara 2003. s. 17-19; Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadirşah ve Dönemimde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, (Basılmamış) Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001, s. 14.

35 Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi(1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 297.

36 Osman Gazi Özgüdenli, *Türk-İran Tarihi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2006, s. 259.

İngilizlere, hem farklı mezhepten de olsa din kardeşi İran'ın himayesine hem de doğudaki kendi toprakları olan Kafkasları kollanması bakımından Osmanlı'nın burada aktif bir politika yürütmesine yol açmıştır. İngiltere doğu ticaretini korumak için Osmanlı ve İran'a karışmış ve Rusya'yı engellemeye çalışmış; İran batıdaki komşusunun tehlikesinin yanı sıra doğu politikasından dolayı İngiltere ve onun bu sebepten dolayı karşısında duran Rusya'ya karşı tetikte olmuş; Orta Doğu'daki çıkarlarından dolayı İngiltere'yi engellemek noktasında Rusya İran ve Osmanlı'yı karşısına almaya çalışmıştı. Karşı taraftaki üç gücün ve sınırlarının güvencesi Osmanlı'yı ise sürekli olarak tedirgin etmişti.[37] Öyle ki İngilizlerin bölgedeki etkinliklerini ve faaliyetlerini arttırmak adına uyguladıkları ve kullandıkları yöntem çok ciddi bir çeşitlilik gösteriyor, özellikle diplomasi unsuru da bu hususta ön plana çıkıyordu. Örneğin İngiltere'nin büyükelçisi olan Henry Layard'ın atmış olduğu adımlar ve Tahran'dan İstanbul'a gelişi, buradaki kurduğu bağlantılar ve faaliyetlerini örnek göstermek mümkündür.[38]

İngiltere ve Rusya gibi kimi güçlerin Osmanlı-İran ilişkilerine müdahil olmaları çok daha kapsamlı bir araştırmanın konusu olmasından ötürü en özet hali ile verilmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı da, esasında çok daha farklı mecralarda bu ilişkilere tesirleri olmasına karşın onların özellikle siyasi ve sınır sorunları kapsamında işlenmiş ve dış güçlerin müdahalesi şeklinde ayrı bir başlık açılmasından kaçınılmıştır. Son olarak Osmanlı-İran ilişkilerine müdahil olan diğer bir dış güçten daha bahsetmek gerekecektir. Bu teşekkül doğal olarak yine Avrupa mensubiyeti taşıyan Fransa'dır. Fransızların özellikle ileride temas edileceği üzere hem Napoléon Bonaparte devrinde siyaseten İran'ı desteklemesi hem de modernleşme adımları atılması kisvesi altında XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Orta Doğu temelli çıkarlarında fayda sağlamak noktasında İran'a ekonomik destekte bulunması da burada belirtilmeye değerdir.[39]

---

37 Saray, *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan: For Study on the History of Central Asia*, s. 64.

38 Raymond Jones, *The British Diplomatic Service 1815-1914*, Wilfrid Laurier Univertsity Press, Londra 1983, s. 178-179.

39 Coşkun Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2012, s. 23-25.

Söz konusu devletlerin arasında problem olmak statüsüne erişen coğrafyalar özetle; Ermenistan, Basra Körfezi ve Bağdat'ın merkezinde yer aldığı geniş topraklar ve özellikle Azerbaycan'ı odak noktasına alan Güney Kafkasya topraklarıydı. Ermenistan bir çekişme sahasıydı çünkü İranlılar tarafından yaylak olarak adlandırılan bu bölge aynı zamanda ticari rotaların da kavşağında bulunuyordu.[40] Güney Kafkas toprakları[41] bu iki güç arasında 1501 yılından itibaren bir çekişme unsuruydu; aynı durum bu defa deniz yolları üzerinde bulunan Basra Körfezi için de geçerliydi. Basra Körfezi ve hinterlandı ya da başka bir deyişle Irak-ı Arab bölgesinin İran için iddia sebebi olmasındaki en önemli etmen ise buradaki sakinlerin önemli bir kısmının Şii kimliğine sahip olmasından kaynaklanmıştı.[42] Ancak Basra Körfezi ve ardındaki topraklar İran'daki siyasi teşekkül için XVII. yüzyılın ilk çeyreği varsayılmaz ise sadece bir iddia olarak kalmaya devam etti ve Kafkaslardakine benzer bir çekişme ögesi niteliğini hiçbir zaman taşımadı.

Osmanlı-İran sınır anlaşmazlıklarına etki eden ancak bir başlık açılarak detaylarının verilmesine gerek görülmeyen ancak bu konu içerisinde değinilmesi gerekli kültürel bir boyut daha ele alınmalıdır. Söz konusu durum Osmanlı-İran rekabet sahasında özellikle hudut boylarında yaşayan sakinlerin de bu çatışmaya dahil ve hatta sebep olmasıdır. İşte bu nedenin adı, Osmanlı-İran siyasi teşekkülleri için aşiretler sorunudur. Özellikle Doğu – Güney Doğu Anadolu ve Irak-ı Arab coğrafyalarında bulunup ekseriyetle de Kürt kimliğine sahip aşiretlerin yaylak-kışlak hayatlarına devam etmeleri, umarsızca sınırın bir öte bir beri tarafına geçmeleri, konar-göçer hareketlilikleri sırasında diğer yerleşik hudut ahalisine sayılamayacak çeşitte ve nicelik-nitelikte zarar vermiş olmaları da Osmanlı-İran rekabetini açığa çıkaran hatta alevlendiren unsurlardan olmuştur.[43] Tabii onların esas olarak bu problemi açığa çıkarmalarındaki hususun ise sınır çerçevesinde meydana getirilmesi de konuya bu başlık altında yer verilmesine sebep olmuştur.

---

40 Vecih Kevserani, *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*, Çev. Muhlis Canyürek, Denge Yay., İstanbul 1992, s. 75-76.

41 Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, s.43.

42 İbrahim Caner Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri,* Arı Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 101.

43 Sıtkı Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret (1800-1854)*, Sonçağ Yay., Ankara 2015, s. 17-18; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s.64.

1.2.3. Diplomatik Rekabet

Osmanlılar ile İran arasındaki diplomatik rekabet diğer devletlerin de yaşadıkları diplomasi oyunlarıyla benzer gelişmeler göstermekteydi. Her ne kadar 1821-1823 savaşına kadar ki vakit dilimi ve savaşın ardından gelen süreç sıcak çatışma noktasında taraflar için durgun geçmiş olsa da belirteç olan bu tarihin öncesinde ve sonrasında sürekli olarak hadiseler yaşanmaya devam etmişti. Bu hadiseler örneğin savaşın ardından barışın hemen sağlanamaması ve 1840'ta Erzurum Antlaşmasının mevcudiyeti ya da 1866 yılında İran'ın askeri bakımdan hareketlenmesi üzerine Osmanlıların sınırdaki valilerinin diplomasiyi devreye sokmaları gibi olaylarla açığa çıkmıştı. Hem savaşlar ve barışlar kapsamında hem de ülkelerin kendi içlerindeki hareketliliğin sebebiyet verdiği biçimde diplomasi sürekli olarak tarafların bünyesinde işliyor ve işletiliyordu. Doğrudan elçi gönderimi ve sınır muhafızlarının diplomatik hamleleri ülkeler arasında diplomatik bir rekabetin ve bu kapsamda ilişkilerin olduğunun en açık göstergesiydi.[44]

1.2.4. İktisadi-Ticari Rekabet

Osmanlı ve İran arasındaki ticari bağlar, tarihin farklı dönemlerinde değişkenlik göstermiştir. İlişkilerin canlandığı zamanlar olsa da süreç genellikle istikrarsız bir seyir izlemiştir. Bu durumun nedenleri arasında siyasi krizler, sınır anlaşmazlıkları, dil bariyerleri ve tarifeler yer almaktadır. Ancak, Osmanlı ve İran'ın ekonomik çıkarlarına bakıldığında, bu sorun daha da önem kazanmaktadır. Her iki ülke de zengin doğal kaynaklara sahip olduğundan ihracat yaparak gelir elde etmektedir. Ancak, ticari engeller ve diğer sorunlar nedeniyle ihracat hacimleri azalmıştır. Bu durumun ortaya çıkışındaki diğer bir önemli etkense aynı zamanda her iki gücün birbirleriyle sıklıkla çatışma içerisine girmesidir. Ayrıca, Osmanlı ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerin bozulması, diğer alanlarda da olumsuz sonuçlar doğurmuştur.[45] Osmanlı İmparatorluğu ve İran, tarih boyunca hem ticari anlamda hem de siyasi açıdan çeşitli ilişkiler içinde bulunmuştur. Ancak 1789-1876 yılları

---

44 *BOA, HAT.28/1335*; 29 Zilhicce 1197; İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudud Antlaşması*, (Basılmamış) Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995, s. 52-55.

45 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK Yay., Ankara 1994, s.40.

arasında Osmanlı-İran devletleri arasında sert bir ticaret rekabeti de yaşanmıştır. Bu rekabetin ekonomik boyutu ise siyasi münakaşalara etki etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ve İran arasındaki ticaret rekabetinin nedeni, her iki ülkenin de bölgesel güç olma hedefleridir. Her iki devlet de ticari faaliyetleri artırmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak için çaba sarf etmiştir. Ancak bu durum, her iki tarafın da kendi ekonomilerini koruma amacıyla ticari engeller koymasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun İran ile olan ticari ilişkilerinde en büyük sorun, İran'ın İngiltere ile ticari anlaşmalar yapmasıdır. Bu anlaşmalar, Osmanlı'nın Hindistan pazarındaki etkinliğini azaltmış ve Osmanlı ekonomisine zarar vermiştir. Söz konusu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'a karşı düşmanca bir tutum takınmasına yol açmıştır. İran'ın Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticari ilişkilerinde ise en büyük sorun, İran'ın gümrük vergilerini yükseltmesidir. Bu durum, Osmanlı tüccarlarının İran'a mal satışını zorlaştırmış ve İran ekonomisine zarar vermiştir. Bunun sonucunda ise Osmanlı İmparatorluğu, İran'a karşı ekonomik ambargo uygulamaya başlamıştır.[46] Bunun en büyük göstergelerinden biri de Osmanlıların sınırları kapaması ve Basra Körfezi üzerinden İran sahillerini abluka altına almasıdır. Nitekim Hint coğrafyasından akan ticaretin daha pahalı ve zaman kaybına sebebiyet verecek denli uzunlukta olması vasıtasıyla kara yolu ile İran toprakları yerine doğrudan Basra Körfezine gelmesi de yukarıdaki düşüncelerle alakalı diğer bir ambargo yöntemidir aynı zamanda.

1.2.5. Din ve Mezhep Çatışması

Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki belki de en büyük sorunlardan biri, mezhep farklılıklarıdır. Osmanlı Devleti Sünni iken, İran Şii bir ülkedir. Bu farklılık, siyasi gerilimleri tetikleyen bir faktördür. Safevî Devleti'nin liderleri özellikle Şii İslam'ın yayılmasını teşvik etmişlerdir. Ancak bu durum Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki bölgelerde olan nüfusu etkileyeceği için tehlikeli olarak görülmüştür. Mezhep farklılığı ayrıca ticari ve siyasi ilişkilere de yansımıştır ve savaşlarla kesintiye uğramıştır.[47] Bununla ilgili en iyi örneklerden birisi XVIII.

---

[46] Emine Güleç, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Erzurum Antlaşması (1820-1823)*, Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1976, s. 22-23.

[47] Nihat Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler & Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi*, Kripto Basın Yay., İstanbul 2017, s.18.

Yüzyılın başlarında, Bağdat'ta yaşanan dini sıkıntıların sürdürülmesi iki devletin ilişkilerini olumsuz etkilemiş olmasıdır. Söz konusu yüzyılda, Arabistan'dan başlayan ve dalgaları Anadolu topraklarına kadar ulaşan Vahhabilik hareketi de misallerden diğer biridir. Osmanlı-İran ilişkisini gergin hale getiren Vahhabi-Şii faaliyetlerine konaklama sağlayan Bağdat, tarihi çatışmaya şahitlik etmiştir. Ayrıca Hindistan sömürgesini tehlikeden korumak için İngiltere, söz konusu ayrışmaları kendisine bir araç edinerek iki devlet arasındaki sözde arabulucu rolünden uzak kalmamıştır.[48] İngiltere'nin bu tavrı, söz konusu farklılaşmaların siyasi emeller uğrunda körüklenmesini biliyor oluşundan da kaynaklanmaktadır.

[48] Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret (1800-1854)*, s.36.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

2.1. Osmanlılarda İstihbarat

Osmanlı devletinde işletilen istihbarat sistemi önemli ölçüde geniş ve çeşitli bir faaliyet mekanizmasıydı. Osmanlılar ajanlarını – casuslarını farklı amaçlarla görevlendirmiş ve onlardan farklı şekillerde donanımlı kimseler olarak yararlanmıştı. Casuslar sadece hedef ülkelerin askeri ve siyasi durumları hakkında değil, aynı zamanda Osmanlı ile ticari ilişkisi olan yabancı tüccarlar üzerinden de bilgiler edinmişlerdir. Karadaki faaliyetlerden başka belki de en tehlikeli mecralardan birisi denizdi. Osmanlı devleti için deryada gerçekleştirilen bu tarz faaliyetler büyük bir önem arz ediyordu. Kendisine karşı teşkil edilmiş örgütleri açığa çıkarmak ve deniz yoluyla da istihbarat toplamak Osmanlıların özellikle güvenlikleri için çok önemliydi. Büyük bir titizlikle yürütülen bu faaliyetler sayesinde Osmanlılar düşmanlarının planlarını öğrenip doğal olarak önden tedbirler alabiliyorlardı.[49] Örneğin Rusya'ya karşı özellikle Kafkas coğrafyasında ve çevre bölgelerde gerçekleştirilen faaliyetlerde memurlar dahi kullanılıyorlardı. Tatarlar yine aynı şekilde diğer bir istihbari eleman grubunu oluşturuyorlardı. Bunların yanı sıra tüccarlar, gemiciler ve hatta yolcular dahi birer casus olarak kullanılabiliyorlardı. Diğer bir ilgi çekici istihbari eleman olaraksa karşımıza kadınlar da çıkmaktadırlar. İstihbari elemanların Osmanlılar tarafından kullanım çeşitliliği çok geniştir. Örneğin bizatihi sultan tarafından yönlendirilen ve görevlendirilen tüccar kisvesi altındaki kimseler bu hususta başta Avrupa'ya karşı olmak üzere ciddi oranda faydalı olmuşlardır. Bunlar tebdil gezen tüccar / casus olarak adlandırılmışlardır. Tabii voyvodalar ile elçiler de Osmanlı istihbaratının birer parçasıdırlar. Voyvodalar özellikle iç işlerinde serbest ve dış işlerinde Osmanlı'ya bağlı oldukları için tarihte Osmanlı merkezi için önemli istihbaratlar sağlamışlardır.[50] Onların Rusya'ya karşı

---

[49] Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, (Basılmış) Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 133-136.

[50] Daş Darıcı, *Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri (1300-1750)*, s. 28.

kullanımları ve tabii yine Rusya devletine karşı kullanılan diğer istihbari elemanlardan faydalanış aynı şekilde İran'daki siyasi teşekküller için de benzer biçimde yararlanılan unsurlardan olmuştur. İstihbaratın sağlanması için doğal olarak en etkili ve eski yöntem bizatihi casusların kendisidir. Osmanlı istihbaratı da tabii bir biçimde Osman Bey devrinden beri casusları kullanmıştır. Ayrıca casuslar Esir kılıfına girerek dil getiren – alan casuslar özellikle sefer öncesi olmak üzere istihbaratın askeri boyutunda Osmanlı istihbarat kanallarından birisi olarak fayda sağlamışlardır.[51] Bunlardan başka "dil almak" olarak tabir edilen istihbarat stratejisi de çok doğal bir şekilde Osmanlılar tarafından kullanılmıştır. Buna göre özellikle savaşlar başta, ele geçirilen esirlerden istihbari bilgi edinilmesi *dil almak* olarak tanımlanabilir. Yine de dil almanın bu denli basit bir kavram olmadığını belirten A. Yüksel tarafından kavramın tarihçesinin verilmiş olması ve ilgili örneklerine bakılması faydadan uzak olmayacaktır.[52] Örneğin Balkanlardaki casusluk faaliyetlerine hizmet edenler arasında martolos ve voynuklar da bulunmaktadır. Çalışmanın hem mekân hem de zamansal kapsamı dahilinde kalan diğer bir örnekte ise Sultan III. Selim'in Azerbaycan'dan dil getirmesi için 1791 yılında aslında posta ulakları olan tatarları kullandığı da burada hemen belirtilmelidir. Nitekim dil almak stratejisi Osmanlılar tarafından daha Osman Gazi devrinden itibaren uygulana gelmiştir. Bunun Mohaç Savaşı ya da diğer operasyonlarda sık sık uygulandığını görmek mümkündür.[53]

Osmanlıların 1780'li yıllarda İran için kullandığı bilgi kanallarından biri de hacılardı. Hem Osmanlı yönetimi hem de sınırlarda yöneticilik görevlerinde bulunan paşalar özellikle de Rusya tarafından gelen ve Kafkasya'dan geçen hacıların istihbarat getirdiklerinin farkında olan ya da olmayanlarından bilgiler alıyorlardı. Bunlardan başka, Tatar casuslar, tüccarlar, gemiciler ve yolcular dahi Osmanlı makamları tarafından boş bırakılmıyor, İran başta olmak üzere Rusların hareketleri de takip altına alınıyordu. Kafkasya'dan gelen hacılardan başka, İran üzerinden olmak üzere kara yolu ile Maveraünnehir, Semerkand, Buhara gibi yerlerden gelen diğer hacılar da Osmanlılar için birer bilgi kaynağı idi. Bazıları İstanbul üzerinden

---

51 Daş Darıcı, *Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri (1300-1750)*, s. 27.
52 Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* s. 202.
53 Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* s. 203.

gelirken doğrudan merkeze, kara yolunu tercih eden hacılarsa Erzurum gibi büyük sınır şehirlerinde bilgi aktarımında bulunuyorlardı.[54]

2.2. Kaçar Devleti İstihbaratı

2.2.1. Kaçar Devleti'nden Önce İstihbarat Faaliyetleri

İslamiyet sonrasında İran topraklarında kurulan siyasi teşekküllere ait Farsça edebi metinlerde ve siyasi edebiyatın önemli bir kısmında nasihatnameler ile adabü'l-mülk kitaplarında paylaşılan en önemli unsurlardan birisi istihbarattır. Buna göre istihbarat önemi, özellikleri ve kullanılışı kapsamında bu ve benzeri eserlerde önemli öneriler sunulur. İstihbarat ve onun sistemi, hükümdarın gücüne yardımcı olup katkı sağlayacağı için tebaa, sadrazamlar, memurlar, komutanlar ve hatta aile fertlerinin üzerinde dahi kullanılmasının faydalı olacağı öne sürülen hususlardan olmuştur. İran'da bulunan erken dönem istihbarat örgütü en temelde ikiye ayrılmıştır. Buna göre casuslar resmi ve gayrı resmi biçimde sınıflandırılmışlardır. Resmi olarak devlet bünyesinde bu görevi bir meslek şeklinde ifa edenler Divan-ı Berid çerçevesinde sahibü'l-haber unvanı ile anılırlardı. Hatta farklı ve benzer meslek gruplarında olduğu gibi bu unvan, aktarım şekli miras yolu ile olmak suretiyle bir ailenin elinde dahi kalabilirdi. Gayrı resmi olarak tanımlanan casusluk ağı ise, resmi olanın yetmediği yerde önemli devlet pozisyonlarında bulunan sadrazam, halife ve emir gibi kimseler tarafından görevlendirilen kimselerce icra edilmişti. Bunlar, yerli ve yabancı meselelerin gözetilmesi için kullanılan ve çeşitli mesleklere sahip isimsiz kimselerdi. Ayrıca isimsiz olmaları başta olmak suretiyle faaliyetlerinin de gizliliği nedeniyle o tarz casuslar ve onların eylemleri hakkında kaynaklardan ciddi ölçüde istifade edilememiştir.[55]

İran'da ortaya çıkarak Osmanlıların karşısında duran ve onlara karşı ilişkilerinde istihbarat başta olmak üzere pek çok unsurda muhalif olan ilk siyasi teşekkül olarak Safevilerle karşılaşılır. Safevilerden Kaçar hakimiyetine gelene kadar esas olarak ciddi bir egemenlik sağlayan hanedanın Afşarlar olması sebebiyle de

---

54 Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı*, s. 85-86.

55 Misyo Çerkif, *Seyahetname-i Misyo Çerkif*, Çev. Âbkar Mesihi, Emir Kebir Yay., Tahran 2001, s. 30; Hasan Şeh Nihad Kalankeş – Fouad Pour Ariyen, "Custari dar Munasebat-ı Siyasi-i İran va Osmani az Baramadan-ı Slesele-i Kaçar ta İnkılab'ı Meşrutiyet'', *Tarih-i Nav Dergisi*, No. 26, 2020.

Kaçar dönemi istihbaratından önceki İran dönemini Safevi ve Afşar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

Safevi dönemi Osmanlı kontra-istihbaratının belki de en önemli özelliklerinden birisi kullanılan casusların kimlikleri olmuştur. İran'daki bu devlet en büyük ve ciddi rakibine karşı casusluk faaliyetleri doğrudan Sünni-Türk ve onların iş birliği içerisinde bulunduğu ve tabii yine Safeviler için düşman unsurlar arasında yer alan Özbekler aracılığı ile yürütülmüştür.[56] Öyle ki ilk hükümdarları olan Şah İsmail döneminde kullanılan ve Kızılbaş Halife olarak adlandırılan kimselerin etnik ve benzeri değerler bakımından Anadolu halkı ile "aynı" olmaları onların casusluk noktasında kullanılmalarını kabul edilebilir kılmıştır. Öyle ki dede, baba, sultan, şeyh ve pir gibi isimler taşıyan bu kimseler / casuslar, Osmanlı sarayında dahi saygı görüp taraftar kazandıkları için Şah İsmail kısa bir süre içerisinde Osmanlı bütünlüğünü sarsmaya cesaret edebilecek bir güce erişmişti.[57] Bunları halktan para toplamak hatta onları, kendi devletlerinin güç kazanması bağlamında göç ettirmek için yaptıkları propaganda faaliyetleri ile görmek mümkündü.[58] Bu noktada Safevi istihbaratının önemli bir strateji uyguladığının altı çizilmelidir. Şah Abbas ya da daha bilinen adı ile Büyük Abbas da öncüllerinin yaptığına benzer bir stratejinin peşine düşmüştü. Osmanlıların bu dönemlerden itibaren kendi topraklarındaki halklar arasından muteber olarak gördüğü milletlerden Ermenileri kullanması ve hatta genel istihbari örgütünü bu kimselere dayandırması kayda değerdir. Öyle ki bu dönemde Ermenilerin refah ve yaşadıkları topraklarda huzur içinde olmaları da bu yolun takip edilmesinde ciddi bir etken olarak görülmektedir. Hatta bu Ermeniler daha spesifik bir şekilde Osmanlıların Avrupa cephelerinde ne yaptıklarının bilgilerini de İran'daki devlete sağlamakla yükümlüydüler.[59]

Her casusluk örgütünde yer aldığı düşünülebilecek olan diğer bir husus doğal olarak Safevi hafiyelerinin getirdikleri bilgilerin doğruluklarını kanıtlamalarının

---

56 Mulla Celaleddin Müneccim Yezdi, *Tarih-i Abbasi ya Rozname-i Celal*, Vehid Yay., Tahran 1987, s. 279.

57 Ahmet Yüksel, "Yeniçeri Ocağı, Bozulma ve Casusluk", *History Studies,* c. 9, S. 2 – Ali Birinci Armağanı, 2017, s. 290.

58 Muhammad Emin Riyahi, *Sefaretname'hayı İran*, Tos Yay., Tahran 1989, s. 31; Zabehullah Safa, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, Ferdous Yay., Tahran 1991, s. 44.

59 Muhammad Yusuf Kazvini Esfahani, *İran Dar Zaman-ı Şah Sefi va Şah Abbas-ı Duvum (Huld-ı Berin)*, Encumen-ı Arsa va Mafahır-ı Ferhangi Yay., Tahran 2003, s. 189.

gerekliliğiydi. Örneğin İranlı bir casus Özbek diyarında gerçekleşen taht değişikliğini kanıtlamak noktasında Şah Tahmasb'a o hükümdar adına basılan bir sikke getirmişti.[60] Mekke'ye giden hacıların güvenliğini sağlamak adına Safevi yönetimi sınırdaki Osmanlı komutanlarının ihanetini maddi olarak nasıl sağlayacağını da düşünmekteydi. Bunun yolu elbette yine casuslardan geçmişti. Ancak onların herhangi bir şekilde 1581 yılının gündemini oluşturan bu konu kapsamında başarıya ulaşıp ulaşamadıkları da bilinmemektedir.[61] Nitekim tahmin edilebileceği üzere XIX. yüzyıldaki örneklerde öğretmen kisvesine bürünen casusların bu vesileyle çok iyi bir derecede Türkçe konuşuyor oldukları unutulmamalıdır. Öyle ki bir rivayete göre Şah I. Abbas'ın doğrudan kendisinin tebdil çıkıp casusluk ettiği de kaynaklarda yer almaktadır.[62]

Safevi hanedanının zayıflayarak ortadan kaybolmasının ardından iktidara gelen Afşar hanedanı, Safevilerin geçirdiği bu gerileme döneminden nasibini almıştı. Devletin istihbari kanalları tıkalıydı. Nadir Şah, hanedanının kurucusu olarak iktidara geldiğinde doğal olarak otorite ve meşruiyetini kabul ettirmek ve dahası Safevilerden miras kalan zayıflığı yenmek adına taht dönemini birçok isyanı bastırmak ve dış güçlerle savaşmak gibi yoğunluklarla geçirdi. Bu, onun devlet teşkilatı bağlamında casusluğu bir müessese şeklinde örgütlemesini engelledi. O sebeple de ciddi bir biçimde güçlü istihbari bir ağa sahip olamadı. Fakat yine de askeriyenin zorunlu bir getirisi olarak kabul edilebilecek olan istihbari faaliyetlerini de bir nebze olsun önceki dönemin görüntüsünü değiştirerek geliştirmesini sağladı. Söz konusu gelişimden elbette Osmanlılar da payını aldı. Ancak Nadir Şah'ın esas olarak istihbari eylemlerini gerçekleştirerek başarımlar elde ettiği taraf doğudaki komşusu olan Özbeklere karşı oldu.[63] Nadir Şah'ın bu başarılı girişimleri kendisinin yasal halefleri tarafından geliştirilemedi.

---

60 Kadı Ahmet Kummi, *Hulase'it tavarih*, Çev. İhsan Aşraki, Tahran Üniversitesi Yay., Tahran 2015, s. 291-292.

61 Esra Doğan, "Rah Hayı Haç Dar Davra-i Dafaviyye", *Mikat-ı Haç Dergisi*, no. 57, 2006, s.107.

62 Nasrullah Felsefi, *Zindegani'ı Şah Abbas-ı Avval*, c. 3, Nigah Yay., Tahran 1975, s. 176-178.

63 Nadir Şah'ın hem Osmanlı hem de Özbeklere karşı gerçekleştirdiği başarılı istihbari eylemleri için bkz. Muzaffer Şahedi, *Sâvâk, Miili İstihbarat ve Güvenlik Teşkilatı*, Siyasi Okumalar ve Araştırma Enstitüsü, Tahran 2020, s. 128; Muhammad Kazım Mervi, *Âlem Ârayaı Naderi*, c. 3, İlmi va Ferhangi Yay., Tahran 1986, s.358; Mirza Muhammad Mahdi Han Esterâbadi, *Tarih-i Cihanguşa-i Naderi*, Kitap Dünyası Yay., Tahran 2012, s. 226; Muhammad Şefi Tahrani, *Tarih-i Naderi; Nadername*, İran Kültür Vakfı Yay., Tahran 1971, s. 31; Esterabadi, *Tarih-i Cihanguşa-i*

2.2.2. Kaçar İstihbaratı

İran'da Kaçar hanedanının başa geçerek ele geçirdiği iktidarın uyguladığı istihbari faaliyetlerin belki de en önemli ve Osmanlılardan farklı olan özelliği kurdukları istihbarat ağları ve burada kullandıkları casusların özel etnik ve dini kimliklere sahip kimseler olmasıydı. Bu kişiler, İran'ın en ciddi ve coğrafyasının batı tarafındaki tek rakibi olan Osmanlıların faaliyetlerini yakından takip etmekle mükellefti. Böylece onlar Osmanlılar hakkında bilgi ediniyor bunları merkezlerine aktarıyor ve olası bir savaş ihtimaline karşılık İran kuvvetleri, bir Osmanlı savaşı için saldırı yahut savunu maksatlı daha iyi bir şekilde hazır hale geliyordu. Hatta İranlılar, muhtemelen Osmanlıların da yaptığı gibi, karşısındaki İmparatorluğun bölgedeki nüfuzunu en nihai kertede azaltmak noktasında diğer bir İmparatorluğun yani Rusya'nın yardımına da sık sık başvuruyordu. İranlılar, bu vesileyle Rus istihbaratı ve casuslarından da Osmanlılar hakkında bilgi edinebiliyordu.[64] Öyle ki İranlılar kendi istihbarat ağlarını kuvvetlendirerek bir iç istihbarat örgütü daha geliştirmiş ve böylelikle merkezileşmeyi ve devletlerini kuvvetlendirmeyi amaçlamıştı. Bu durum 1789 yılında Kaçar hanedanının mensubu olarak tahta çıkan Ağa Muhammed Han zamanında gerçekleştirilmişti.

Kaçar hanedanında raporcu anlamında *hafiyyenüvis* adında bir kurum teşkilatlandırıldığı gibi ayrıca işi salt bir biçimde İran'daki yabancı temsilciliklerin memurlarını izlemek olan *Münhiyan-ı Emir* adında bir müessese daha bulunuyordu.[65]

2.3. İstihbarat Teşkilatlarının Benzer ve Farklı Yönleri

İranlıların istihbarat elde etmek için kullandığı elemanlardan biri de kadınlardır. Bundan başka onlar kadınları aynı zamanda istihbarat elde edilebilecek hedefler olarak da görmüşlerdir. Özellikle komutanların iktidara geldiği bir

---

Naderi, s. 486-488; Muhammad Ahmet Penahi, *Nader Şah: Baztâb-ı Hamasa va Facia-i Milli*, Kitab-ı Numuna Yay., Tahran 1997, s. 470; Mervi, *Âlem Ârayaı Naderi*, s. 713-714; Jan Oter, *Asr-ı Nader Şah*, Çev. Ali İkbal, Cavidan Yay., Tahran 1985, s. 159; Mervi, *Âlem Ârayaı Naderi*, s. 137-138; Mirza Muhammad Mehdi Han Esterâbadi, *Darra-i Nadera: Tarih-i Asr-ı Nader Şah*, İlmi va Ferhangi Yay., Tahran 1988, s.298-303.

64 Sabet F. Kashani, *Conceiving Citizens: Women And The Polilics of Motherhood In Iran*, Oxford University Press, Oxford 1999, s. 75.

65 Şahedi, *Sâvâk,* s. 250.

coğrafyada generallerine güvenemeyen hükümdarların onların eşlerine ziyafet vererek askeri sırları elde etmeleri dahi görülmemiş bir iç istihbarat örneği şeklinde karşımıza çıkmaktadır.[66] Bu aykırılıktan başka İran istihbaratı özellikle ciddi bir çeşitlilik arz eden Osmanlı istihbaratına göre etnik ve daha da önemlisi dini unsurlara çok daha bağlı bir gelişim göstermiştir. Bu noktada istihbari elemanların özellikle Şii mensubiyetinde olmaları dikkat çekicidir. Nitekim böylesi farklılıklardan daha da başka olacak bir şekilde İran'da casusların doğrudan ordunun önünden giderek yol temizlemek gibi basit eylemlerin yanı sıra anlık olarak istihbarat elde ederek mevzileri belirtmek gibi işler yaptıklarına da şahit olunmaktadır.

Osmanlıların istihbari faaliyetleri daha kişisel bir boyutta mesela sınırdaki beyler ve paşalar, askeri kanat ve hem iç hem de dış güvenliği sağlamak noktasında sadaret tarafından yönlendirilirken, İran'ın 1860'lardan itibaren süregelen istihbarat örgütlenmesi ise doğrudan Şah'a bağlıydı.[67] Bu bakımdan aslında İran'daki casusluk eylemleri, bir sonraki dönemin Osmanlı jurnalciliği ve istihbari faaliyetleri ile benzerlik göstermektedir. Bu hali ile de söz konusu örgütlenmenin daha merkeziyetçi olduğu da görülebilecektir. Ancak söz konusu dönemde her iki devletin yapılanmaları farklıdır. Ayrıca unutulmaması gereken hususlardan birisi de her ne kadar bu dönemde genel ilişkileri gergin olmasına karşın savaş halinde bulunmayan bu iki devletin istihbari örgütlerinin birbirlerinden yararlandığı ve iş birliği içerisinde bulunduğudur.[68]

Sonraki dönem kapsamında Osmanlıların vücuda getirmiş oldukları Teşkilat-ı Mahsusa'nın amacı daha çok Osmanlı devletine yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerin engellenmesi iken – ki bu amaç bir önceki dönemden devreden ve gergin seyreden Osmanlı-İran ilişkileri kapsamındaki Osmanlı istihbari teşkilatının da ana amacının doğrultusunu göstermektedir – İran'da Saray-ı Amir adı ile kurulmuş özel teşkilatın daha genel bir haber alma ağı kurmuş oldukları da belirtilmelidir.[69] İranlı casuslar genel olarak kendi ülkelerinin bir nevi memurları ve maaşlarını da doğrudan

---

66 Felsefi, *Zindegani'I Şah Abbas-ı Avval*, s. 176-178.

67 *Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 2, Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu, Tahran 1990, s. 683-684.

68 Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, s. 472-474.

69 James Buchan, *Spying for the Shah; The Great Game in Iran*, Harper Collins Publishers, New York 2016, s. 49.

devletten alır iken, Osmanlı casuslarının vilayetler kapsamında görevlendirildikleri ve yevmi olacak şekilde paralarını vilayetin defterdarlıklarından aldıkları bilinmektedir.[70]

2.4. Osmanlıların İran'a Yönelik İstihbari Faaliyetleri

İstihbarat faaliyetlerindeki gerilimin tırmanması elbette birtakım siyasi olayla da bağlantılıydı. Örneğin 1789 yılında Ağa Muhammed Han'ın İran tahtına çıkması neticesinde iki ülke arasındaki ilişkiler gergin bir boyut kazanmıştı. Bunun en büyük nedeni Ağa Muhammed Han'ın ülkesinde merkezileşmeyi sağlayarak kuvvet kazanması ve ülkesini güçlendirmesiydi. Onun tahta çıkışı ve böylesi bir atmosferin meydana gelmesi elbette tarafların istihbari faaliyetlerini de arttırmasına ve yoğunlaştırmasına doğal olarak sebebiyet vermişti.

Osmanlılar ve İranlılar her vakit fırsat kolladıklarından, tedbir almak istediklerinden dolayı birbirlerini gözlemlemeyi kaide bellemişlerdi. Mesela İran o sırada Rusya ile savaşıyor olmasına karşın Osmanlılar İranlıların en ufak bir eylemini dahi istihbar etmek için çabalamıştır. Ağa Muhammed Han tahta çıktıktan ve kendi etrafında bir rakip bırakmadıktan sonra Rusya'nın üzerine gitmek istemişti. Bundaki en büyük nedenlerden birisi o sırada Çariçe Büyük Katerina'nın (II.) Kırım'ın ilhakı ile meşgul bulunmasından kaynaklanmıştı. Ancak Rusya, Ağa Muhammed Han'ın bu eylemlerinden müteessir olduğundan İran'dan intikam almak için fırsat kolladığı gibi bunu hayata geçirme fırsatı da bulmuştu. Hem Kafkasya hem de Hazar denizi üzerinden harekete geçen Rus birlikleri örneğin, başlarında bulunan bir general ile Petro döneminden beri kale muhafızlığı görevinde bulunan 120 yaşındaki İranlı bir vatan haininden savaşmaksızın bir kale dahi teslim almışlardı. Söz konusu kale Kafkasların en önemli geçidini tutan Derbend kalesi (geçidi) olduğu gibi aynı zamanda bu 120 yaşındaki kişi kaleyi teslim ettikten sonra Ruslar tarafından da tutuklanmıştı. Osmanlılar ise elbette böylesi gelişmeleri takip etmekten geri durmamıştı.[71]

---

70 Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde),* s. 29.
71 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 1735.

Osmanlılar ile Kaçarlar arasında gerçekleşen istihbarat faaliyetlerinin boyutlarından birisini de diplomasi oluşturmaktadır. Osmanlılar ve İran'da bulunan siyasi teşekkül arasında yapılan savaşların ardından imza edilecek antlaşmaların şartlarının belirlenmesi noktasında diplomasinin neredeyse kaideleşmiş olan adımları tek tek işletilmiştir. Buna göre ilişkilerin en eski zamanlarından itibaren Osmanlı merkezinden ya da belirlenen bir noktaya buradan ve aynı şekilde İran tarafından da bir temsilci gönderilmiştir. En basit ve temel haliyle elçi olarak adlandırılan bu temsilci ve görevliler çok doğal bir şekilde kendi hükümetlerinin dairesine bilgi aktarımında bulunmuşlardır. Nitekim Osmanlılar ile Kaçarlar arasında gerçekleşen son savaşın (1821-1823) ardından yapılan Erzurum antlaşması da kaynaklarda doğrudan bilgiler verilmemesine karşın böylesi bir atmosferin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. İranlıların temsilcisi olan Aştiyani ve Osmanlı yetkilisi Mehmed Emin Rauf Paşa Erzurum'da bir anlaşma imza ettiler. Söz konusu metin elbette müzakere edilmesi noktasında tarafların merkezlerine de gönderildi ve diplomatik olarak bir süre önemli boyutta etkileşimler yaşandı. Antlaşmanın imza edilmesinin ardından burada yer alan en önemli madde belki de bu devletlerin birbirilerinin merkezleri başta olmak üzere sefir – elçi ve stratejik önem atfeden diğer önemli yerlerde şehbenderlerinin yer alacağı idi. Böylelikle hem Osmanlı hem de Kaçar tarafı karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerine istihbarat sağlayıcısı olan en önemli elemanlarını göndermişlerdi. Nitekim İran'ın Osmanlı hakkında istihbarat edinmesi noktasında merkezde bulunan temsilcileri burada bulunan diğer Avrupa iktidarlarına mensubiyeti bulunan meslektaşlarından da haber alıp sağladıkları istihbaratı kendi taraflarına göndermişlerdir.[72] Bundan başka sular yine de siyasi bakımdan durulmamış ve 1838 yılında Ali Rıza Paşa Hürremşehr'i yağmalamıştır. Bundan dolayı da Osmanlıların iddiası üzerine Osmanlı-İran ilişkilerindeki tansiyon artmış ve sınırların önceki anlaşmalar uyarınca doğru ve net bir biçimde tespit edilmediğine kanaat getirilerek arabuluculuğa soyunan İngiltere ve Rusya da işin içerisine dahil edilip bölgede bir komisyon kurulmuştur.[73] Diplomatik bakımdan bölgede faaliyette

---

72 Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* ss. 427-479.

73 Kudret Şefi'i, *İran ve Osmanlı Arasındaki Birinci ve İkinci Erzurum Antlaşmaları*, İran ve Avrasya Araştırmaları Enstitüsü, 2021; Nafisi, *İran'ın Sosyal ve Siyasi Tarihi*, s. 5; Şemim, *Kaçar Dönemi'nde İran*, s. 301; Ghulam Huseyin Mirza Saleh, *Esnad dar Revabıt-ı Siyasi'i İran ba İngilis va Rua va Osmani*, Harezmi Yay., Tahran 1986, s. 96; Rasul Piroti, Kaçar Dönemi

bulunan adı geçen ülkelerin temsilcileri de elbette buradan topladıkları istihbari nitelikteki haberleri ülkelerine mutlak surette iletmişlerdir. Örneğin söz konusu Erzurum Antlaşmasının ardından İran tarafından sınır ve bu hudutlardaki en çok boy gösteren aşiret anlaşmazlıklarının amiyane tabir ile "tatlıya bağlanması" noktasında gönderilen Hacı Mirza Murat Han da böylesi bir görev ifa etmiş olmalıydı.[74] Elçilerin ve diplomasinin istihbaratın bir aracı haline getirilmesi noktasında şöylesi bir bilgiyi paylaşmak da yerinde olacaktır. İran istihbaratı, modern çağda ya da diğer bir deyişle XIX. yüzyılda, yine aynı zamanda bir istihbarat elemanı olarak düşünülebilecek Tahran'daki Osmanlı elçisinin hareketlerini izliyordu. Onların taşıdıkları bilgilerin bir biçimde elde edilmesi İran istihbaratı için büyük bir önem arz etmekteydi.[75]

Osmanlılar ile İran arasında gerçekleşen istihbari faaliyetler kapsamında "propaganda" kavramının önemli bir yer tuttuğu burada hemen belirtilmelidir. Bu nedenle de önce propaganda kavramının ne olduğu ve tarihsel seyri, ardından Osmanlı ve İran istihbaratlarının bunu nasıl kullandıklarını anlatmak faydadan uzak olmayacaktır. Bir düşünceyi, fikri veya ideolojiyi özellikle de halka yaymak amacı ile kullanılan ve bilinçli bir şekilde gerçekleştirilen planlı iletişim faaliyetine propaganda denilmektedir. Propaganda başta siyaset, ticaret, din ve eğitim gibileri olmak suretiyle birçok alanda kullanılabilir. Propagandanın uygulama yöntemleri arasında slogan, sembol, mit ve en çok da manipülasyon kullanılır. Özellikle savaş dönemleriyle daha yaygınlık gösteren propaganda genellikle toplumu belirli ideolojilere yönlendirmek için bir araç işlevi de kazanmıştır. Bu haliyle de daha çok çarpıtılmış bilgiler içeren bir araç olarak algılanma hüviyeti kazanmıştır.[76] Kökleri antik Roma'ya kadar uzanan propaganda özellikle imparatorluk yönetimi tarafından kendilerinden olmayan halkın Roma kültürünü benimsemesi noktasında kullanılmıştır. Nitekim onun modern kökleri ise yine aynı coğrafyada Papalık tarafından uygulanan reformların benimsetilmesi için XVII. yüzyılda etkinlik

---

İran-Osmanlı İlişkilerinde Kürtlerin Yeri (II. Erzurum Antlaşması'ndan Kaçar Dönemi'nin Soununa Kadar), Payam-ı Nur Üniversitesi, Tahran 2015, s. 35.

74 Cevad Abu'l Husna, "Muhamad Shah Qajar va Ahd'name-i Erzurum-ı Duvvum", *Dünya-i İktisad Gazetesi*, No. 4455, Haber No. 3455458.

75 *Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 2, s. 683-684.

76 Jacques Ellul, *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, Vintage Books, New York 1973, s. 105.

göstermiştir.[77] Bugün dijital platforma kayması ile daha da etkinlik kazanan propaganda faaliyetlerinin esas yayılım sahası ise XIX ve XX. yüzyıllar olmuştur. Almanlar, "baba sen neden savaşmıyorsun?" ve Sovyetler ise kapitalizmi kötüleyen, sosyalizmi yücelten söylemlerle savaş dönemlerinde propagandayı kendi amaçları doğrultusunda kullanmışlardır.[78] Her ne kadar birincil kaynaklar çerçevesinde Osmanlı ve İran'daki devletlerin birbirlerine karşı özellikle de casusları aracılığı ile propaganda faaliyetleri gerçekleştirdikleri ve bunu istihbaratın bir aracı haline getirdiklerine tesadüf edilememişse de adı geçen siyasi teşekküllerin propaganda yaparak istihbarat çalışmalarını sürdürmediklerini düşünmek yanlış olacaktır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu ciddi bir şekilde XIX. yüzyılda gelişen basın hayatı sayesinde dönemin en etkin medya aracı olan gazeteyi ciddi bir propaganda unsuru haline getirmiştir. Rakip taraf olan İran ise propagandayı yine gazete yolu ile – ancak Osmanlılar kadar ciddi boyutlarda olmamak üzere – yapmakla birlikte bu konudaki önemi daha çok genellikle yazar, aşık ve şairlerin omuzlarına yüklemiştir.[79]

2.4.1. Siyasi-Askeri Faaliyetler

Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'daki siyasi teşekküle karşı gerçekleştirdiği istihbari faaliyetlerin büyük bir çoğunluğunun siyasi ve askeri alanda toplandığını görmek mümkündür. Nitekim ikinci ismin, ilkinin komşusu ve ebedi-ezeli rakibi olması istihbarat faaliyetlerinin aslında neden o alanda toplandığının amacını vermektedir. Doğal olarak bu amaç da zamansal olarak iki ayrıma işaret etmiştir. Bunlar o yılları gösteren savaş zamanlarında doğrudan bu amaca yönelik olarak gerçekleştirilmiş faaliyetleri içeren ilki, yani savaş dönemi istihbarat faaliyetleri ve ikinci olaraksa barış dönemindeki istihbarat faaliyetleridir. İkincisi yani barış dönemi faaliyetleri de mantık zemininde ilki ile benzer bir içeriğe sahiptir. Çünkü Osmanlı karar alıcılarının ya İran saldırırsa, ya İran ile savaşmak gerekirse düşünceleri ve temkinleri, hatta İran ile savaş dönemi arifesindeki onlara dair istihbaratın gerçekleştirilmiş olması bu düşüncenin nedenini oluşturmaktadır. O sebeple de

---

77 Garth Jowett – Victoria O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, Sage Publications, Thousand Oaks 2015, s. 35.

78 Norman Solomon, *War Made Easy: How Presidents and Pundits Keep Spinning Us to Dreath*, Hoboken 2008, s. 65.

79 Parvin Paidar, *Iran's Foreign Policy 1789-1941: A Study of Foreign Policy in Modernizing Nations*, Routledge Curzon, Londra 2013, s. 84-88.

benzer olmasına karşın zaman farklılığından dolayı aktarılan bilgiler savaş dönemi ve barış dönemi olmak üzere iki başlığa ayrılmıştır. Ayrıca burada hemen belirtilmesi gereken hususlardan biri de barış dönemine ait incelenen konuların çoğunlukla Osmanlı diplomatik servisi tarafından sağlanan veriler olduğu ve diplomasiyi de önemli bir oranda ilgilendirdiğidir.

2.4.1.1. Savaş Dönemi

Osmanlı istihbaratının İran karşısındaki gücü, Ağa Muhammed Han'ın Kaçar hanedanını kurup burada tahta çıkmasından önceki faaliyetlerinin dahi izlenmesinden anlaşılabilecektir. Nitekim 1793 yılında Çıldır Valisi Şerif Paşa İran ve Gürcistan'a sıklıkla casuslar göndermişti ki oradan gelen haberler içerisinde Ağa Muhammed Han'a dair bilgilere de rastlanmıştır.[80] Şerif Paşa, Muhammed Han'ın Tahran sahralarında dolaştığını ancak mevsimin getirisi olan sıcaklardan dolayı dağlardaki yaylaklara çıktığının istihbaratını almıştır. Fakat onun yaylaların bulunduğu Azerbaycan'a gidemeyeceğini bildiği için de İran içlerine tekrar iki casus daha göndermiştir. Tabii Muhammed Han hakkında Osmanlı İmparatorluğu'na yetiştirilen haberler bunlardan ibaret değildir. Fars ve Irak'taki hanların Ağa Muhammed Han iktidarına karşı durmaları onların Osmanlı cenahına bilgi aktarımında bulunmalarına neden olmuştur. Onun tahta çıkmadan evvel 1794'te 40-50 bin asker istihdam edip, önce 5 ay süre ile Kirmanşah'ı kuşattığı, ardından Tahran'ı ele geçirdiği, gittiği her yerde asker sayısını sürekli bir biçimde arttırdığı ve bu nedenle de İran'ın tamamını ele geçirmeye niyetli olduğunun haberleri gelmişti. Haberlerin kaynağı, kendi ellerinde de bir o kadar askere sahip olduklarını ancak Ağa Muhammed Han karşısında bu sayının yine de yetersiz olduğunu vurgulamaktan başka Devlet-i Aliyye'den de yardım istemişlerdir. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu, halihazırda

[80] Onun ilk ortaya çıkışı ile ilgili olarak o sırada Erzurum paşası olan Süleyman Feyzi, Şahlık iddiası ile sınırlarımızda Mehmed Han adında birisi vardır diyerek casuslarından almış olduğu haberlerini merkeze göndermişti. *BOA, HAT.186/8729*; 29 Zilhicce 1206 / 18 Ağustos 1792; Ayrıca Ağa Muhammed Han'ın hanedanını ve oranın başkenti olacak o dönemin kasabası mesabesindeki Tahran'ı kurmadan evvel kardeşleri ile girdiği mücadelede Ruslar gazetelerinde neşriyatlarda bulunmuştu. Bunları gören Bağdat Paşası Süleyman ise o haberlerin doğruluğunu kanıtlamak için bölgeye hemen casuslar göndermişti. Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde),* s. 30.

Rusya ile savaştan (1787-1792 Osmanlı-Rus savaşı) yeni çıkmış olmasını sebep göstererek bu çağrıya kulak vermemiştir.[81]

Osmanlılar, sadece Ruslar üzerinden değil, doğrudan kendi casusları ile de İran'dan önemli bilgiler elde ediyordu. Ahmed Cevdet Paşa'nın meşhur eserine göre 1795'te Zeynel ve Abdullah, Revan ile Karabağ hanlarının İran'la irtibat ve ittifak kurduğunun haberini getirmişti. Söz konusu bilgi elbette Ruslar üzerinden de teyit edilmişti. Nitekim aynı bilgiler doğrultusunda Tiflis'i yağmalamış olan Ağa Muhammed Han'ın[82] Revan'a ve buradan da Osmanlı sınırlarına geleceği dahi Erzurum seraskeri olan Ziya Paşa tarafından öğrenilmiştir.[83] Ayrıca Osmanlı istihbaratı İran'a ve Rusya'ya karşı istihbarat faaliyetlerini geniş bir perspektifte tutmuş ve hemen kuzeyde Anapa muhafızının casusları sayesinde Ağa Muhammed Han'ın Kabartay üzerine gideceği buradaki Çerkeslerin Rusya'yı sevmemesinden ötürü kendisi ile iş birliği yapacağı da öğrenilmişti.[84] Tabii her iki taraf da masada yapılan planlar dahilinde göz önünde tutuluyor ve Osmanlı mercileri Ziya Paşa'ya gönderdikleri emirlerde, Ağa Muhammed Han iş birliği için gelir, biz de Sivas ve Maraş'ta hazırlık yaparsak muhtemelen yalan olan Rus oyunlarına kanmış ve onların bu yalanlarını kabullenmiş olacağız deniliyordu. Ziya Paşa'ya, "O nedenle sadece hazırlık yapılması gereken nokta Erzurum olacaktır ki buranın seraskeri olarak da hazırlanması gereken kimse sizsiniz" denilmişti. Osmanlılar için tam da Fransa'da bir devrimin patlak verdiği ve Avrupa'ya karşı uyanık olunması gereken bir sırada bir de doğu tarafında casusları "ayık" tutmak zor bir iş olarak görülmüş olmalıydı.[85]

---

81 Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı,* s. 272.

82 Nitekim 15 Mayıs 1795 tarihinde aynı Erzurum valiliği görevini icra eden Ziya Paşa tarafından onun Tiflis'e karşı herhangi bir icraatı olmadığı ve kendisinin Osmanlı sınırlarına yönelik olarak sakin durduğuna dair elde edilen istihbarat Selami adındaki bir casus tarafından öğrenilmişti. *BOA, HAT.162/6748*; 25 Şevval 1209 / 15 Mayıs 1795.

83 Haberler İmparatorluk merkezine Ziya Paşa'dan önce Halil İbrahim adındaki yerel bir bey tarafından ulaştırılmıştır. Bunun nedeni ise Osmanlılardan sürekli yardım isteyen bu mahalli liderin Osmanlılardan cevap alamadıktan sonra Ağa Muhammed Han'a yakınlaşması ve Şah bu işleri gerçekleştirirken onun aslında İran liderinin yanında olup yine de Osmanlılar lehine bir tavır takınmış olmasından ileri gelmektedir. Bkz. Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı,* s. 273.

84 Söz konusu bilgilerin büyük bir çoğunluğu hem halkların isimleri hem kaçar kişiden müteşekkil oldukları, Ağa Muhammed Han'ın bu kimselerin yanına nasıl gittiği ve onları kendi tarafına nasıl çektiği gibi önemli bir yoğunluk arz eden bilgiler yumağı Ahmed Cevdet Paşa tarafından kapsamlı eserinde Osmanlıların an be an elde ettikleri istihbari bilgiler ışığında paylaşılmıştır. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 1737.

85 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s. 1735-1738; Örneğin 1804-1805 yılları dahilinde Osmanlılar, İranlıların Rusya ile olan çatışmasını ziyadesiyle yakından izlemekteydi. Bundaki en

Nitekim bu gibi nedenlerden dolayı Ziya Paşa'ya merkezden tarafsız olarak hareket etmesi ve bir tutum takınmaması tembih edilmişti. Ayrıca bölgedeki mahalli güçlerin İran üzerine salınmasına Osmanlıların izin vermiş olması da "sadece ve sadece Rus askerlerinin bir oyunudur, bu hususa dikkat edilmeli" denilmiştir. Diğer bir deyişle Ağa Muhammed Han'ın tepkisinin çekilmemesi istenmiştir.[86]

Burada bulunan örneklerin genelde yansıttığı tablo ise Osmanlıların sürekli olarak doğu sınırlarını emniyette ve uyanık tutmak istiyor oluşudur. Bunun altında yatan neden elbette 1501 yılından itibaren kendisini önemli ölçüde yormuş olan İran'ın yüzyıl sonrasından (1600'lerden) itibaren artık devletleşme sürecine girmiş ve Farsi mirası ele geçirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Yani her ne kadar İran'da Kaçar adı altında yeni bir hanedan peyda olmuş olsa bile bunlar artık bir devlet geleneğine sahip olup fırsatını ve gücünü yakaladıkları anda Osmanlı'nın karşısında durabilecek bir tehdit olma konumundadır. O nedenle de yine yukarıda örnekleri verildiği üzere XIX. asrın başında Ziya Paşa sürekli bir biçimde merkeze istihbarat göndermektedir. Amaç elbette sınırların güvenliği ve İran'a karşı teyakkuzda bulunulmasıdır. Tam da tahta çıktığı yıllarda Ağa Muhammed Han'ın, her ne kadar gözleri dünyaya Fransız devrimine ve olan bitene karşı kapalı olsa bile İran içinde iktidarını merkezileştirip sağlamlaştırması ve etrafında bulunan mahalli bölgeleri, yerel bir güç olmak için ele geçirmeye başlaması noktasında yaptığı her bir iş sınırların güçlü bekçisi Erzurum Valisinin dikkatinden kaçmamıştır. Hind ve Buhara'ya hamle etmesi, Dağıstan'a hücumları ve yerel nitelikli küçük geçersiz bahaneler üreterek açtığı girişimler bunlardan sadece bazılarıdır.[87]

Öyle ki söz konusu haber nitelikli bu istihbari bilgilerin özellikle Erzurum tarafından İstanbul'a gönderilmesi sadece siyasi ve askeri nitelikli de değildi. Örneğin Ziya Paşa, Ağa Muhammed Han'dan sonra tahta çıkan yeğeni Feth Ali Şah hakkında şunları yazmıştı; Sadık Han ile meşruiyetini hakim kılmak için bir taht mücadelesine girişti ve bunu kazandı. Sadık Han'ın özellikle Ağa Muhammed

büyük neden yukarıda da anlatıldığı üzere Osmanlıların hem Rus hem de İranlılara karşı tembih üzere olmalarından kaynaklanıyordu. Bu sebeple de istihbarat ağlarını her iki tarafa karşı da en iyi haliyle işletmeye çalışıyorlardı. Mesela bu sıcak çatışmanın nasıl seyrettiği ve sonucunun ne olacağı ile ilgili analizler ve istihbari gelişmeler çok öncesinden Osmanlı makamları tarafından duyumu alınan hadiselerden olmuştu. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 2223.

86 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 1737.

87 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 1774.

Han'ın mücevheratını çalmış olması ana problem olsa bile yenilmesinin ardından o Feth Ali Şah'a bahsedilen mücevherleri göndermektense biat etmeyi tercih etti. Feth Ali Şah böylelikle İran'daki otoritesini sarsılmaz bir konuma getirdi. Nitekim onun bu duruşu halkı tarafından da takdir gördüğü kadar sevilmesine, ondan hoşnut olunmasına ve yerini daha da sağlamlaştırmasına yol açıyordu.[88]

Aktarılanlara benzer bilgiler Erzurum'da Ziya Paşa'dan başka yine aynı tarihlerde yani 1795 yılı civarlarında Anapa Muhafızı Mustafa Paşa tarafından da merkeze iletiliyordu. Karabağ, Şusa ve Revan'ı tek bir sancak altında toplayarak İran'a ilhak etmek isteyen Ağa Muhammed Han bu düşünce çerçevesinde Tiflis civarını ele geçirmişti. Gazi Kumuk şamhallığı, Lezgi ahalisi ve onlara bağlı olan Çeçenler, Kabartay, Dağıstan'ın bazı kısımları gibi yerler ve halklar da Ağa Muhammed Han'a tâbi olmuşlardı. Ağa Muhammed Han'ın bu ve benzeri faaliyetlerinin engellenmesi çerçevesinde Rusların Kuban ve Kabartay'ın güneyine inmesi Osmanlı İmparatorluğu için de tehlike oluşturacağından Osmanlı istihbaratı sürekli olarak Ağa Muhammed Han'a karşı teyakkuz halinde onu gözlemliyordu.[89]

Ağa Muhammed Han'ın bu gibi siyasi temelli askeri faaliyetlerine dair tam tekmil bir Osmanlı istihbaratı faaliyetine kaynaklarda tesadüf edilebilmiştir. Buna göre, Kars muhafızı olan Numan Paşa onun gücünün nasıl bir kaynaktan geldiği ve nicelik ile nitelik bakımından nasıl olduğunu tespit edebilmek adına bizatihi kendisi ticaret bahanesi ile İran ordugahına gitmiştir. Nitekim bu sırada İran askeri üssü olan ordugâh Kars'tan yedi ve Revan'dan ise dört menzil uzaklıkta olan gayet yakın bir mesafede kuruludur. Numan Paşa ordugâh içerisinde özellikle Osmanlı topraklarına adım atan kimseleri de soruşturarak Muhammed Han'ın yanında 100'den fazla top, iki bin kadar küçük top, belirsiz denecek çoklukta bir miktar içeren humbara ve savaş aletlerinin dışında nefer olarak da 40-60 bin kadar adam içeren bir yekûn ile karşılaşmıştı.[90] Ağa Muhammed Han için önündeki alan açıktı. Ayrıca benzer bir düşünce Rusya tarafında da mevcuttu. Onların ayrı ayrı yahut bir olarak Osmanlı'ya

88 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 1775.
89 Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı,* s. 197.
90 Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı,* s. 272.

karşı bir hareket içerisine girmeleri de mümkün olduğundan Türklerin İmparatorluğu sürekli bir biçimde dikkatli olmak durumundaydı.[91]

Temmuz 1795-Temmuz 1796 arasındaki vakit diliminde Kars muhafazasında bulunan Behlül Paşa'nın çok detaylı bir raporu İstanbul'a gönderilmiştir. Benzer tarihlerde gönderilen diğer bir rapor ise Çıldır valisi olan Yusuf Paşa'ya aitir.[92] Söz konusu rapor istihbarat ve casuslarla ilgili o dönemi yansıtan önemli bilgiler içermiştir. Örneğin devrin şehzadesi olan Abbas Kulu Mirza, 50-60 bin adam ile Revan sınırına gelmiş, ancak Osmanlılar ile aralarında yapılan son barış çerçevesinde bunun şartlarına uymak adına harekâtını tamamlamadan şartlara uyarak geri dönmüştür. Yine de daha detaylı bir şekilde incelendiği zaman bu rapor çerçevesinde Revan Hanının Mirza'yı Rusların üzerine gönderdiği ve amiyane tabir ile ortalığı karıştırdığı da anlaşılmaktadır. Mirzaların kendi aralarındaki rekabetlerden başka casusların getirdiği bilgiler ve aldıkları haberlerin kıyası bakımından Erzurum Paşası ile de dirsek temasında bulunan Behlül Paşa İran'daki bu hareketli ahvale rağmen hem Ruslar tarafından hem de İran sınırındaki komşularla dostane ilişkilerini koruduğunu söylemiştir. Buna karşın Kars kalesinin sahip olduğu levazımat cephane gibi alet-edevat bakımından tamamlanması gereken lojistik ihtiyaçların olduğu da rapora eklenmiştir. Nitekim raporun en temel varlık sebebi, bilgi alınan ve gayet hareketli günler geçiren bu coğrafyada herhangi bir olası olumsuz durum, Kars kalesinin hazırlıklı olmasını gerektirmektedir.[93]

Kaçar hükümetinin kurulduğu yıllarda İran'ın iç güvenliği çok da düzgün bir görünüm arz etmiyordu. Ağa Muhammed Han, Tahran hakimi ve buradaki askeri üssün dizdarı olarak Kasım Dolu Han'ı tayin edince İran'ın çağdaş tarihine ait olan istihbari eylemlerin en evvellerinden olan Nizamiyeh teşkilatının kuruluşuna da katkı sağlamış oldu. Ayrıca Mirza Şafi Mazenderani'nin de bu şehrin sivil işlerinin başına getirilmesi sadece geçmiş dönemlerden miras kalan idari ve yargı alanında değil, aynı zamanda istihbari aygıtların da yavaş yavaş düzelmesine neden oldu. Öyle ki

---

91 Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı,* s. 270.

92 *BOA, HAT.206/10865*; 21 Cemaziyelevvel 1211 / 22 Kasım 1796; Söz konusu raporun detaylarında Ağa Muhammed Han'ın Horasan'daki mahalli liderlere diz çöktürmüş olduğu ve bunun yanı sıra Ruslara giden biraderi Musa Kulu Han'ı da hezimete uğratmasıyla ilgilidir. Bkz. *BOA, HAT.187/8842*; 29 Zilhicce 1211 / 25 Haziran 1797.

93 *BOA, HAT.160/6688*; 29 Zilhicce 1210 / 5 Temmuz 1796.

Ağa Muhammed Han ve halefi olan Feth Ali Şah dönemlerinde İran istihbaratı geleneksel temelleri üzerinde tutulmuş ve bundan dolayı yapılan reformlar da göze çarpar bir nitelik arz etmemiştir. Hafiyyenüvis olarak adlandırılan raporcuların en önemli gözetleme mekanları bu dönem için Tahran'daki sefarethanelerdi. Mazenderani, bu tür faaliyetlerin en önemli mekanı olarak sefarethanelerin sayıldığını bildiği için casusluk ve istihbarat örgütlerine düzen vererek eski güvenlikten sorumlu istihbarat ve kolluk kuvvetlerini güçlendirmeye, düzene sokmaya ve sefarethanelerde olup bitenleri öğrenmeleri için işlerinde daha da yoğunluk kazanmaları noktasında çabalar sarf etti. Elbette bu durumdan Tahran'daki Osmanlı sefareti de nasibini almıştı.[94] Nitekim siyasi gelişmelerde diplomatların görevleri ayrı bir önem taşımaktaydı. Örneğin, Ağa Muhammed Han'ın ölümünden sonra yerine geçen yeğeni Feth Ali Şah, oradaki Rus sefiri tarafından 500 atlı ile ziyaret edilerek şahlığı tebrik edilmiş ve söz konusu hadise de Osmanlı casuslarınca ayrı bir önem atfedilip gözlemlenerek Osmanlı merkezine bildirilmişti.[95]

Kaçar Devleti'nde Nasırüddin Şah'ın saltanatının başlamasıyla istihbarattaki dönüşüm süreci de bir hızlanma gösterdi. Mirza Taki Han, Erzurum konferansından döndükten sonra Münhiyan-ı Emir'i kurmuştu. Bundan başka Dimitri Dolgorkov'un yakalanması da İran istihbaratı için önemli ölçüdeki bir başarımdı. Öyle ki bu ismin kendisi doğrudan casusluk yapan biri değil, o sistemin – örgütün başında olup merkezle casus arasındaki irtibatı kuran kişiydi. Şeyh İshak el-Lenkerani ise İran tarafından kullanılan en özgün casuslardan birisidir. Bu kimse aslında Dimitri Dolgorkov tarafından görevlendirilmiş bir Rus casusudur. Önce Bağdat'a giderek kendisini burada öğrenim gören bir talebe olarak medreseye kaydettirmiştir. Bu nedenle de kendisi molla-öğrenci kılığında tebdil gezerek istihbarat toplamıştır. Ancak söz konusu kişi sonradan İranlılar tarafından vazife verilmiş bir casus olmuştur. Özetle İranlılar, bir Rus casusunu Osmanlı'ya karşı kullanmışlardır.[96]

---

94 Rıza Ebuturabi, *Sazman-ı Casusi va Zıd-ı Casusi'l Emir Kebir*, İran Çağdaş Tarihi Enstitüsü, Tahran 2015, s. 56; Farruh Emin'üd Doula Ghaffari, *Macmua Esnas va Madarık-ı Farruh Han Emin'üd Doula*, Esfahaniyan Yay., Tahran 1980, s. 184; Muzaffer Şahedi, *Nazmiye Dar Davra-ı Kaçar; Yek Guzariş-ı İcmali*, İran Çağdaş Tarihi Enstitüsü, Tahran 2014, s. 190.

95 Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde),* s. 32.

96 Muzaffer Şahedi, *Nazmiye Dar Davra-ı Kaçar; Yek Guzariş-ı İcmali*, s. 250.

Osmanlı-İran münasebetlerinin istihbari bakımdan gelişiminde elbette aşiretler de rol oynamışlardır. Öyle ki bu hususta tek bir aşiret değil birçoğu etki sahibi olmuştur. Yine de aralarından birisi, Bilbas aşireti ayrı bir parantez açmaya değerdir. Kars muhafızı Numan Paşa tarafından 3 Ekim 1800 tarihinde Osmanlı yönetimine gönderilen bir yazıda İran sınırı ve aşiretleri konu edinen bilgilere yer verilmiştir. Tebriz valisi Abbas Mirza ile Hoy hanı Cafer Kulu Han, Osmanlı sınırlarını etkileyecek bir şekilde Bayezid ve Revan taraflarında girişimlerde bulunmuşlardı. Onların oynadıkları bu rolde, böylesi bir zamanda sınırda yaşayan Bilbas aşireti de açığa çıkarılan kıvılcımı körükleyen unsurlar arasında yer almışlardır. İranlıların harekâtını bir nevi devralan bu yapılanma daha sonra 1802 yılı dolaylarında bu sefer de hududun öte tarafına geçerek İran topraklarını tehdit etmiştir. Yüzyıllar boyunca süren aşiretlerin gasp, yağma ve yaylak-kışlak mevzularından dolayı ortaya çıkardıkları sınır ihlalleri artık İran'daki siyasi teşekkül tarafından Osmanlı karar alıcılarına şikâyet edilmişti. Osmanlı yönetimi önceden aldığı istihbarat sayesinde olayların neredeyse tamamından haberdardı.[97]

Haberdar olunanlar arasından hem İran hem de Rusya arasındaki gelişmelerin ve Osmanlıların kendi içinde cereyan eden hadiselerin tamamı istihbarat ağları sayesinde kontrol edilebiliyordu. 1802 yılının Aralık ayında Kars Muhafızı Mehmed Bey tarafından kaleme alınan bir tahrirata göre muhafız, hem İranlıların hem de Rusların niyetlerini casusları vasıtasıyla anladığına dair bir rapor göndermişti. Bundan başka Erzurum ve Çıldır valilerinin arasındaki kavgadan da bahseden muhafız, İran ve Rusya ilişkileri çerçevesinde Osmanlının dostane tavrını devam ettirmesi gerektiğini söyleyerek bunu aynen uyguladığını da belirtmişti.[98]

Aşiretlerin özellikle reisleri ve hanedan tabakası da doğrudan casusluk faaliyetlerine dahil olabiliyorlardı. Örneğin Osmanlı hariciye nazırı tarafından doğrudan Nasırüddin Şah'a gönderilmiş olan bir mektup kapsamında Şah'ın atamış olduğu casusların cezalandırılmasıyla ilgili bir kısım bulunmaktaydı. Mengur

97 Muzaffer Şahedi, *Nazmiye Dar Davra-ı Kaçar; Yek Guzariş-ı İcmali*, s. 36-37.
98 *BOA, HAT.161/6719*; 9 Şaban 1217 / 5 Aralık 1802.

aşiretinin reisi olan Hamza Ağa Mengur'un oğlu da tamı tamına söz konusu tanıma uyuyor ve kendisi hakkında İran Şahı endişe ve üzüntü duyuyordu.[99]

Burada da görülebileceği üzere aşiretler aslında casusluk faaliyetleri kapsamı başta olmak suretiyle daha çok İran'daki siyasi teşekkül tarafından kullanılıyorlardı. Osmanlılar, sınırlarında bulunan aşiretleri böylesi faaliyetler içerisine girmelerini en azından İran kadar gözetmiyorlardı. İran'daki yetkililer, konumu ve statüsü her ne olursa olsun aşiretlere pahalı hediyeler ihsan ederek hem kendi topraklarına çekmeye çalışıyor ve hem de onları casusluk faaliyetlerine dahil ediyordu. Nitekim aşiretler de kendilerine gelen hediyeler için hem bu istihbarat faaliyetlerine gözleri kapalı bir biçimde katılıyor hem de halklarından umarsız bir şekilde vergi vb. paralar toplayarak bunları Şah'a gönderiyorlardı. Böylece günün en karlısı da verdiğinin birçok katı değerindeki hediyeyi geri almış olmaktan başka istihbari örgütüne sağladığı katkı ile İran'daki devlet olmuş oluyordu.[100]

Şöyle ki İranlı yetkili merciler aşiretleri hem Osmanlı'ya karşı ayaklandırıyor hem de yaşadıkları olumsuz olay her ne olursa olsun Osmanlı'ya şikayette bulunmalarını sağlayarak iş aksatma ve devletin arkasından iş çevrilerek Osmanlıların zayıflamasını gözetmek bağlamında her bir faaliyet içerisine girip aşiretleri kullanıyorlardı. Tabii İranlılarınki kadar çok olmamak suretiyle Osmanlıların da benzer faaliyetleri vardı. Örneğin 17 Kasım 1823 tarihinde Bağdat tarafındaki en meşhur aşiretlerden birine sahip olan Baban mevkiindeki mutasarrıfın eskiden olduğu gibi tekrar istihbari faaliyetlerini gerçekleştirmesi ve gittiği yerlerden haberler göndermesi istenmişti.[101] Özellikle bu istemin savaş / savaş sonrasında gerçekleşmiş olması da elbette manidardı.

1806 yılında gerçekleşen belki de tek örnek olarak karşımıza çıkan bir İran-Avrupa iş birliği, Osmanlılar tarafından pür dikkat gözlemlenmiş ve sürekli istihbaratına ihtiyaç duyulan konulardan birisi olmuştur. Bu sırada Feth Ali Şah'ın varlığına karşın onun gelecekteki halefi olan Abbas Mirza, Dağıstan ve Gürcistan'da Ruslara yenilmişti. Öyle ki bu olayın ardından yaşanacak gelişmeler Osmanlılar

---

99 *Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 2, Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu, Tahran 1990, s. 683-684.

100 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 2384.

101 *BOA, HAT.802/37113*; 13 Rebiülevvel 1239 / 17 Kasım 1823.

tarafından tahmin edilebilir bir boyutta olduğu gibi önceden de her hareketin bilinmesi için teşebbüs edilmişti. Feth Ali Şah, bu esnada Fransa'ya sürekli olarak elçiler gönderiyor ve Fransa ile bir iş birliği tutmak için teşebbüslerde bulunuyordu. Dahası Napoléon Bonaparte tarafından da bu girişimlere karşılık verilmiş hatta bazı önemli projelerin planlamaları yapılmıştı. Fransa böylelikle İran'ı güçler dengesinde kendi tarafına çekmiş oluyordu. Her ne kadar uyanık davranarak İngilizlerin kuvvetlerini daha talimli ve düzenli bulsa da – ki İngilizlerden asker dahi talep etmişti – Abbas Mirza iş birliğinde Fransızların yanında yer alınmasını engelleyememişti.[102]

Fransa'nın İran'ı yanına çekmesinin en önemli nedeni Avrupa güçler dengesi çerçevesinde önce İngiltere'nin rakibi Rusya'ya sonra ise doğrudan İngiltere'ye bir darbe indirmek ile ilgiliydi. Buna göre Rusya'yı tamamen ele geçirme planları yapan Napoléon, Rusya'dan orduları ile (veyahut da göndereceği kimi Fransız birlikleri ile) İran'a inecek ve İran orduları ile birleşip buradan geçip Hindistan'ı fethedecekti. Plan hem Avrupa'yı hem de Asya tarafını heyecanlandıran bir gelişme olarak yer edinmişti. Fakat hiçbir vakit uygulamaya konulamadı.[103]

Napoléon Rusya'da yaşanan ve akabinde Avrupa'daki gelişmeleri hesaba kattığı zaman İran'a vakit ayıramadı. İran ayağına bakılırsa durum yine farksız değildi. Fransa bu plan ve projelerin tasarı aşamasında ilkin üçlü bir ittifak düşünmüş ve bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğu'na bir elçi göndermişti (Sebastiani). Babıali'nin elçisi olan Seyyid Refi' Efendi ise bu meselelerin tartışılması bağlamında daha yakındaki müttefik olarak görünen İran'a yollanmıştı. Ancak Seyyid Refi' Efendi'nin İran'a verdiği muhtırada Fransızlara karşı güven duyulmaması gerektiğine dair kelamlar bulunuyordu. Öyle ki Osmanlıların, bundan birkaç yıl öncesinde neredeyse 300 yıldır kadim dostları olan Fransızların Mısır'a çıkarma yapmış olmaları, kâğıtta yazılı hoş olmayan şeylerin kaynağı olmalıdır. Refi' Efendinin İranlı vükela ile yapmış olduğu özel görüşmelerde de ne Rusya ne de ondan daha *beter bir durumda* olan Fransa'nın sözlerini tutmayacağı ve onların faaliyetlerinin hiç birisine itimat edilemeyeceği hatırlatılmıştır. Böylelikle İran

---

102 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 2255.

103 Osman Köse, "Hindistan'dan İngilizleri Kovma ve Yeni Bir Sömürge Kurmaya Yönelik Proje: Fransa-Rusya Gizli Görüşmeleri (1800)", *History Studies,* c. 4, S. 3, 2012, ss. 83-94.

vükelasının sert bir biçimde karşı çıkması dolayısıyla İran tarafından da Fransa ile gerçekleştirilecek ittifakın temelleri sarsılmıştır.[104]

Kronolojik olarak farklılık arz etmesine karşın, konunun gidişatına uymasından dolayı burada, Avrupa'yı ilgilendirmesi bakımından bir hadiseye daha temas etmek gerekiyor. İleri tarihli bir örnek olarak Nasırüddin Şah dönemi İran gelişmelerine bakıldığında Şah'ın Avrupa'ya bir seyahat düzenlediği görülmektedir. Söz konusu seyahat elbette ki Osmanlı istihbarat mekanizmasının dikkatinden kaçmamıştır. İstihbarat faaliyetlerinin kültürel ayağına seyahatleri de eklemek gereklidir. Nitekim Nasırüddin Şah'ın 1873 yılında muhtemel ki Sultan Abdülaziz'i örnek alarak gerçekleştirdiği Avrupa seyahati burada bahsedilmesi gereken önemli bir noktadır. İran Şah'ı Avrupa'ya giderek burada yetkililerle görüşmüş, kendi memurları dahi raporlar tutmuştu. İran'ın batılılaşması ve modernleşmesi sürecine ciddi bir biçimde etkide bulunan bu faaliyet kapsamında Avrupa'nın ekonomik, teknik ve askeri anlamda gelişmiş unsurları üzerinden sanayi tesisleri, okulları, hastaneleri ve askeri birimleri ziyaret edilerek İran için örnek alınmasına gayret gösterilmişti.[105] Tüm bunların istihbarat ile olan alakası ise iki aşamalı bir süreç ile ilgiliydi. İlki doğrudan İran'ın kendisine aittir. Buna göre İranlı yetkililer ve Şah, Avrupa'daki gezileri boyunca baş hasımları olarak kabul edilebilecek komşuları Osmanlı İmparatorluğu hakkında da başta elçiler olmak suretiyle bu kültürel hususlar üzerinden istihbarat toplama faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bundan daha önemli olan ve ikincisini gösteren durum ise Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'ı izliyor oluşudur. Osmanlı karar alıcıları İranlı heyetin Avrupa'daki attığı adımları tek tek izlemiş ve yönetimi bundan sürekli bir biçimde haberdar etmiştir. Nitekim aralarındaki gergin ilişkiler başta olmak üzere Osmanlılar da komşularının Avrupa'da *ne işi olduğunu* çözebilmek bağlamında bir harekat tarzı sergilemiştir. Öyle ki, Nasırüddin Şah döneminde Osmanlı-İran ilişkilerinin epey gergin ve olumsuz bir doğrultuda seyrediyor olması, yukarıda da belirtildiği üzere 1861-1876 yıllarını kapsayan bu süreçte Sultan Abdülaziz'in İran'a karşı bir sefer başlatma

---

104 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 2255.

105 Nihat Karaer, *Paris Londra Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Phoenix yayınevi, Ankara 2012, s. 33-34; Turgut Subaşı, *Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdulaziz*, Türkler yayınları, Ankara 2002, s. 770.

isteği gibi hususlar Osmanlıların Avrupa'daki İranlıları izlemek noktasında en önemli sebebi olmuştur.

1820 yılında Osmanlı makamları, doğal olarak ve yine İran'daki gelişmelere karşı gözlerini kapamamıştı. İran'ın Kürdistan vilayetinde İran orduları, kendi sınırlarındaki aşiretlerin yaptıkları faaliyetlere karşı asker toplama girişiminde bulunmuştu. Nitekim bu aşiretler evvela sınırın İran tarafındayken sonradan Osmanlı kısmına geçmiş ve Kars başta olmak üzere bölgedeki stratejik mevkilerde ilerlemek ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmak gibi eylemlere kalkışmışlardı. Tüm bunlardan istihbari bilgiler ışığında haber alan Osmanlı tarafı ise bölgedeki en üst düzey yetkili olan Serasker Hüsrev Paşa'nın Van Muhafızı olan Mahmud ve Bayezid Mutasarrıfı olan Abdülhamid Paşa'yı uyarması için emirler göndermesini yazmıştı. Öyle ki Van muhafızı olan Serd Mahmud Paşa, eşkıyaların ilerlemeye devam ettiğini ve bazı kaleleri muhasara ettiğini öğrenince de hemen hazırlıklara girişmiştir. Bunun ardından Hakkari'nin civarındaki yerlerin düştüğü ve Hakkâri beyinin de daha önce olduğu gibi nasihatlere uymayarak İran tarafını tuttuğunu da yine casusları vasıtasıyla öğrenmişti.[106]

Ülkelerin istihbarat faaliyetlerinin içerisine karıştıkları siyasi olaylar arasından neredeyse rivayet şeklinde hayretler uyandıracak örneklere de rastlanmaktadır. Bunlardan birisi Sultan III. Selim'in (1789-1807) halli ve katli sırasında dahli bulunduğu konusunda övünen Haydar Baba'dır. Haydar Baba hakkında arşivlerden ve diğer Osmanlı kroniklerinden yararlanarak aktaran A. Yüksel'in yazdıklarını burada aynen alıntılamak faydadan uzak olmayacaktır.

> "*Devrin vesika ve tarihlerine yansıdığı kadarıyla ocağın tarihe karışmasından kısa bir süre önce yaşanan Haydar Baba hadisesi galiba yeniçerilik, Bektaşilik ve casusluk üçgeninde zikre değer en çarpıcı hadise olarak duruyor. Haydar Baba yeniçerilerin 99. Ortasında ikamet eden bir Bektaşi'ydi. İddia edildiğine göre, kendisi III. Selim'in öldürülmesi ve Alemdar Mustafa Paşa vakalarında yeniçerileri cesaretlendirmiş, bunu da daha sonra firar ettiği İran'da övünerek anlatmıştı. Bu nedenle, İstanbul'a döndükten*

[106] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 2383.

sonra İran casusu olmakla itham edilmiş ve Şeyhülislam Yasincizade Abdülvehab Efendi'nin delaletiyle Erzurum'a sürülmüştü. Ancak yeniçeriler pirlerine reva görülen bu muameleden hiç hoşnut olmamış ve hemen hareket geçerek onun geri getirilmesini imparatorluk yönetiminden talep etmişlerdi. Talepleri kabul edilmeyince de her zaman yaptıkları gibi infial göstermişlerdi. Bu gelişmeleri eserinde nakleden Cevdet Paşa tarafından Haydar Baba'nın bir casus ve İran Rafizîlerinden bir "kalleş" olduğuna tereddütsüz hükmetmişti."[107]

Aksi doğrultuda Osmanlıların da şüphe ettiği ve İran'a ziyadesiyle temkinli bir biçimde yaklaştığı istihbarat gelişmeleri ile karşılaşmak da mümkündür. 1814 yılında Erzurum Valisi Mehmed Emin Paşa'ya gelen haberlere göre Ruslar karşısında yenilen İranlılar Tebriz'de, Hüseyin Han ise Revan'da yeniden asker toplamaya başlamışlardır. Öyle ki yine aynı tarihli bir başka emirde Osmanlı istihbaratı, İran şehzadelerinden Mehmed Ali Mirza'nın Kirmanşah'ta asker topladığını da merkeze iletmişti. Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa ve Mehmed Emin Paşa'nın sağladıkları bu istihbaratla temkinli olmaları iletilmişti. Ayrıca sonradan Erzurum valisi olan Hüsrev Paşa'ya da Aras nehri civarında aşiretlerin Köroğlu kalesini ele geçirdikleri, İranlıların ise Erzurum'a saldırmak üzere hazırlandıklarının haberleri de yetişmişti. Sivas valisi olan Pehlivan Paşa da sınırın bu azametli bekçisi olarak yer alan topraklardan ve Bağdat'tan topladığı haberleri 1814'teki raporunda işlemişti. Onun tarafından aktarıldığı üzere

İranlılar Bağdat sınırına gelmiş ancak burada çok durmamışlardı. Zaten onların şimdilik çok hareketli olduklarına dair emareler görülmüyordu. Ancak Bağdat Paşası teyakkuzda olduğundan dolayı Sivas valisinden de aynı tavrı takınmasını isteyerek kendi sınırından karşı tarafa casuslar göndermesini istemişti. Bu durumda Osmanlı istihbaratının ne kadar aktif olduğu, merkezden tam manasıyla

---

[107] Yüksel, "Yeniçeri Ocağı, Bozulma ve Casusluk", s. 291; Haydar Baba'nın derhal İran'a sürülmesi veyahut Erzurum'daki Serasker Rauf Paşa tarafından tutuklanması, aynı zamanda beyaza hatt ile vezirine yazan Sultan II. Mahmud'un da arzusu olmuştur. Bkz. *BOA, HAT.284/17078*; 29 Zilhicce 1230 / 2 Aralık 1815; Haydar Baba'nın Bolu'da 1826 tarihinde öldüğü bilinmektedir. Bkz. *BOA, HAT.293/17451*; 29 Zilhicce 1241 / 4 Ağustos 1826; Haydar Baba'nın yeniçerilere geri teslim edilmesi hk. *BOA, HAT.289/17328*; 29 Zilhicce 1241 / 4 Ağustos 1826.

bir emir beklemeksizin gerekeni nasıl ve ne kadar yapmasını bildiğini de göstermesi bakımından manidardır. Sivas valisi bu duyuru üzerine hem Bağdat hem de Sivas üzerinden sınırın karşı tarafına casuslarını göndermiş ancak İran'ın Horasan valisinin askeri faaliyetleri ve İran'ın iç işlerine dair olan bilgiler dışında pek de yarar bir dil yahut bilgi elde edememişti. Bunlardan başka bir de Antep'te gerçekleşen bir isyan hazırlıkları ve karşı hazırlık faaliyetlerine dair veriler elde edilebilmişti. Fakat evrakı en değerli kılan bilgilerden birisi bu kimselerin İstanbul'da bir İran casusu olduğunu da öğrenmiş olmalarıydı.[108] Zaten Erzurum valisi olan Hüsrev Paşa, Selim Paşa'nın (Muş Mutasarrıfı) kuvvetleri arasında İran şehzadesinin ve Revan Hanı Hasan'ın casusları olduğunu bildirmiştir. İran, Osmanlı ordusu içine soktuğu bu casuslar vasıtasıyla Kürt kuvvetlerinin Osmanlı Devleti'nin karşısında yer almasını sağlamıştı.[109]

Bağdat Valisi Davut Paşa'nın merkeze göndermiş olduğu başka bir rapor, İran ile Osmanlı arasındaki kültürel noktadan bakılan istihbarat faaliyetlerine geniş bir perspektif sunmaktadır. Buna göre o, öncelikli olarak Tebriz'in yöneticisi olan Abbas Mirza'dan kendisine Farsça bir mektup geldiğini ve bununla ilgili olarak İranlı asilzadenin kendisinden oraya ülkelerinden gelen hacılara özel bir ihtimam ve koruma sağlamaları istediğini söylemiştir. Zaten tahriratına başlarken İran sınırı hakkında olarak sürekli bir biçimde teyakkuzda bulunduğunu belirten Davut Paşa, aynı zamanda İran Şah'ının da Horasan'da çıkan bir isyanı bastırmak üzere ülkesinin merkezinden ayrıldığının haberini aldığını da belirtmiştir. Yine de yılların verdiği tecrübe ile paşa, *ne olur ne olmaz* düsturu ile hareket ederek kethüdasını bir miktar asker ile sınıra göndermişti. Bundan başka İstanbul'a Erzurum vilayetinin de benzer bir harekette bulunur ise doğruyu izlemiş olacağını belirtmiştir.[110]

Bu olayların ardından son Osmanlı-İran savaşı başlamış ve İranlılar iki koldan hem Bağdat hem de Erzurum'a saldırmışlardı. Savaşın yukarıda anlatıldığı üzere seyrinin gerçekleşmesinin ardından bitişi şehzade Mehmed Mirza'nın ölümü ile vuku bulmuştu. Şehzadenin ölümü dahi Osmanlı istihbaratı tarafından hemen en erken tarihli haliyle öğrenilmiş ve Osmanlı karar alıcılarına iletilmişti. Tabii burada

---

108 *BOA, HAT.807/37194*; 20 Zilhicce 1229 / 3 Aralık 1814.
109 Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde),* s. 23.
110 *BOA, HAT.769/36173*; 25 Şevval 1236 / 26 Temmuz 1821.

unutulmaması gereken en önemli hususlardan birisi savaşın kapsamında askeri istihbarat şeklinde casusluk faaliyetlerinin cereyan etmeye devam ettiğidir. 15 Kasım 1821 tarihli tahriratında Selim Paşa hem Mirza'nın hem de Hasan Han'ın ordusunun içerisinde Osmanlı casusları bulunduğunu İstanbul'a belirtmiştir. Nitekim aynı casus İran ordularının saldıracakları noktaları dahi Osmanlı mercilerine göndermekte gecikmemiştir.[111] Mirza Malazgirt, Hasan Han ise Muş civarına doğru ordularını harekete geçirmişlerdir. Elbette harp kapsamında devam eden istihbarat savaşları da sıcak çatışmanın kendisi kadar hareketli olmuştur.

> *Bayezit'in İranlılar tarafından kolayca zapt edilmesi, bölgedeki Osmanlı askerleri üzerinde panik yaratmış ve Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. İlerleyişine devam eden İran ordusu, Doğu Anadolu'da Bayezit, Toprakkale, Eleşkirt, Muş, Erciş ve Bitlis gibi yerleri zapt etmiştir. Osmanlı Devleti'nin geri çekilmesi ile İran ordusu ilerleyişine devam ederek birçok Osmanlı şehrini ele geçirmeye başlamıştır. Bu ilerleyiş karşısında gönderilen casuslarla haber almak isteyen Osmanlı Devleti, gönderdiği casuslar ile İran askerinin Muş üzerine yürüdüğü ve 40 binden fazla asker ile Maraş civarına yaklaştığı Van ve Kars civarında 500 asker bırakarak bütün askerlerini yanına alarak ilerlemeye devam ettiği bilgisi öğrenilmiştir. İran'ın üç ayrı koldan saldırması karşısında zor durumda kalan Van muhafızı Mahmud Paşa bu saldırıya tek başına karşılık veremeyeceğini bildirerek, asker ve para yardımı yapılmasını istemiştir. İran kuvvetlerinin başarılarında Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın, İran tarafını tutmasıyla emrindeki Kürt kuvvetlerinin de Osmanlı karşısında yer alması etkili olmuştur.*[112]

---

111 Zaten söz konusu casuslar da başta olmak üzere Osmanlı cenahı İranlıların kendilerine saldıracaklarının haberini / istihbarını da almış durumdadır. İlk olarak İranlıların önceki anlaşmaya aykırı bir şekilde sınırlardaki bazı kentleri yağma ettiklerinin haberi gelmiştir. İkinci olarak onların Ruslarla ittifak etmenin arifesinde oldukları belirtilmiştir. Son olarak ise Osmanlıların Rum isyanı (1821) ile uğraşmasını fırsat bilmesi muhtemel bir İran tablosu ortaya konmuştur. Yap-bozun tüm bu parçalarının birleştirilmesinin sonrasında İran'ın önce Osmanlı tarafı ile iletişimi kesmesi ve ardından yukarıda anlatılan hadiselerin gerçekleşmesi bağlamında İran'ın savaş ilan etmesi aslında önceden gelen istihbari parçalar bir araya getirildiğinde Osmanlı karar alıcıları için sürpriz olan bir sonuç teşkil etmemiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* s. 2387.

112 Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde),* s. 23.

Sivaslı Seyyid Ağa, İran ordusu içerisinde ele geçirdiği dillerle onların Bağdat'a geleceklerini ve bunun ne zaman gerçekleşebileceğine dair tahminlerini Davud Paşa ile paylaşmıştı. Davud Paşa ise önlemlerini vaktinde alarak İran ordusunu geri püskürtmeyi başarabilmişti. Öyle ki kendi kethüdasının bir İran casusu olduğunu anlamasıyla da hemen onu da bu olayların akabinde idam ettirmişti. Öyle ki savaşın bitmesi demek elbette istihbari savaşın da bittiği anlamına gelmemektedir. 1821-1823 Osmanlı-İran savaşının sonlanmasından sonra Rauf Paşa Hasan kalesine casuslar konuşlandırmıştır. Bu casuslar İran ordusunun yenilgi sonrasındaki durumunu, daha ileri vakitlerde nasıl tedbirler aldıklarını gibi birçok havadis toplamıştır. Buradaki bir zabitin oğlu İran ordularının hangi mevkiler üzerinden yurtlarına döndüklerini Toprakkale'deki mühimmatı yaktıklarını ama bütün cephanenin ateş alıp zayi olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Celal Paşa tarafından Serasker Rauf Paşa'ya gelen başka bir dilde Osmanlı ordusunun ivedilikle Kars'a ilerlettirilmesi istenmiştir. Çünkü Hasan Han Van ve Bayezit civarında yeniden Osmanlı ordusunun karşısına çıkabilmek için asker toplama faaliyetlerine girişmiştir. Elbette hata kabul etmeyen tecrübeli Osmanlı istihbaratı burada tekrar devreye girmiş ve Rauf Paşa adı geçen yerde lokasyonda İranlıların peşine iki casus daha takmıştır. Bilgilerin teyit edilmesinin ardından da ordusunu hemen harekete geçirmiştir. Buna rağmen Hoy taraflarında Muş Mutasarrıfı'nın bir casusu daha bu sefer doğrudan Şah Feth Ali'nin kendi ordusuyla ilerlemeye başladığının istihbaratını verince Rauf Paşa merkeze, aynı zamanda Yunanlıların isyanının bastırılması noktasında Osmanlı Devleti'nin başka bir harekata veya İranlıları karşı bir savunu operasyonuna daha hazır olmadığını yazmıştır.[113]

Rauf Paşa aynı tahriratında kuvvetlerini tekrar arttıracağını, askeri hemen dağıtmayacağını ve bölgedeki özel casusların faaliyetlerini devamlı kılacağını da eklemiştir. Savaş sırasında gerçekleşen en önemli durumlardan birisi de savaşa katılsın katılmasın Osmanlı ülkesindeki yüksek rütbeli memurların topyekûn seferber olarak Osmanlı'nın muzafferiyeti için çalıştıklarıdır. Örneğin Kağızman'ın

---

113 "*Şirvanlı Fatih Efendi ise ... 1821 Mora İhtilali sırasında Bektaşilerin Rumlara – sizinle müttefik olarak şu Yezidleri* [Osmanlıları] *katledelim dediklerini ve o günlerde Anadolu tarafında bulunanlarının ise İran ile çıkması muhtemel bir savaş esnasında ehl-i sünnet olanlara saldırmak için yaralayıcı aletler tedarik ettiklerini ve Şah'ın gelmesini dört gözle beklediklerini yazmıştır."* Bkz. Yüksel, "Yeniçeri Ocağı, Bozulma ve Casusluk", s. 290.

yöneticiliği görevinde bulunan Rüstem Ağa da İran ordularına karşı casuslarını göndermiştir. Onun adamları sayesinde Hasan Han'ın Beyazıt'ta iken esirleri azat ettiği öğrenilmiştir. Beyazıt Muhafızı Behlül Paşa'nın evini yağmaladıkları da gelen bilgiler arasındadır. Bunun sonrasında bir nevi mola veren Hasan Han ardından Kars'a giderek bu şehri kuşatmayı planlamıştır. Ayrıca bu duruma yine benzer bir örnek Osmanlı ilmiyye sınıfı mensupları tarafından sergilenmiştir. Şerif Mehmed ve casusları İranlıların Kars Kalesi'ni kuşatacaklarını doğrulayan bilgiler sunmuşlardır.[114]

Savaşın devam ettiği süreçte Rauf Paşa'ya sunulan belgelerden birisi burada özellikle altı çizilmesi gerekenlerden olmuştur. Söz konusu belge sadece Bayezit, Revan ya da bunların civarındaki daha küçük yerleşim birimlerinin değil, neredeyse bütün bir coğrafyanın birbirlerine olan uzaklıkları (orduların ya da ferdî olarak kimlerin ne kadar sürede nereden nereye gidebileceği gibi hesaplamaları yapmaları noktasında) dahil olmak üzere birçok bilgiyi ihtiva etmektedir. İranlı asillerin ne kadar sürelerde buralarda oturdukları ya da kaç senedir buralara gelip gitmedikleri veya bulundukları gibi bilgilerden başka belgeyi en önemli kılan nokta, İran tarafındaki hangi mahallerde hangi komutanların bulunduğu ve onlara ve mahallere ait sakin olan asker sayılarının ne kadar olduğuna dairdir. Hatta Toprakkale üzerine o sırada kimin komutan olarak atandığı ve benzeri gibi tayinat haberlerini de içermektedir. "İnşallah Acemlerin tamamı buradan sürülür" şeklindeki dileklerinden başka casuslar, Mirza'nın Bağdat kuşatması sırasında ölmesi üzerine diğer taraftan İran'a Özbek akınlarının başladığının da haberlerini vermişlerdir. Hatta Özbeklerin Feth Ali Şah'ı bir Şah olarak değil, gaspçı şeklinde gördükleri, top ve benzeri çok büyük bir mühimmatları olmadığı ancak savaşmaya istekli oluşları, bu sırada Revan'da bulunan Hasan Han'ın ise Şah'ın isteklerine karşı gelerek tam da uğraş vakti bu bölgelerin başıboş bırakılıp gidilemeyeceği ya da İran halkının o esnada Acem'in Osmanlı ile barış edeceği şayiasının yayılmasına varana kadar kimi sosyal olaylara dahi temas ettiği görülmektedir. Bunlardan başka bu detaylı rapor İran-Rus ilişkilerine de değinmekten geri durmamıştır. Buradaki Rus baylosunun kalkıp gitmesi, Tiflis'teki Rus *ceneralinin* harekete geçmesi gibi daha birçok hadise

[114] Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 222-233.

yaşanmıştır. Aslında rapor bir bakıma Mirza'nın ölümünün ardından işlerin İran için ne kadar karışık gittiğinin en ayrıntılı resimlerinden birisidir. Öyle ki sonradan Ruslar İranlılardan toprak mı ister yoksa Acem Rusyalıdan ne kadar para alır gibi neye karar verir ve Osmanlıya dair neyde anlaşırlar gibi bazı çıkarım sorulara da yer verilmiştir. Oralarda hala Osmanlıların birçok casusları olduğundan bahseden bu kolektif rapor Rauf Paşa'ya 11 Şubat 1822 tarihinde sunulduğuna dair ifadelerle sonlanmıştır.[115]

7 Ağustos 1822 tarihinde Serasker Rauf Paşa'ya gelen diğer bir istihbarat raporu da özellikle üzerinde durulması gereken kıymette bir evrak olarak görülmüştür. Raporun girişinde Hasankale'nin düşmana karşı korunması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğinden başka burada özellikle İran ordusunun durumundan da bahsedilmiştir. İran ordusunun yukarı kolunu oluşturan ve Hasan Han'ın emri altında bulunan askerler arasında bir hastalık çıkmasından başka onların cephanelerine ateş isabet ederek patlaması Hasan Han'ın ordusunun moralini bozmuş ve dahası onların ricat etmesine de sebebiyet vermiştir. Mirza'nın ordusu da bu sebeplerle Bayezit'e çekilirken Hasan Han Toprakkale civarında mevzilenmiştir. Ordusunun yaşadığı bu olumsuz durumlarla ilgilenen Hasan Han'ın meşguliyetlerinden başka Osmanlıların bazı casuslarının daha görev yerlerinden dönmedikleri de rapora eklenenler arasında yerini almıştır.[116] Öyle ki Hasankale'de bulunan bu zabit-casus, sonrasında Hasan Han'ın neler yaptığını *anlatmaya* devam etmiştir. Toprakkale de an itibarı ile 300 askeri bulunduğu, cephaneliği patlatan ateşin aslında doğal sebeplerden kaynaklandığı, Hasan Han'ın Toprakkale'de üç gün kaldıktan sonra tekrar geri çekilmeye devam ettiği haberini vermiştir.[117]

Ağustos 1822 dolaylarında Kars muhafızı olan Osman Paşa'nın mührünü taşıyan bir evrak Serasker Rauf Paşa'ya gönderilmişti. İslam ordularının dönüşünden sonra kahhar adı ile Allah tarafından Şahzade'nin ordusuna bir veba illeti sarmış ve bir gecede neredeyse bin nefer ölür hale gelmiştir. Şahzade'nin kendisi bu sebeple Hoy'a gitmiş ancak orada da bu illet sari halde bulunduğundan şehre girememiştir.

115 *BOA, HAT.806/37168*; 19 Cemaziyelevvel 1237 / 11 Şubat 1822.
116 *BOA, HAT.792/36826A*; 29 Zilkade 1237 / 17 Ağustos 1822.
117 *BOA, HAT.792/36826B*; 25 Ramazan 1237 / 15 Haziran 1822.

İnsanların cesetleri dahi dışarıda bırakıp hiçbir şey yapamadıkları sadece casuslardan değil aynı zamanda o yönden gelen iki Moskoflu tarafından dahi haber alınmıştır.[118]

8 Ekim 1822'de Osmanlı ile İran arasındaki savaş devam ederken Celal Paşa'nın şark seraskeri olan Rauf Paşa'ya yazmış olduğu mektup kapsamında Behlül Paşa'ya verilen malumatlardan bahsedilmiştir. Buna göre Osmanlıların oraya doğru tayin ettikleri casuslardan birisi yakalanmıştır. Fakat onun getirdiği bilgiye erişilemeyince tekrar casuslar tayin edilmiş ve İranlıların Kars ordusunun bölge halkına karşı zulümlerde bulunduğu tespit edilmiştir.[119]

13 Şubat 1822 tarihinde, Revan'a gönderilen casus Nezir, Rauf Paşa'ya hitaben bir yazı kaleme almıştı. Kendisi neredeyse bir haftadır buradaydı. Bağdat'ta kuşatma sırasında isabet eden kurşun ile ölen Mirza'ya rağmen İranlılar Bağdat'ı tekrar kuşatmışlardı. Bundan başka Hasan Han'ın Kars civarındaki faaliyetlerine de mektup içerisinde yer verilmişti. Konuştukları kişilerden örneğin Gümrü'deki ticari malların neler olduğu gibi kültürel bilgiler de elde eden Nezir, aynı zamanda karşı istihbarat faaliyetleri çerçevesinde İran istihbaratından birisi ile iletişime geçerek Tahran'da da bir adamları olduğunu ve ondan çıkacak bilgilerin de Rauf Paşa'ya iletileceğini söylemiştir.[120] Bu bakımdan kontra-istihbarat ile aslında çifte casus gibi davranan ve çok tehlikeli bir durumda bulunan Nezir, Osmanlı istihbaratının ne denli güçlü ve başarılı olduğunun önemli şahsi kanıtlarından birisi olmuştur.

1823 yılının Ağustos ayı dolaylarında Serasker Rauf Paşa'ya gelen bir haber uyarınca İran ordusunda hastalık kol gezmeye başlamıştı. Fakat Paşa, bunun İran istihbaratı tarafından ortaya atılan ve "hile" içeren bir söz olduğunu düşünmekteydi. Çokça Acem'in helak olmasıyla ilgili yine aynı çoklukta haber yayımlanmasını Paşa membaının hileye yöneltileceği bir veri olarak görmüştü. İran ordusunun ricat ettiği muhakkaktı. Fakat orduda gerçekten bir hastalık olup olmadığıyla ilgili olarak Paşa hazretleri, merkeze bunun tahkikatı için birçok casus görevlendirdiğini yazmıştı.[121]

1823 yılının Eylül ayının altısında sınırların görevlilerinden olan Behlül Paşa tarafından hudutlarda görevini eda etmek üzere Kirkor adındaki bir Ermeni casus

---

118 *BOA, HAT.770/36179*; 3 Zilhicce 1237 / 21 Ağustos 1822.
119 *Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 1, s. 128.
120 *BOA, HAT.807/37166*; 21 Cemaziyelevvel 1237 / 13 Şubat 1822.
121 *BOA, HAT.793/36838*; 24 Zilkade 1238 / 2 Ağustos 1823.

olarak kullanılmıştır. Onun getirmiş olduğu bilgilere göre Eleşgirt kalesi içerisinde 60 kişilik İranlı bir grup bulunmaktadır. Bu kimseler aynı zamanda kalenin içerisine genç bir kız da almışlardır. O kız netice itibariyle söz konusu İranlıların kendi aralarında gerçekleştirdikleri kavganın da sebebi olmuştur. Behlül Paşa bu kimselerin haklarından gelmek için merkezden destek kuvvet talebinde bulunmuştu. Talebinin resmi ya da gayrı resmi bir biçimde kabul edilip edilmediği bilinmemektedir. Fakat bu sırada İran sınırında bulunup Osmanlılara karşı yardımlar arayan İranlı aşiretlerin mevcudiyeti dahi Osmanlılar tarafından bir farkındalık unsuru olmuştur. Öyle ki Behlül Paşa'nın en nihayetinde merkezden Kirkor için bir mühür ve casus sancağı istemesi de onun sağlam bilgiler getiren liyakatli ve tecrübeli bir casus olduğunu göstermiştir.[122]

20 Eylül 1826 tarihine ait olup Erzurum Valisi Galip Paşa tarafından sadarete gönderilmiş bir tahrirat, Osmanlı haber alma ağının ne kadar gelişmiş olduğunun önemli bir kanıtı niteliğindedir. Yapılan son anlaşma çerçevesinde eyaletin güney-doğu sınırları çerçevesinde Hakkari ve Hoşap kaleleri Osmanlılara bırakılırken, Kotor kalesi İran sınırları içerisinde kalmıştır. Galip Paşa, kendi sınırları içerisinde bulunan kaleler hakkında bilgi vermekten başka hududun karşı tarafında kalan kalede de İran memurlarının bulunmadığı ve oranın yönetimine karşı nasıl bir politika takip edileceğinin de haberlerini vermiştir. Hatta o kale içerisinde bulunan gümrük mallarının neler olduğu ve onlara ait borçların hangi sayısal verilerden oluştuğu hakkında dahi valinin bilgisi bulunmaktadır.[123] Ertesi yıl kapsamında Galip Paşa'nın bu kaleler ve olaylar hakkında göndermiş olduğu diğer bir rapora göre hadiselerin devam ettiği de anlaşılmaktadır. Buna göre o, bölgeye ve İran içlerine tekrar casuslar göndermiştir. Söz konusu kalelerin İranlılar tarafından da boşaltıldığı ve diplomatik yollarla söz konusu yerlerin geri Osmanlılara kazandırılması için çabaladığı da vesika dahilinde anlatılmaktadır. Bunlardan başka o dönemin meşhur olayları arasında bulunan sınır mevzuları hakkında da bilgi veren Paşa'nın mektuplaşmaları

122 *BOA, HAT.802/37099*; 29 Zilhicce 1238 / 6 Eylül 1823; Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde),* s. 23.

123 *BOA, HAT.768/26160.*

da Farsça gerçekleştirilmiş olup söz konusu yazılar İstanbul'a geldiğinde çevirilerinin yapılması da elbette gerekmiştir.[124]

Siyaseten gerçekleşen istihbarat faaliyetlerinin ilginçlik arz eden diğer örneklerinden birisi de 1827 yılında, son Osmanlı-İran savaşının önemli karakterlerinden olan Hasan Han'ın bir adamının doğrudan Çıldır Valisine gelerek bilgi vermiş olmasıdır. Her ne kadar bu aktarımı resmi kanallar üzerinden yapıp yapmadığı belgede açıkça anlaşılmamakla birlikte o, Şah'ın o sırada Erdebil'de oturduğunu, Mirzalardan birinin Gence üzerine gittiğini ve diğer mirzalar ile kumandanların güney Kafkaslar da Ruslara karşı bir takım muhasara harekâtında bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hasan Han'ın ne kadar askeri olduğunu, planlarını ve hatta İranlıların hangi bölgeleri temizleyerek oralarda *Moskof kalmadığını* belirttiği de vakidir.[125]

Rauf Paşa tarafından kaleme alınan ve doğrudan Sultan II. Mahmud'a gönderilen diğer bir belge, Osmanlı istihbaratının gelişmişliğini göstermesi bakımından önemlidir. Belgenin üreticisi olan Serasker Rauf Paşa, Kağızman'da iken buraya İran tarafından tüccar kisvesi altında birtakım kişilerin yakalanarak yanına getirildiğinden bahsetmiştir. Söz konusu kişileri sorguya çektiğini ve ne gibi sorular sorduğunu detaylı bir biçimde evrakta anlatan Rauf Paşa, netice itibariyle bu kimselerin İran toprakları tehlikeli olduğu için böyle bir olaya kalkıştıklarını, Hoy ve yakınındaki yerlere gitmeden etraflarını dolaşıp Bağdat üzerinden buraya geldiklerini söylemiştir. Öyle ki bu kimseler Eleşkirli olup Özbek kıyafeti giymiş olan ancak İran casusu olmalarından şüphelenilen kimselerdir. Rauf Paşa bir aralık bunların anlattıklarının doğru olduğunu kabullendiğini belirtse de yanında bulunan eski Basra müteselliminin ısrarları doğrultusunda o kimseleri, tekrar incelenmeleri için Der-Saadet'e gönderdiğini vesikanın sonuna iliştirmişti. Belgeyi belki de en ilginç kılan noktalardan birisi ise o kimselere ait olan evrakların gizlice Rauf Paşa tarafından onların asalarının içerisine yerleştirilmiş olmasıydı. Nitekim Paşa o kimselere nereye gideceklerini çok iyi bir şekilde tarif etmişti.[126] Rauf Paşa tarafından aynı konu

---

124 *BOA, HAT.801/37091*; 29 Zilhicce 1242 / 24 Temmuz 1827.
125 *BOA, HAT.427/21863*; 29 Zilhicce 1242 / 24 Temmuz 1827;
126 *BOA, HAT.390/20710A*; 15 Recep 1238 / 28 Mart 1823; Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde),* s. 23.

hakkında ancak daha sonra üretilmiş olan başka bir belge konuya daha da açıklık getirmiştir. Buna göre söz konusu kimseler gerçekten de Şehzade Mirza'nın adamları çıkmıştır. Daha önemli olanı ise Mirza tarafından kendilerine *Farisü'l-ibare* mektuplar verilmiştir.[127] Zaten Osmanlılarca bu gibi evrakın ortaya çıkarılmasının en önemli nedeni de söz konusu mektupların çevrilmesi için olmuştur.

Baban sancağı mutasarrıfı olup 1828 yılı çerçevesinde Bağdat Valisi Davut Paşa'ya Farsça olarak mektup gönderen mir-i mirandan Mahmud Paşa da barış döneminde olunmasına karşın önemli istihbari faaliyetler gerçekleştirmiştir. Abbas Mirza, Hoy taraflarında iken ordusunu terhis etmişti. Bunun haberinin Rusyalı Paskiyeviç tarafından öğrenilmesi sonucunda Revan Ruslarca kuşatılmış hatta İran asilzadelerinden Cafer Kulu Han tarafından burası düşmana teslim edilmişti. Paskiyeviç bunun üzerine rotasını Tebriz'e çevirmişti. Tebriz'in ve halkının durumunun ne olduğunun anlaşılması içinse Osmanlı tarafından casuslar gönderilmişti. Mahmud Paşa, casusların dönmesinden sonra Tebriz'in tam olarak nasıl bir halde olduğunun öğrenileceğini Davut Paşa'ya iletmişti.[128]

İki ülke arasındaki kültürel faaliyetler üzerinden yürütülen istihbari faaliyetlerde elbette siyasetin de çok doğal bir biçimde etkisi bulunuyordu. Buna göre örneğin İran ile Rusya arasında gerçekleştirilen Türkmençay Antlaşması bu hususa misal olan konulardan birisidir. Buna göre antlaşmanın ardından Osmanlılar ile İran arasındaki rekabet konularında azalma görülmüş ve her iki tarafın ilişkileri gelişim göstermiştir. Gelişim gösteren alanlardan biri de elbette kültürel konuların kesişim sahalarından olan ticari ve ekonomik faaliyetlerdir. Bu unsurun gelişmesi de elbette tarafların birbirlerine sınırlarını ve gümrüklerini, yani tüccarları için geçiş imkânı sağlamasına sebebiyet vermiştir. Buna göre de sınırlar üzerinden kendi çıkarları doğrusunda istihbarat taşıyan ve taşınılan istihbaratın yoğunluğunda artış yaşayan grup tüccarlar olmuştur.[129]

Osmanlılar tarafından İran'a karşı elde edilen siyasi ve askeri istihbarat elbette yukarıda anlatılanlarla sınırlı kalmamıştır. Osmanlı istihbaratının İran'a karşı

---

127 *BOA, HAT.390/20710B*; 29 Recep 1238 / 12 Nisan 1823.

128 *BOA, HAT.766/36116*; 29 Zilhicce 1243 / 12 Temmuz 1828.

129 Şövket Tağıyeva – Ekrem Rehimli – Semed Bayramzade, *Güney Azerbaycan*, Orhan Yayınları, İstanbul 2000, s. 165; Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, 2008, s. 194-195.

en etkin olarak kullanılan elemanlarından sınır görevlileri, sadece kendilerine karşı değil, işe yarayabileceği düşüncesi kapsamında İran'ın Rusya ile olan savaşlarına dair de önemli haberler elde etmişlerdir. Sınırın istihbari elemanları arasından en evvel gelen sınırdaki yöneticiler, paşalar, kaleler ve buradaki askerler, İran'ın iç işleri ve ordusu hakkında bu savaş zamanlarına dair önemli bilgiler toplamışlardır. İran'ın Rusya'ya karşı olan mağlubiyetini buradaki casuslar yakından takip etmişler ve Babıali'ye sunmuşlardı. Revan'dan casusların getirdikleri bilgiler en evvel ve tabii olarak Erzurum'daki vali olan Galip Paşa'ya aktarılmıştır. Galip Paşa ise havadisleri derleyerek bir rapor haline getirmiş ve merkeze göndermiştir. Buna göre Ruslarla İranlılar arasında dönen savaşta Rus generallerinden Paskiyeviç yaralanmış ve İranlılarda beş bin kadar askerlerini kaybetmişlerdir. Hatta Osmanlılar bu savaşın seyrini doğrudan bir nevi savaş muhabirliği yapacak olan casuslarını o coğrafyaya göndererek öğrenmişlerdir. Buna göre Ruslar Revan'ı almış[130] ve daha ileri giderek Tebriz'e saldırmışlardır. Abbas Mirza'nın artık İran'ın kayıplarının astronomik bir düzeye ulaşmasından ötürü Ruslarla bir barış anlaşması imzalamak üzere Tebriz'e doğru harekete geçmesi haberini de Kars kalesi muhafızının casusları uçurmuştur. Bunlardan çok daha önemli olan bilgilerse şu şekilde açığa çıkmıştır: Sünnilerden oluşan Horasan halkı, Ruslara verilecek yüklü bir tazminatın ödenmesine paraları olmadığı için karşı çıkmışlardır. Osmanlı casuslarının getirdikleri bu bilgilerin doğruluğunun kanıtlanması da daha sonra İran mirzalarının yani devletinin de Horasan halkı ile aynı görüşte olduğuna dair raporların gelmesi vesilesiyle anlaşılmıştır.[131]

Paris'te bulunan Osmanlı büyükelçisinin özel kaleminden 1835 yılında alınan bir yazı siyasi-askeri olan bir istihbaratın diplomatik yollarla ele geçirilmiş olmasına işaret etmektedir. Buna göre sefirlerin kendi aralarında toplanmış olduğu sosyal bir ortam dahilinde Feth Ali Şah'ın ölümü ve yerine tahta çıkan yeni Şah'ın İngilizler ya da Rusya ile ittifak etmesi durumunda Devlet-i Aliyye'nin bunu tasvip etmeyeceği ve iyi bir atmosfer oluşmayacağını yani aslında bu toplantı sırasında Osmanlının görüşünü en iyi haliyle yansıttığı evrakta gösterilmiştir. Hatta burada İngilizlerin İran

130 Örneğin birkaç Ahıskalı casus, tuz ticareti yapmak isteyen tüccar kılığına girerek Tiflis'e gelmiş ve bu generalin o sırada sefer hazırlıklarına başladığının istihbaratını sağlamışlardır. Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde),* s. 23.

131 Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanı İstihbaratı*, s. 236-237.

üzerine teşvik edilmesinin İranlılarca sağlanacağı hususu da tartışılmış ancak Osmanlının böylesi bir durumda askerleri ile İran'la karşı karşıya gelebileceği ihtimali de sezdirilmiştir.[132] Yine de böylesi gerginlikler bu dönemde ziyadesiyle vuku bulsa ve esasında faaliyetler için savaş olmamasına karşın dostane ilişkilerin bir türlü kurulamamasına binaen casusluk faaliyetlerinin yoğunluğu beklenenin aksine çok sınırlı kalmış ve durgun geçmiştir.[133]

XIX. yüzyılın ortalarında her iki devlet arasındaki istihbari gerilimi tırmandıran olaylardan birisi de bugün Mahmud Paşa meselesi olarak adlandırılmıştır. Buna göre İran'daki Osmanlı memurlarından olan Mahmud Paşa, İran hükümeti tarafından tutuklanmıştır. Onun tutuklanmasındaki neden ise, kendisinin Rusya ile iş birliği içerisinde olduğunun zannedilmesidir. Halbuki Mahmud Paşa'nın esas amacı İran içlerinde Osmanlı çıkarlarını korumak ve İran'daki siyasi bilgiler hakkında bilgi toplamaktı. Bu görüntüsü ile Mahmud Paşa esasen ve tamamı ile Osmanlı'nın kendisine ait bir istihbari elemandı. Hatta ondan ötürü her iki devlet savaşın eşiğine de gelmiş oldular. Öyle ki taraflar artık birbirlerine karşı daha da dikkatli olmaya başlamışlardı. İki ülke arasında dönüm noktası olarak addedilen bu durum, aynı zamanda tarafların istihbari müesseselerini de güçlendirmeye başlamıştı.[134]

1853 yılında üretilmiş olan bir belge, yukarıda da işlendiği üzere Osmanlıların Ruslar ile Kırım'da giriştikleri savaşın İran tarafından değerlendirilmeye çalışıldığı bir dönemi simgelemiştir. Buna göre merkezden hemen Irak bölgesi ile İran arasındaki sınırın yakınında bulunan Süleymaniye kaymakamına bir emir yazılmıştır. Burada mirzalardan birinin 50-60 bin kadar asker ile sınıra geldiği ancak Osmanlı ile aralarında olan barışa riayet ederek durduğu yerde çok kalmayıp geri döndüğü belirtilmiştir. Tabii Osmanlı istihbaratı tecrübesini burada da göstermiş ve aynı evrak içerisinde başka bir istihbarat raporuna atıfta bulunularak Mirza'nın bunu zorlayıcı (yani Osmanlı ile barış halinde bulunulmasından dolayı) sebeplerden dolayı gerçekleştirdiği söylenmiştir. Dahası belgeyi belki de en önemli kılan noktalardan biri de bu gibi hadiselerin neden merkeze bildirilmediği, eskiden

---

132 *BOA, HAT.806/37157*; 29 Zilhicce 1250 / 28 Nisan 1835.
133 Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde),* s. 50.
134 Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, s. 240-241.

olduğu üzere böylesi faaliyetlere devam edilmesi gerektiği de vurgulanarak belirtilmiştir.[135] Tam da bu sıralarda Tahran'daki Osmanlı sefiri Ahmed Vefik Efendi'nin oradaki durumu belirtmesinin ardından kendisine cevaben dostane ilişkileri devam ettirmesinin gerekliliği Osmanlı mercilerince tavsiye edilmiştir.[136]

İlk olarak 1861 yılında başlayan ve ertesi yılda devam eden Türkmen çetelerinin hareketleri bu devletlerin istihbarat faaliyetlerini gösteren ajanda da önemli bir yoğunluk yaşanmasına sebebiyet vermişti. Söz konusu çeteler sınırın her iki tarafında da özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarını zedeleyecek faaliyetlerde bulunmuştu. Çoğunlukla toprak paylaşımlarındaki ihtilaflar ile kendi iç işlerinde yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı Türkmenler böylesi eylemler içerisine girmişlerdi. Ayrıca bu aşiretler Osmanlı'ya karşı duydukları güvensizlik ve İran'daki akrabalarına genel bir destek vermek amacıyla giriştikleri bu faaliyetleri daha da arttırmışlardı. Her ne kadar İran'ın eleştirilerine maruz kalsa da Osmanlılar bölgedeki askeri mevcudiyetinde artışa gitmiş ve böylelikle adı geçen toplumsal yapının aktivitelerini artık önler bir hale gelebilmişti. Nitekim sonrasında İran ile olan ilişkilerde normalleşmişti. Tabii bu normalleşme peşi sıra tarafların istihbari faaliyetlerini de arttırmalarına ve birbirleri hakkında erişmeye çalıştıkları bilgileri elde edebilmek noktasında daha da gayretkâr bir performans sergilemelerine neden olmuştu. Türkmenlerin işlerini yakından takip etmek için bölgedeki askeri gücünü arttıran Osmanlı Devleti istihbarat faaliyetlerine de hız vermişti. Ayrıca İran'da aynı şekilde sınır kuvvetlerinin sayılarını arttırıyor ve daha fazla asker ve bunların devriyelerinin sayılarını da çoğaltıyordu. Her iki taraf da artık Türkmen çetelerine karşı istihbari bakımdan daha donanımlı ve daha fazla bilgi elde eder bir konuma ulaşmışlardı. Dahası aynı hususta birbirleri ile yapmış oldukları iş birliğinin yükselmesi de aralarında kurulan ilişkinin daha dengeli bir hal almasını sağlamıştı. Böylelikle istihbarat sayesinde aslında bölgedeki istikrar ve asayiş de sağlanmış oluyordu.[137]

---

135 *BOA, A.}MKT.UM.145/14*; 23 Muharrem 1270 / 26 Ekim 1853.

136 *BOA, MB.İ.13/90*; 18 Zilkade 1270 / 12 Ağustos 1854; Bu durum o sırada Rusya ile Kırım harbini gerçekleştiren Osmanlı mercileri tarafından tamamı ile normal olarak görülmelidir.

137 George Nathaniel Curzon, *Persia and the Persian Question*, Cambridge, England 2016, s. 72; Willem Floor - Edmund Herzig, *Iran and the World in the Safavid Age*, I.B.Tauris, Londra 2012,

1886 gibi geç bir tarihte olmasına karşın İran istihbaratının Osmanlı topraklarında çalışmaları devam ediyordu. Buna göre her iki iktidar arasındaki ilişkilerin gergin ve savaşa hazır bir halde bulunmasından dolayı İranlılar özellikle Musul civarında casuslar bulundurulması ve bunların aldıkları bilgileri ivedilikle Kirmanşah'a getirmeleri hususuna ihtimam göstermişlerdi. Musul – Süleymaniye ve civarında Osmanlı yöneticilerinin halka ve aşiretlere karşı nasıl davrandıkları hakkında ekseri bir biçimde raporlar alınıyordu. Hatta bu hat üzerindeki casuslarının etkili bir biçimde çalışmalarından dolayı İran sadrazamı konuyla ilgili olarak "daha başka bir kişiye bile gerek yok" diyerek sistemlerinin çok iyi bir biçimde çalıştığını anlatmak arzusunda bulunmuştu. Öyle ki konu hakkında bilgiler veren İranlı tarihçilere göre *Osmanlıların İran sınırı ve Musul taraflarında hatta ilgili vilayetlerinde casusluk ağı işleterek hafiyyeler görevlendirmelerinin yegane sebebi* bu idi.[138] Ancak savaşan askerler ve casuslar ülkelerine dönüşleri sırasında İran'da kalmış, kıyafet değiştirmiş ve hatta evlenerek görevlerini ifa etmeye devam etmişlerdi. Birçoğunun adını bildiğimiz bu kimseler üzerinden Osmanlı istihbarat ağının Kaçarlara karşı daha sızdırmacı olduğu görülmektedir.[139] Sosyal bağlar kisvesi ile onların İran'a sızmış olmaları karşı devlette bir korku yaratmış hatta faaliyetlerinin de güçlü olduğunu göstermiştir.[140] Bunun sebepleri, örneğin Osmanlılarda II. Mahmud, Kaçarlarda ise Feth Ali Şah'ın hüküm sürdüğü dönemde İran tarafı Rusların teşvikiyle Irak'a saldırmış olması örneğinden daha iyi görülecektir. Nitekim İran, Osmanlıların gözünde bir Hristiyan Avrupa devleti kadar güvensizdir. Çünkü onlar Müslüman bir devlet olmasına karşın gerektiğinde çıkarları doğrultusunda Rusya başta olmak suretiyle Osmanlı'ya karşı Avrupa ile ittifak kurmaktan hiçbir zaman çekinmemişlerdir.[141]

---

s. 68; Ali Ansari, *The Politics of Nationalism in Modern Iran*, Cambridge University Press, Londra 2014, s.49.

138 *Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 2, s. 734-735.

139 İsimleri Mehmed oğlu Emin şeklinde olup birçok kişiye yer verilmiştir. Söz konusu casuslar *Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 6, s. 611'den tespit edilmiştir. İlgili evrak için Ek 5.'e bakılabilir.

140 *Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 6, s. 611.

141 *Tarih-i Cevdet*'den naklen; Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* s. 220.

2.4.1.2. Barış Dönemi

Osmanlılar ile İranlılar arasında gerçekleşen ve yukarıdaki satırlarda da işaret edildiği üzere barış döneminde en kapsamlı şekilde istihbarat faaliyetlerinin yaşandığı alan diplomasi olmuştur. Diplomasi noktasında belki de en güzel örneklerden birisi, çok daha erken tarihlerde Tahran'a sefaretle gönderilmiş olan Mehmed Refi Bey'in ardında bıraktığı eseri olmuştur. 1807-1808 yıllarında Feth Ali Şah zamanında İran'a Osmanlılar tarafından gönderilen ve o zaman diliminde sefirlik yapmış olan Mehmed Refi bey[142] elçiliği döneminde bir sefaretname kaleme almıştır.[143] Burada o, diplomatik kimliği ile önemli bilgi aktarımlarında bulunmuştur. Özellikle bu yıl dahilinde gerçekleştirilen Arpa Çay antlaşması hadiseleri sırasında sefir, Rusların İran'a karşı olan tavırları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Onların Hind, Sind, Afgan ve Özbek saltanatlarını resmen tanıyarak hareket etmeleri İranlıların Osmanlılara karşı dostane hareketlerde bulunmalarına sebep olmuştu.[144] Benzer bir biçimde Refi bey tarafından verilen bilgilere göre Osmanlı-İran arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunan Fransa ve Rusya taraflarından ikincisi kendisini Osmanlı İmparatorluğu ile arası iyi gibi göstermek tavrını takınmıştı. Bu durum İranlı mercilerce sahih sayıldığı gibi onların Osmanlı ile yine dost geçinmesine ve Rusya üzerine bir sefere çıkılması düşüncesine kapılmalarına sebebiyet vermişti.[145] Halbuki, Mehmed Refi beyin anlatısına nazaran böylesi bir hal zuhur etmemişti. Ayrıca Mehmed Refi'de bizatihi olarak diplomatik kisvesi altında istihbari bilgiler toplayan bir kimseydi. İranlı yetkililerle görüşerek Fransızların onlara karşı dostça tavır takınmalarının aslında diplomatik hamleden başka bir şey olmadığının bilgilerini aktarmakla birlikte İranlılardan almış olduğu ve önemli görülen detayları da kendisi İstanbul'a yazmıştı.[146] Kendisi misafir olarak bulunduğu bir davet sırasında İran sadrazamının da Fransızların kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceklerine dikkat çekmiş ve o kimselerden almış oldukları istihbaratı da yine Devlet-i Aliyye canibine göndermişti.[147] Tecrübeli bir diplomat olan Mehmed Refi

---

142 Melike Sarıkçıoğlu – Mertcan Güngör, "Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Elçiliği (1807-1808)", *Vakanüvis,* c. 5, S. 2, 2020, ss. 928-953.
143 Mehmed Refi, *İran Sefaretnamesi,* Helal Matbaası, İstanbul 1333.
144 Refi, *İran Sefaretnamesi,* s. 3-4.
145 Refi, *İran Sefaretnamesi,* s. 4-5.
146 Refi, *İran Sefaretnamesi,* s. 5-6.
147 Refi, *İran Sefaretnamesi,* s. 7-9.

Efendi, aynı zamanda Şah'ın huzuruna gittiği zaman oradaki Fransız elçileri ile ne konuştuklarını da tahmin ederek kendisine sorulan soruları ve Osmanlı tarafından ne cevap verileceği gibi beklentileri de hem Fransızların hem de İranlıların beklentilerini karşılamaya yönelik olarak cevaplamıştı. Hatta bir nevi İran Şahzadesi'ne de – konsolosluk ve devletlerarası hukuk kapsamında – küçük bir diplomasi dersi vermişti.[148] Ekseriyetle Osmanlı sefirinin İranlı mercilerle yaptığı mülakatlarda Fransa'ya dair önemli diplomatik konular işlenmiş ve bu diplomat, diplomasi aracılığı ile İmparatorluğa önemli katkılarda bulunarak istihbarat aktarımında bulunmuştur.

Bunlardan başka Refi Efendi, İran Şahzadesi'nin Osmanlı canibinden cephane ve cephane yapılmasına yönelik değerli madenler satın aldığını, Fransız ve Rus subayları ile yerleşiklerinden ülkenin modernizasyonu için gerekli bir biçimde eğitimci çıkardığı gibi önemli haberleri iletmeye devam etmiştir.[149] Mehmed Refi Efendi'nin sefaretnamesi kapsamında sağladığı en önemli bilgilerden birisi Osmanlı ile İran arasında bulunan aşiretlere dairdir. Özellikle Bağdat ve hudutlarda önemli sayılarda bulunan Baban aşireti liderlerinin Şah'a itaat etmelerinin iki devlet arasında gerginliğe sebebiyet vermesi onun eserinde detaylı bir biçimde işlenmiştir. Buradaki diğer bir önemli aktör ise o havalideki aşiretlerle arası iyi olmayan ancak İran devletine karşı sınırda sürekli teyakkuzda bulunan Abdurrahman Paşa olmuştur. Onun, söz konusu meselelerden dolayı oğullarının İranlı yetkililerce rehin alınması ve aradaki gerginliği çözense yine Mehmed Refi olmuştur. Abdurrahman Paşa'nın Tahran'a hediyeler göndermesi neticesinde onların da oğullarını serbest bırakacağı çözümünü getirmiş ve bu aynen uygulanmıştır.[150] Mehmed Refi tarafından kaleme alınan sefaretnamenin zaten en önemli olayları Fransızlar ve Abdurrahman Paşa ile ilgili olan hadiseler şeklinde boy göstermiştir.

1800 sonrasına işaret eden yıllardaki gelişmeler yukarıda anlatıldığı şekliyle cereyan ederken, 1821-1823 Osmanlı-İran savaşının öncesi ve neredeyse XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden süreç tarafların gergin olduğunu göstermiştir.

---

148 Refi, *İran Sefaretnamesi,* s. 10-14.

149 Refi, *İran Sefaretnamesi,* s. 15; Bunun nedeni ise yine Mehmed Refi Efendi'nin kendisi tarafından verilmiştir. İran ciddi manada maden eksiklikleri bulunan ve ele geçirdiklerinde ise bunun üretiminin teknolojisinden yoksun bir memlekettir. Bkz. Aynı eser, s. 16.

150 Refi, *İran Sefaretnamesi,* s. 18-22.

1850'li yıllardan itibaren özellikle devreye giren diplomasi başta olmak üzere bu komşu ülkeler birçok etmen sayesinde daha dostane ilişkiler içerisine girmişlerdir. Örneğin Tahran'a gönderilen Osmanlı diplomatı işin başında bir maslahatgüzar (orta seviye) iken daha da ilerleyen tarihlerde Osmanlı Tahran Sefiri statüsünü kazanmıştır. Nitekim Tahran sefaretinin oluşumu, öncesi ve tam da bu unvanı alması ile Osmanlıların İran ile ilgili tuttukları raporlar, gözlem ve izlenimleri ile diplomasi aracılığıyla almış oldukları istihbaratta ciddi bir artış olduğu düşünülmektedir. Bu hususta elbette çağın gereklilikleri, getirileri ve ilerlemeci yapısı da etkili olmuştur. Tematik bağlamda Tahran sefirleri tarafından gönderilen raporlar hacimli içeriklere sahip olup önemli ölçüde çeşitlilik barındırmaktadırlar. Şah'ın hareketleri, Tahran'da görülen kıtlıklar, Mazenderan ordusu komutanı değişikliği, yeni kurulan ordular ve birlikler, İran'ın Osmanlı'yı da ilgilendiren şekilde komşuları ile alakalı yaşadığı süreç, veliahtlar ve veraset mevzuları gibi nicesi bu raporlara konu edinmiştir. İçeriğin bu denli renkli oluşu metnin tasnifi dahilinde işlenişi zorlaştıracağından mevzu bahis raporlar, önemleri ve barındırdıkları ile ilgili barış dönemine ait olup diplomatlarca sağlanan istihbarat verileri olarak kronolojik bir biçimde nakledileceklerdir.

İlk örnekler arasında 1866 yılının Mayıs ayına ait olayları anlatan bir vesika bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki en önemli aşiretlerden birisi olan Caf, kendi içinde birtakım kavgalar yaşadıktan sonra devletlerarasında yasak olmasına karşın kuralları ihlal ederek İran sınırından içeri geçmişti. İzni olmamasına karşın karşıya geçen bu kimselerin ve geçişin aslında istihbar edildiği üzere Osmanlı devleti bakımından kendilerine herhangi bir zarar bulunmuyordu. Yine de suların durulmasına karşın bu aşiretin hadise çıkarma potansiyeli bulunmasının sorunun çözülmesine yani onların sınırdan uzaklaştırılmasının gerekliliğine muhtaç olduğu meydana çıkmıştır. Her ne kadar onların sınırdan geri çıkarak Osmanlı tarafına gitmeleri İran yönetimince engellenmiş olunsa bile onların itaatsiz bir tavır takındıkları da devletlerce farkında olunan bir durumdu. Hatta Osmanlı İmparatorluğu tarafından bu aşiretin karşıda kalmasına rağmen ahaliye her türlü zarar vereceği, yazın İran'daki otlaklardan faydalandıkları ancak kışın onların tekrar Osmanlı sınırından içeri geçeceklerinin engellenemeyeceği bu sebeple onların hayvanlarından da yine, İran'ın değil, Osmanlı'nın faydalanacağı hakkındaki İranlı

makamların görüşleri haber alınmıştı. Söz konusu olaylar sürüncemede kalan ve çözülemeyen, artık birer kural-kaide haline gelmiş hadiseler arasında yerlerini almışlardı. Nitekim son bilgiler 1870 yılının Nisan ayına dair olan taraf görüşleriydi. Yapılan gizli tahkikatlar ve alınan istihbarat üzerine aşiretin tarafları kullandığı ve ikiye bölünerek bir kısmının İran diğerininse Osmanlı topraklarında yaşadıkları da anlaşılmıştı. Hatta İran tarafındakiler Osmanlı tarafındakilerin ekip biçtiklerinden pay alarak oralardan tarlalarını idare ediyorlardı. Tahran'daki diplomatın ifade ettiğine göre, Osmanlı yönetiminin yanlışlarından kaynaklı olarak her 3 haneden 1'inin zihniyet değiştirerek İran tarafına geldiği de haber alınmıştı. Bundan ötürü de Bağdat paşasına haber edilerek sorunlarının çözülmesine gayret edilmesi de istenmişti.[151]

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yukarıda da işaret edildiği üzere ilişkilerin çeşitlenmesi ve şahit olunan artışın 1870'li yıllar kapsamındaki Osmanlı-İran münasebetleri için de gözlemlenmesi mümkündür. 16 Nisan 1870 tarihli olup o sırada Tahran Maslahatgüzarı Ahmed Nazım bey tarafından gönderilen bir rapor böylesi bir örneği teşkil etmektedir. Söz konusu örnek aslında aynı zamanda tarafların birbirleri ile, aldıkları istihbaratın doğrulanması neticesinde ucunun savaşa çıkabileceğe bir gerginliğe de işaret etmektedir. İran, İngiltere'ye müracaat ederek Bahreyn adasının hukuki sorumluluğunu üzerine almak istemiştir. Diğer bir deyişle, Bahreyn'i almak istemiştir. Londra'da bulunan İran sefiri aracılığı ile bu istem belirtilmiş olup, aynı istem Osmanlı mercileri tarafından da dolaysız bir biçimde doğrudan istihbar edilmiş hatta durum olduğu gibi vesikaya da yansıtılmıştır. Osmanlıların söz konusu bilgiyi edinmeleri ve Londra hükümetinin de o hukuku tasdik etmesinin hemen ardından İran tarafından Bender Buşehr'de bekleyen bir memura yol harçlığı gönderilmiştir. Belgenin üreticisi konumundaki Tahran Maslahatgüzarı Ahmed Nazım (ki yukarıda açıkça alındığı belirtilen istihbarın sağlayıcısı olması da bir o kadar muhtemel olan kişi) tarafından o dokümanın içerisine önemli bir yorum da getirilmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti, bu duruma uzaktan seyirci kalmamalıdır. Adaya giderek ilgili düzenlemelerde bulunması ve o hukuki statünün sağlayıcısı olabilecek kişinin (belgede belirtilmemesine karşın o

151 *BOA, HR.MKT.692/59*.

ismin böylesi bir görevi olduğu tahminlerden uzak olmayacaktır) açıkça adaya varmasının engellenmesi istenmiştir.[152]

22 Haziran 1870 tarihli olan ve o sırada Tahran Maslahatgüzarı olan Ahmed Nazım bey tarafından gönderilen rapor içerisinde yine önemli istihbari unsurlar barındırmaktadır. Öncelikli bir biçimde İran Şah'ının kendisinden haber veren bu metin, onun Kerbela'ya ziyaret maksatlı olarak seyahat edeceğini göstermektedir. Hepsinin tek tipte giyinmediği, giysilerinin daha çok Fransız usulünde olduğu özellikle de 15 bin kişiden oluşan bu maiyetin çoğunluğunun süvariler olup onların da giysileriyle ilgili bir nizamat bulunmaması gibi kendine özgü konular bir tarafa bu kimselerin erzak masraflarının bile çok tutacağı aşikardır. İşte bu konular başta olmak üzere Nasirüddin Şah veziri ile de kavgalıdır. Dahası söz konusu ihtilaf ve diğer huzursuzluklar halka da yansımıştır. Halk söz konusu durumlara aşina olduğu kadar bilgi sahibi olup endişelenmektedir. Aynı raporun diğer bir parçasını ana odağı yine doğrudan şahın kendisidir. O, Avrupa'yı ziyaret isteminde olmaktan başka, buraya gerçekleştireceği seyahatine Osmanlı toprakları üzerinden izlediği bir rota ile başlayacaktır. Kerbela'nın ziyaretinin ardından İstanbul'a gelerek Sultan Abdülaziz ile de görüşmek isteyen Şah hazretleri, bu maksattan olarak Osmanlılar ile aralarındaki ilişkilerin dostane seyretmesi arzusundadır. Aynı zamanda bu mülakatlar sırasında hudut problemlerini de masaya yatırmayı düşünen Nasirüddin, kendilerinin sınırlarda sıkıntı çıkmaması bağlamında bu coğrafyaya emirler de göndermiştir. Şah'ın tüm bu istemlerinin açığa çıktı mekân ve zaman, Tahran Maslahatgüzarı Ahmed Nazım'ın onu mevlid kandilinden dolayı tebriğe gittiği sırada bir yangın ve İngiltere sefareti hakkında da mülahazalarda bulunmalarının akabinde olmuştur. Doğal olarak raporun gönderi adresi olan Osmanlı Hariciye Nezaretinin aldığı bu yazı, odak noktası olan Şah'ın aslında alışılageldiği üzere her yaz gittiği bir yer olduğu ve fakat Kerbela hazırlıklarından dolayı başka bir yere gittiği ancak orada da havanın bozmasından ötürü Şah'ın tebdil etmesiyle devam etmiştir. Bender Buşehr ahalisinin tam da isyan ettiği bu sırada Şah'ın Tahran'a nasıl döndüğü maslahatgüzar tarafından raporda en ince ayrıntısına kadar işlenmiştir. Zaten maslahatgüzar-sefir ve benzeri bu diplomatların hakkında en çok ayrıntı verdikleri bilgi öbeklerinden biri de

[152] *BOA, HR.MKT.698/85*. s. 3.

Şah'ın seyahatleri ve bu mobilizasyonla ilgili detaylar olmuştur. Tahran'a kaç konak kala nereye vardıkları, ulaştıkları yerlerde nasıl vakit geçirdikleri ve nasıl bir zaman zarfında burada bulundukları ile yolda ne kadar zaman harcayıp nasıl bir rota izleyip nerelere gideceklerine / gittiklerine varana kadar bütün ayrıntılar bu satırlarda yer edinmiştir. Söz konusu raporun işlediği en son bilgilerden birisi de Şah'ın, İslam ahalisine zulmediyor olmalarından dolayı İran'da yaşayan bazı Ermeni gruplarını bastırdığına dairdir.[153]

Muhtemelen maslahatgüzar tarafından İstanbul'a iletilmesi bakımından Erzurum valisine ulaştırılmış olan diğer bir belge 24 Ağustos 1870 tarihlidir. Ayrıca çekilmesinden üç gün öncesine tarihlendirilmiş olan bir başka türdeşi için de cevaptır. Başka bir belge serisinin konusunu oluşturan ve hazırlık evresini anlatan belgedeki olayların baş aktörü Şücaüddevle'dir. Adı geçen şahzade, birtakım hazırlıklarda bulunarak Maku havalisine gelmiştir. Onun askerlerini hazırlaması ve Maku'ya gelmesi, Osmanlı makamlarını endişelendirmiş olmalıdır. Endişelenmiştir çünkü, raporun devam eden varağında Erzurum valisi tarafından Şücaüddevle'nin geldiği Maku isimli bu arazinin Osmanlı hududuna sadece 3 saatlik bir mesafede bulunduğu [bugün Ağrı-Doğu Beyazıt'a sadece 50km'lik bir uzaklıkta bulunmaktadır] ve Şücaüddevle'nin buraya hiç de azımsanamayacak bir güçle, hem piyade hem de süvarilerden oluşan 500 kişilik bir birlikle vardığı belirtilmiştir. Şöyle ki Şücaüddevle yanında beş kıta top bulunduran bir bölük de bulundurmaktadır. Nitekim İstanbul'daki karar alıcılar, Tahran'daki diplomatları vesilesiyle doğrudan Şah'ın kendisinden bilgi almak istemişlerdir. Bu aynı zamanda ele geçirilen istihbaratın resmi kanallar aracılığıyla teyit edilmesi anlamını da taşımaktadır. Yine de Osmanlıların endişeleri haklı çıkmamış ve Şah tarafından, Şücaüddevle'nin Maku'ya gönderilmesinin sadece Maku hanları arasında çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi ve bu olumsuz durumun bastırılması noktasında verilen bir doğrulama olmuştur. Hatta İran maslahatgüzarı tarafından Maku meseleleri ile ilgili fazladan bilgiler de istihbar edilerek onun raporuna derç edilmiştir. Kaçar makamlarının Maku'ya başka bir İranlı yetkili daha gönderileceğinin haberini almış olan maslahatgüzar bu kimsenin tehlikeli birisi olduğu, Maku'daki davayı işin içinden

153 *BOA, HR.MKT.692/56*, s. 3-7.

çıkılmaz bir boyuta getirmek amacıyla kışkırtacağını bu nedenle de o kimsenin Maku'ya gitmemesi gerektiğini belirtmiştir.[154]

1870 yılının Eylül ayında Erzurum vilayetine vasıl olan – ancak gönderi makamının belirli bir adrese sahip olmasından çok sadece Tahran'daki diplomatik misyondan gelmesi olasılığının yüksek olduğu – bir rapor ne önceki ne de sonraki tarihli türdeşlerinden pek de farksız değildir. Buna göre, ilkin oraya gelip ardından da Erzurum'dan İstanbul'a ulaştırılan bu raporun odak noktası ise bu sefer Şah değil, evladı olan Şahzade olmuştur. Şücaüddevle, Osmanlı sınırına sadece üç saatlik bir yakınlıkta bulunan Maku adındaki mahallin yerel reisleri olan hanlardan üçünü önce kendi hakimiyet alanı olan Hoy'a götürmüştü. Birkaç gün sonrasına tarihlendirilmiş başka bir bildirimden anlaşıldığı üzere bu kimseler oradan Tebriz'e aktarılmışlardı. Her ne kadar buranın idaresi tekrar eski hana bırakılmış olunsa da Bayezid sancağından verilen bilgilerde de orada iken Şücaüddevle'nin üç yüz kişiyi tutuklattığı da verilen bilgiler arasında yerini almıştır.[155]

23 Ekim 1870 tarihli bir yazının cevabı bu defa merkezden Bağdat vilayeti doğrultusunda işletilmiştir. Bu sefer ki metnin odak noktası ise Şah ya da şahzadeden çok İran halkının kendisini ilgilendirmektedir. Sari bir hastalığın vurduğu İran'daki mekanlardan Kirmanşah'ta ilgili durumdan ötürü ciddi oranda bir pahalılık ve kıtlık baş göstermiştir. Bu sebeple de aslında bölgede karantina uygulanmasına karşın olumsuzlukların baş gösterdiği zaman dilimi kırk günü aşmıştır. İşte Osmanlı makamları tarafından bu yazının ortaya çıkarılmasının en büyük nedeni de aslında yine bir endişenin ürünüdür. Buna göre, insanların hudutlardan geçmesi durumunun oluşması endişenin kaynağıdır. Hem de hastalıklı bir halde. Sıhhiye meclisi, bu konunun hastalık unsurundan başka aslında doğrudan hudutlar korumasına ait bir konu olduğunu belirtmiştir. Diğer bir üretim nedeniyse aslında çok daha klasik bir sorunun varlığına işaret etmektedir: tedbir nedir?[156]

1871 yılının son çeyreğinde üretilmiş bir grup belge, hem cevabi hem de beyaz üzere olarak Dersaadet'ten Tahran doğrultusunda önemli haberlerin gittiğini de kanıtlar niteliktedir. Biraz sonra anlatılacak olan Said Sultan'ın oğulları Rüstem

---

154 *BOA, HR.MKT.695/8*; s.1-3.
155 *BOA, HR.MKT.696/31*; s. 1-3.
156 *BOA, HR.MKT.698/85*; s. 1.

ve Osman, İran hariciyesinde üretilerek Osmanlı maslahatgüzarlığına 7 Ekim 1871 tarihinde gönderilen bir ihbar ile onların Osmanlı toprakları dahilindeki Süleymaniye'ye gittiklerini bildirmiştir. Hatta konuyla ilgili olarak Babıali'de her iki devletin temsilcilerince birtakım müzakereler ve tartışmalar gerçekleşmiştir. Nitekim bu kimseler sürekli bir biçimde Osmanlılar tarafından da gözlem ve takip altındadırlar. Said Sultan ölmeden evvel Osmanlı yönetimince sürüldüğü gibi onun oğullarının da sınırlarda durmaması istendi çünkü potansiyel birer tehlike olarak görülmekteydiler. İlerisi için bir tehdit olarak görülen bu kimseler hakkında İran'daki diplomatik misyonun Bağdat ve civarındaki yerel yönetimleri uyarması da istenmişti. Said Sultan'ın karısının Osmanlı'ya iadesi istemine karşılık olarak İran tarafı da onun oğullarının sürgün edilmeleri ya da aynı şekilde geri vermeleri istenmişti.[157]

Her ne kadar ilk vesika tam aksi yönde olsa da 11 Ekim 1871 tarihinde, İran'ın Osmanlı'ya yakın bölgelerinde taun (veba) illetinin ortaya çıkmış olduğu haberinin yalan olmasıyla birlikte bu gibi şayiaların erzak fiyatlarını arttırdığı işlenmiştir.[158] Ardından yine aynı tarih kapsamında İran maslahatgüzarı Ahmed Nazım bey tarafından, aynı doğrultuda olarak yine Osmanlı Hariciye Nezareti'ne Said Sultan adındaki bir yerel beyin vefat ettiğini, eşinin ailesinin orada olması nedeniyle İran'a geldiğini ve fakat tabiiyetinin Osmanlı'da olmasından ötürü karşı gelmemesi talepleri ile birlikte teslim olması gerektiği işlenmiştir. Onların oğulları olan Rüstem ve Osman'ın ise fesat ehlinden olmaları nedeniyle hududun Osmanlı tarafına geçmeleri dahilinde benzer bir biçimde o defa İran'a teslim olunmaları istemi açığa çıkmıştır.[159]

Tahran'dan daha ileri bir tarih olarak 18 Kasım 1871'de hariciyeye gönderilen diğer bir tahrirat uyarınca İran sadrazamının Osmanlı ile iyi geçinmek istediği bu sebeple de Said Sultan'ın karısının Osmanlı yönetimine iade edileceği öğrenilmişti. Dahası karşı tarafın aldıkları yine Osmanlı diplomatının kulağına gelerek onların da dostane ilişkilere sıcak baktıkları açığa çıkmıştı.[160] Tabii tüm bunlara rağmen aradaki gerginliklerin tırmandığına da şahit olmak mümkündü.

---

157 *BOA, HR.MKT.725/100*; s. 9.
158 *BOA, HR.MKT.725/100*; s. 5.
159 *BOA, HR.MKT.725/100*; s. 7.
160 *BOA, HR.MKT.725/100*; s. 10.

Nitekim benzer tarihler kapsamında Tahran'dan Fransızca bir telgraf çekilmiş ve İran ordularının Bağdat üzerine yürümek hedefinin muhtemel olduğu bir hareketlilik içerisine girildiği belirtilmişti.[161] Akıbeti bilinmemekle birlikte az evvelki olayın kapanması noktasında herhangi bir bilgi göze çarpmamakla birlikte, Tahran maslahatgüzarına Said Sultan'ın zevcinin geri alınması bildirilirken aynı tarihlerde VI. Ordu komutanlarından ve coğrafyayı iyi biliyor oluşu özelliğiyle ön plana çıkan Ferik Eşref Paşa'nın maslahatgüzarlık usullerine aşina olması talepleriyle birlikte Tahran maslahatgüzarlığına atandığı bir telgraf çekilmişti.[162]

Tahran'daki Osmanlı istihbaratının iyi bir doğrultuda gelişim gösterdiği ve arzu edildiği şekilde işletildiğinin en büyük delillerinden birisi oraya 7 Temmuz 1873 tarihinde çekilen telgraftı. Elbette diğer örneklerde olduğu üzere bu yazının neredeyse bir ay evveline dayanan 6 Haziran tarihli bir geçmişi mevcuttu. O belge dahilinde artık kendisi sefir / büyükelçi sıfatıyla görülen Mehmed Tahir Münif Paşa hariciyeye gönderdiği tahriratta topçu miralayı olan Arslan Han'a sadaret kaymakamı tarafından halkın huzurunda falaka çektirildiğinin haberini vermişti. Bunun nedeni ise kendisinin alayında bulunanların bağlı oldukları Şah'ın annesinin sarayını basmış olmalarıydı. Söz konusu baskının sebebi askerin maaşını alamamasından kaynaklanmıştı. Yapılan sorgulama neticesinde azmettiricinin kim olduğu sorusuna cevap olarak alay komutanının adı verilince ceza da yukarıda belirtilen olmuştu. Bu ve benzeri bilgilerin esas kaynağı ise Tebriz'deki baş şehbender idi. Kendisinden bundan başka alınan bilgiler arasında tecavüz eden birinin idam edilmesi, ekmekçi esnafının da ekmek vermemesi üzerine kulaklarının kesilmesi gibi niceleri yer almıştı. İstanbul, yine de cevabi telgrafında, sefirden Arslan Han'ın darp edilmesinin gerçek sebebinin öğrenilmesini istemişti. Bununla beraber genel olarak da Tahran sefirine teşekkür edilmişti.[163] Gelen bilgiler doyurucu olmalıydı ki, devamı isteniliyor ve diplomat tebrik ediliyordu.

Aynı yılın takip eden ayında merkezden Tahran sefaretine çekilen diğer bir telgrafa göre Şiraz'da hükümet karşıtı bir ayaklanma çıktığı anlaşılmıştır. Kaçarlar aleyhindeki bu hareketin gerçekleşiyor oluşu devam etmekte midir sorusu ise çekilen

161 *BOA, HR.MKT.725/100*; s. 12.
162 *BOA, HR.MKT.725/100*; 28 Aralık 1871; s. 1, 3-4.
163 *BOA, HR.MKT.792/70*; s. 1-3.

yazının ana temasıdır. Ayrıca sebeplerinin öğrenilmesi de sefirden istenilmiştir. Sefir tarafından gönderildiği anlaşılan ilk metindeyse bu olay kapsamında birçok fesatçının tutuklandığı ve isyan sırasında da birçok kişinin yaralanıp öldüğünün altı çizilmiştir.[164]

1873 yılı Ağustos ayının Osmanlı-İran ilişkileri gündeminde, İmparatorluğun doğusundaki siyasi teşekkül üzerinden alacağı istihbari bilgilerin gündeminde yine İran şahı bulunmuştur. Şah'ın Bahreyn'e gidişi Osmanlı karar alıcıları tarafından sefir tarafından öğrenilmesi noktasında en çok merak edilenlerin başında gelmiştir. Buna göre bir çıkarım-tahmin üzere onun borçlarını ödemek noktasında bu seyahati gerçekleştirdiği sorulmuştur. Bununla birlikte Osmanlı yönetiminin diğer bir ilgi penceresi Şiraz ile İsfahan arasında bulunan bir aşiretin çıkarmış olduğu isyana yönelik olarak aralanmıştır. Buna göre adı geçen aşiret niçin isyan etmiştir ve devletin isyanı nasıl gidermeye çalışmıştır. Hariciyeye hitaben verilen cevapta piyadelerin ve atlıların yer aldığı ve haberi verilen bu olayın sağlamlığı üzerinde durulmuştur. Öyle ki İran'daki siyasi teşekkülün bu olayı bastırmak adına gerekli gücünün pek de bulunmadığı da belirtilmiştir. Hatta bu zarar verişle ilgili olarak İran'ın Rusya ile temasa geçtiği ancak bu şikayetin yerine ulaşmayarak çok da bir tesir yaratmadığından da dem vurulmuştur.[165]

1873 yılının son aylarında Tahran Sefiri tarafından İstanbul'a içerisinde çok çeşitli ve kendi dahilinde ciddi detaylar barındıran bir başka rapor gönderilmişti. Maddeler halinde işaret edilen hususlardan ilki İran'daki demiryolu ile ilgiliydi. Buna göre Mirza Hüseyin Han, Baron Reuters[166] ile bir anlaşma imzalayarak ciddi bir hatada bulunmuştu. İran'daki ulların yer aldığı mecliste bu durum araştırılmış ve Mirza'nın konu hakkında yapmış olduğu açıklamaları da Şah'a sunulmuştu. Hatta Reşt şehrinin halkı, 300 kişilik bir ekibin çok kente gelip teşebbüslere girişerek çalışmaya başladıklarını demiryolu mühendislerininse işlerini dahi bitirerek diğer bir yeni işleri olan meyhanelerin keşfine kalkıştıklarını da haber etmişlerdi. Reuters, İran meclisinin çağrısını göz ardı etmişti ki bu gibi sebeplerden dolayı Şah da halktan

---

164 *BOA, HR.MKT.798/43*; 17, 23 Ağustos 1873; s. 1-3.

165 Söz konusu yazılar arasında neredeyse bir aylık bir zaman dilimi bulunmaktadır. Bkz. *BOA, HR.MKT.803/26*; s. 1-4.

166 Kendisi hakkında bir Britannica maddesi de bulunan Reuters, o yüzyılın ilk çeyreğinde Almanya'da dünyaya gelmiş ve yeni yüzyılın arifesinde Londra'da ölmüş olan bir girişimciydi.

yana bir tutum içerisine girmişti. Belki de bu bileşenin en önemli maddesi olan Rusya ise tüm bu gelişmelerin hiç birisinden memnun değildi. Çünkü demiryolunun bitirilerek hayata geçirilmesi demek İran'ın ticaret, gümrük ve ziraatı bakımından İngilizlerin ellerine düşmesi anlamına gelmekteydi. Bu nedenle de Ruslar söz konusu demiryolunun yapımını engellemeye çalışıyorlardı.[167] Yine Ruslarla ilgili olarak aynı rapor kapsamında Türk diplomatları, 25 yıldır kesintisiz bir biçimde İran hariciyesinin başında bulunan Mirza Said Han'ın Rusya yanlısı olduğu hatta o taraftan bir maaş dahi aldığı yönünde duyumlar edinmişlerdi. İran ile savaşmama kararı almasından ötürü kendilerini küçük göstererek lütuf gösterdiniz teşekkür ederiz şeklinde açıklamalarda bulunan bu kimsenin eşkıya takibatında dahi Ruslarla karşılaşılıp mağlubiyet alınması noktasında sessiz kalınması gerektiğiyle ilgili ifadeleri de ele geçirilenlerden olmuştur. Öyle ki soruşturma sonrasında İran istihbarat teşkilatına cevap verememesi Şah'a onun Rus yanlısı oluşunun kesin bir delili olarak sunulmuştur. Tahran'daki diplomat tarafından bu detaylı rapor içerisinde verilen iki bilgi daha burada zikredilmeye değerdir. Söz konusu veriler bu defa İran hakkında elde edilmiş olan ve Osmanlıların işine yarayacağı düşünülebilecek sosyo-kültürel nitelikli verilerden olmuştur. İlk olarak Şah'ın Avrupa'dan dönmesinin ardından İngiliz ve Osmanlı sefaretlerinin de bulunduğu caddenin süslenemeyecek denli kasada para olmaması ve buna rağmen kötü haliyle Tahran'ın en iyi caddesinin bu olmasının kayda değer olmasından başka Şah'ın Paris'ten bir baskı makinesi almasından dolayı niyetlerinin gazete çıkarılması olduğu düşünülmüştür. İslam'ın kalkanı olarak Osmanlı Devleti'nin halihazırda gazete çıkarıyor olması Kaçar yönetimindeki İran'ın Osmanlı'ya karşı göstermiş olduğu uslanmaz rekabetçi yapısının delilinden başka bir önem atfetmemektedir yorumu da bilginin beraberinde gelenlerden olmuştur.[168]

1873 yılının son aylarında Osmanlı Tahran *Maslahatgüzarlığı* tarafından İstanbul'a raporlanmış diğer bir yazı yukarıdaki örneğinin aksine daha çok askeri alanları ilgilendirmekteydi. Maslahatgüzar Mehmed Tahir Münif Paşa tarafından Hariciyeye gönderilen 9 Ekim tarihli bir evrak kapsamında Ağa Salih Han ve Mirza

---

167 Benzer bir durum Osmanlı topraklarında Bağdat demiryolu hattı için de geçerliydi. Ufuk Gülsoy, *Kutsal Proje – Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları,* Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 242.

168 *BOA, HR.MKT.811/12*; s. 5.

Hüseyin Han arasındaki çekişmelerden bahsedilmişti.[169] Yine ve doğal olarak aynı makama ve tamamıyla aynı tarihte Münif Paşa tarafından çekilmiş diğer bir telgrafta askeriye, Şah ile Avrupa ve ayrıca İran'ın modernizasyonu ile alakalı önemli bilgiler ele geçirilmiş ve İstanbul'a bildirilmişti. Sadaret makamını bütünden kaldırmış olan Şah'ın halkına ve memurlarına karşı önemli ölçüde bir güvensizlik duygusu bulunuyordu. Avrupa'daki örneklerine benzer ve az evvelki idari reform çatısı altında bir Adliye Nezareti de kurulmuştu. Ancak Osmanlı maslahatgüzarı, Avrupai bir biçimde ancak İran'a has olarak Anka kuşu simgesini armasında barındıran bu nezaretin başında olup onu niteleyen "Adliye" İran'da yoktu yorumunu da raporuna eklemekten kendisini alıkoyamamıştı. Tabii Şah'ın doğrudan memnun olmadığı konular da bulunmaktaydı. Örneğin Avrupa'ya geçmeden evvel İstanbul'daki ziyaretinde Padişahın niçin kendisine oranla ön plana çıkarıyor oluşu sorusu aklında yer edinmiş ve memnuniyetsizliğine de yol açmıştı. Buna rağmen o, yine de Dersaadet'te kendi onuruna verilen ziyafetler başta olmak üzere ağırlanışından çok hoşnuttu. Merkezdeki bu bilgilerden başka Tahran maslahatgüzarı Şiraz'da görevli şehbenderden taşra meselelerine dair istihbarat toplamayı da ihmal etmemişti. Bu sırada Reşt hakimi ile onların arasında neredeyse resmen bir savaş yaşanıyordu. Şiraz zaten herhangi bir asayişe de sahip değildi. Buradaki İranlı soylular kendi ailelerine mensup olan kimselerin eşyalarını çalıyor ve soyuyordu. Bu esnada aynı coğrafyada kaleler sürekli olarak taraflar arasında el değiştiriyordu. Maslahatgüzarın vermiş olduğu ve muhtemeldir ki Osmanlı karar alıcıları tarafından en doyurucu olarak görülen bilgi ise, İran'ın Prusya'dan silah satın alımı yapmış olmasıydı. Buna göre tanesi dört dolardan olmak üzere 50 bin tüfek alınmıştı. Silahların fiyatları düşünülecek olunur ve ucuzluklarına bakılırsa bunlar pek adi silahlar olmalıydı. Nitekim Almanların biraz evvel Fransızlarla aralarında gerçekleşen savaşta karşı taraftan yağma ettikleri emtiaya sahip oldukları biliniyordu.[170] Nitekim o yılın ekim ayında Türk diplomatı tarafından edinilen istihbari bilgiler arasında Şah'ın Avrupa ziyaretinin nasıl geçtiği aktarılırken aynı zamanda Şah'ın görüşleri de istihbar edilmiş ve onun açık bir biçimde kendi askerlerinin Avrupa'daki türdeşlerine göre kat be kat altında olduğu izlenimine varılmıştı. Daha modern olan Avrupa askerinin

169 *BOA, HR.MKT.811/36*; s. 11.
170 *BOA, HR.MKT.811/36*; s. 5.

görülmesi ordunun da reforma tabi tutulmasına sebebiyet vermişti. Topçu ordusu ise ayrı bir tasnife tabi tutulduğu gibi başına da Şahzade getirilmişti.[171] Bu raporun üzerine İstanbul tekrar Tahran'a 26 Kasım 1873'te bir telgraf çekmiş ve orada vukubulan modernizasyon hareketlerinin neler olduğu, sipahsalarlık makamının neden lağvedildiği Avrupa hükümetlerine çekilen telgraflarda neler yazdığı gibi askeriyenin reformlarına dair detayların daha fazlası arzulanmıştı. Bunların yanı sıra Mirza Hüseyin Han'ın neden Tahran'a davet edildiği ve halkın kendisine karşı olan bakış açısının ne üzere olduğu da Münif Paşa'ya sorulanlar arasındaydı.[172]

6 Aralık [1873] ile 11 Ocak [1874] tarihleri arasında Tahran ile İstanbul arasındaki yazışmalar, renk kazanan örnek metinlerin devamlılığını göstermekteydi. Münif Paşa tarafından kaleme alınmış daha evvelki tarihli içerikte öncelikli olarak sosyo-kültürel alanla ilgili bir biçimde ve istihbaratın kendi özel tanımından ziyade bir haber alma ve gözlemleme refleksi şeklinde gerçekleşmesi daha muhtemel olan İran'daki bayram ve bayram sevincine dair detaylı bir anlatı sunusu mevcuttu. Bayramın nasıl geçtiği ne gibi geleneklerin olduğu gibi bu ayrıntılar silsilesini aynı tarihli ikinci bir rapor takip etmişti. Bunun içerisinde daha önceden işaret edildiği üzere Şah'ın hangi konaklarda bulunduğu hangi avlağa gittiği yolda ne kadar durduğu gibi bilgilerin yanında Cacrod şikargahında bulunduğu sırada Rusya'nın Avrupa'nın ilgisinin buraya kaymasını istemediği demiryolu yapımıyla alakalı bir şekilde Şah'ın mukavelenameyi Reutes'in vaatlerini yerine getirmediği için feshettiği, Tahran gazetesinin feshi ilan ettiğini, Reuters'in ise buna kulak asmayarak Reşt'e gidip çalışmaya başladığının bilgileri yer alıyordu. Avrupa seyahatinde iken Petersburg'a kadar giden Şah, avlağındayken Rus elçisince Çar tarafından yollanan hediyelerle birlikte Kazvin hakimi de yanına gelmişti. Bu sırada Mirza Hüseyin bütün sefaretleri tek tek ziyaret etmişti. Hatta, kendisine gelmeyen Rus sefaretine dahi gitmişti. Bu kültürel bilgiler ve sosyal istihbarat Şahzadelerden birinin avlakta iken tüfekle elinin parçalanması kıtlık sonrasında bol yağan yağmurun Tahran'ın çamurdan binalarını yıkması ile İran'ın ithalat emtiası arasında Kazvin'de çıkarılan kömürün çok kaliteli olup önemli bir yer tutmasıyla devam ettirilmiştir.[173] Söz

171 *BOA, HR.MKT.811/36*; s. 3.
172 *BOA, HR.MKT.811/36*; s. 1.
173 *BOA, HR.MKT.817/67*, s. 6.

konusu bilgilerin önemli bir kısmı Osmanlı başkentinden sefarete ulaştırılmış olup sorulan suallerin cevapları konumundaydı.[174]

Neden, nasıl ve nerede işe yarayacağı belki de belli olmaksızın İran hakkında elde edilen sosyo-kültürel istihbaratın, siyasi arenaya yansıyacak denli fayda arz edişi, ekonomik alanda elde edilen verilen ortaya çıkmasından da anlaşılmaktadır. Örneğin 1874 yılının ocak ve şubat ayları kapsamında Tahran'dan Osmanlı merkezine gönderilen istihbari raporlarda İran Şahı'nın Avrupa gezisini Baron Reuters'dan almış olduğu borç para ile gerçekleştirebildiği bilgisi edinilmiştir. Dahası, Münif Paşa, hariciyeye hitaben kaleme almış olduğu yazısında İran'ın, neredeyse insanların birbirlerini yeme eşiğine geldikleri iki yıl önceki kıtlık sırasında ekonomik darlığı aşmak bağlamında yine borç aldığını söylemiştir.[175] Böylesi verilerin yanında aynı raporların ilerleyen kısımlarında örneğin Şah'ın avlamış olduğu bir hayvanı Osmanlı sefaretine gönderip hediye ettiği, diğer sefaretlere herhangi bir hediye vermediği ancak komşusuna böyle bir armağan verdiğini duyurması da eklidir. Öyle ki Şah'ın bu iyi niyet göstergesi de Türk heyeti tarafından teşekkür edilerek karşılıksız bırakılmamıştı.[176] Aynı tarih aralığında Osmanlı istihbaratının, naif casusları olarak tanımlanabilecek Tahran'daki diplomatları aracılığı ile öğrenmiş olduğu bilgilerden diğer birisi de Şah'ın İran'daki Kurban Bayramı merasimi için korumalar ile büyük önlemler aldırdığıdır. Ayrıca bu bilgilerin doğrudan Osmanlı sadrazamının kendisi için sağlandığı da altı çizilmesi gerekenlerden olmuştur. Fakat söz konusu eylemin ne maksatla yapıldığı gibi birçok diğer soru cevapsız kalmış ve Osmanlı istihbarat ağı tarafından çözülememiştir.[177]

Her ne kadar ilgili belge kapsamında, Osmanlı istihbarat ağının İran'a dair "neyi" araştırdığı belge kapsamında gösterilmese bile, yorumlamanın en açık olduğu bilgilerin yer aldığı belge 9 Ocak 1874 tarihine ait olmuştur. Hariciyeye yazılan bu vesikada İranlıların Bağdat karperdazları üzerinden istihbarat aldıklarının tespit edilişi bu belge sayesinde gerçekleşmiştir. Fakat Osmanlılar, bu bilgi akışının gerçekleşmesine göz yumulmasını salık vermişlerdir. Eğer ki onların bu bilgiye sahip

174 *BOA, HR.MKT.817/67*; s. 1.
175 *BOA, HR.MKT.822/80*; s. 1, 3.
176 *BOA, HR.MKT.822/80*; s. 5.
177 *BOA, HR.MKT.825/5*; s. 1.

oldukları ortaya çıkar [aynı zamanda buradaki amaçlardan biri açığa çıkmamaktır], ve İranlılar ile müzakere edilmesi durumu da meydana gelirse bu hem abes bir mesele halini alır hem de boş bir müzakere anlamına gelir. *Bunun yerine göz yumularak ne olacağını öğrenmek daha faydalı olacaktır.* Diğer bir deyişle Osmanlılar tam da bu aşamada karşı – kontra – istihbarat unsurunu devreye sokmuşlardır. Tabii söz konusu gelişmelerin kontrolörü olarak da olayların Bağdat valiliğine bildirilmesi istenmiştir. Nitekim vali de ne olduğunu izleyerek öğrenecek ve takibata devam edebilecektir.[178]

9 Şubat 1874 tarihi İran'daki Kaçar devriyle ilgili önemli ve sembolik bir zaman dilimine işaret etmektedir. Burada Şah, o gün istihbar edildiği üzere Tebriz'e gelmiştir. Veliaht kurallara göre buradadır. Ancak hükümdar saltanat naibi olan diğer oğlunu veliaht tayin edecektir. Tahran maslahatgüzarı, diğerleriyle birlikte bu istihbaratı çok sağlam bir kaynaktan aldığını belirtmiştir. Gerçek olması doğrultusunda Şah Nasirüddin, veliahdın Tebriz'de bulunması kaidesini üzerinden kendi kurallarını da çiğnemektedir.[179]

9 Şubat 1874'te hariciye için kaleme alınan başka bir vesikada Sistan'da bir önceki yıl bir isyan patlak verdiği ve o tarihte yeni gelişmelerin yer edindiği belirtilmiştir. Buna göre İran ordularının başında Fransız bir kumandan bulunmaktadır. Her ne kadar Osman Tahran Sefiri bu bahislere ait bilgileri daha evvelinden kurumu ve amirleriyle paylaşmış olsa da peşi sıra yeni gelişmelere de şahitlik edilmiştir. Söz konusu Fransız komutan öncelikli olarak Tahran'a dönmüştür. Onun Tahran'a dönmesinin ardından İran orduları Nesterabad'ı kuşatmışlardır. Çünkü halk tarafından Sistan beylerinin aleyhinde yeniden hareketlenmeler gerçekleşmiştir. Tahran bu duruma doğrudan müdahale ederek 6 bin kişilik taze destek kuvvetleri göndermiştir. Söz konusu birliğin yolculuğu sırasında nice zahmetler çekilmesine karşın onların bölgeye ulaşmasıyla asi birliklerinin liderinin kaçtığı da haber alınmıştır. Hem de, alınan istihbari bilgiler uyarınca kaçış, İranlı bir zabitin yardımları ve almış olduğu rüşvet sayesinde mümkün olabilmiştir. Söz konusu her ne kadar o lideri takip etmiş olmasına karşın ele geçirememiş ve bu sırada sebepsiz yere mallar ile hayvanlar başta olmak suretiyle geçtikleri yerlerdeki

178 *BOA, HR.MKT.824/49*; s. 3.
179 *BOA, HR.MKT.825/54*; s. 5.

halkın köylerini yağmalayıp yakıp yıkmışlardır.[180] Aynı tarihe ait olmakla birlikte sefir hazretleri tarafından yazılmış başka bir rapor, kendi meslektaş ve kaleme aldığı diğer türevlerin örneklerinde olduğu üzere derleme bir görüntü sunmaktadır. Başlangıç noktası diğer birçok vesikada olduğu üzere Şah'ın kendisidir. O, Toşantepe avlağına gitmiştir ve bir hafta geçtikten sonra da dönmeyi planlamaktadır. Öyle ki istihbar alınan bilgiyse Şah'ın o mevkide bir kaplan avlamış olmasıdır. Söz konusu gelişmeyi uzun bir silsile şekline sokansa Rusya'nın İran işlerine karışarak devreye girmesinden kaynaklanmıştır. Ruslar, Özbekistan Hive'de bulunan ve İran ile aralarındaki sınırlarda yer alan Türkmen tayfalarının itaatini arzulamaktadırlar. Bunun gerçekleşebilme oranları ise elbette Tahran'daki Rus sefirine sorulmuştur. Onların bir ordu sevk etme düşünceleri ise bu kez İranlılar tarafından öğrenilmiştir. İran'ın öğrenmiş olduğu bu bilgi doğal olarak Tahran Rus Sefirinin huzura çağırılarak kendisinin sorgulanmasına neden olmuştur. Ancak ve doğal olarak Tahran Rus Sefareti konuya dair bir bilgi paylaşımını İranlı mercilere sağlamamıştır. Yine de İran karar mercileri durumun önünü almak bağlamında Horasan ve Esterabad'da iki ordu kurulmasını kararlaştırmışlardır. Mirza Hüseyin Han'ın açıklamaları uyarınca bu yeni ihdas edilecek iki ordunun yarısı piyade ve diğer yarısı ise süvarilerden oluşacaktır. Ancak 12 bin kişilik Horasan ordusunun yanındaki Esterabad ordusunun ordu terkibi bundan ziyade 3 bin piyade ve 1500 süvari ile 3'te 1'e, 3'te 2'lik oranlarla oluşturulmuştur. Söz konusu yeniden ordu kurulması fikri ve heyecanı ile Osmanlı karar alıcıları yeni askeri reformların yapılması için harekete geçmiştir. Buna göre Horasan, Azerbaycan ve Mazenderan ordularında reformlar yapılacak ve komutanları da değiştirilecektir. Aktarılan askeri reformların ardından yine aynı tarihte Nasırüddin Şah Tebriz'e gelmiş ve burada veliaht değişikliği olacağını duyurmuştur. O, yeni veliaht olarak saltanat naibi olan oğlunu seçmiştir. Tahran maslahatgüzarlığı söz konusu bilgiyi çok sağlam bir kaynaktan ele geçirdiğini söylemiştir.[181]

1874 yılı Mart ayında Tahran'a çekilen bir telgraf ile – ki evveliyatında aynı sefaretin bilgilendirmesi bulunuyor olmalıdır – Caf aşiretinin tekrar sınırlarda boy gösterdiği haber edilmiştir. Merkez, tedbir olarak bu aşiretin sınırdan sürülerek

[180] *BOA, HR.MKT.825/54*; s. 3.
[181] *BOA, HR.MKT.825/54*; s. 5.

kaldırılması gerçekleşmezse İran tarafının bu kimseleri toplayarak Osmanlı'nın aleyhinde kullanabileceğini ön görmüştür. Bunun için Bağdat valiliğine bir emir gönderilmesine karşın, devlet aynı zamanda İran'daki Rus ve İngiliz sefirlerinin bu duruma karışmak istediklerini istihbar edinmiştir. Hatta adı geçen diplomatlar birbirleriyle birçok defa bu hususta müzakere etmişlerdir. Bununla da kalmayan İngiltere ve Rus sefirleri aynı zamanda Kaçar Devletinin Hariciye Nazırı ile de konuyu görüşme cesareti göstermişlerdi. Nitekim bu mevzulardan ötürü Türk sefirini yanına çağıran Tahran Rus Sefirine, Osmanlı diplomatı bu hususla ilgili görüşmelerinin sadece kendi devleti için değil aynı zamanda İran'daki siyasi teşekkül bakımından da hoş karşılanmayacağını defalarca ve sağlam bir şekilde demesine karşın anlattıklarının da tesir etmediğini görmüştür.[182]

Aynı yıl ve aynı zaman diliminde Osmanlı istihbarat ağı her zaman olduğu üzere İran üzerinden elini çekmemiştir. Hariciyeye 26 Mart 1874'te yazıldığı üzere Kirmanşah ordusu komutanının o tarihte hareket ettiği yazılmış, hatta durum önlem alması bakımından Bağdat valiliğine de bildirilmiştir. Bunlardan başka durum Tahran sefaretine de iletilerek onların maksat ve niyetlerinin ne olduğu da sorulmuş ve böylelikle söz konusu sorunun cevabının öğrenilmesinin istendiği de sezdirilmiştir.[183] Mart ayını yoğun kılan hadiselerden diğer biri bu defa askeri istihbarat sahasında kendisini göstermiştir. Tahran'daki Türk, Türkmenlerin İran'a saldıracağı bilgisini edinmiştir. Araştırmalarına devam etmesi durumunda da İranlıların bu duruma önlem olarak alakalı mevkilerde iki ordu kurulmasına karar verdiklerine müşahit olmuştur. Nitekim söz konusu askerlerin yine de Şah'a ve onun kurallarına uymadıkları, köyleri yağmaladıkları da öğrenilebilmiştir.[184]

26 Haziran 1874 tarihinde ve hemen öncesinde gelen haberlere göre Erzurum vilayetinden Maku hakimlerinin sınırda aşiretleri etki altına alıp onlardan ve diğer ahaliden asker toplamaya başladıkları istihbar edilmiştir. Bu bilgilerin sağlanması üzerine de durum Tahran'a iletilerek İran beylerinin uyarılması istenilmiştir.[185] Diğer bir sınır hadisesi yine benzer tarihlerde yaşanmıştır. Fakat bu defa söz konusu hudut

182 *BOA, HR.MKT.833/11*; s. 3, 7.
183 *BOA, HR.MKT.824/49*; s. 1.
184 *BOA, HR.MKT.825/54*; s. 1.
185 *BOA, HR.MKT.843/53*.

güney tarafıdır. Burada Savuçbulak tarafından bir aşiretin Osmanlı sınırından geçtiği ve fesatlıklar yaptığı haber alınmıştır. Söz konusu istihbarat bu husus ile ilgilenmesi noktasında Bağdat valiliğine de iletilmiştir.[186]

15 Temmuz 1874 tarihinde Tahran sefiri tarafından istihbaratı alınan diğer bir konu yine barış dönemine ait olup sosyo-kültürel bir konuyu ilgilendirmektedir. Buna göre İran ipek böcekçiliğinde dünyanın önde gelen merkezlerinden birisidir. Ancak ülkede çıkan salgın hastalıktan dolayı ticaret ciddi oranda sekteye uğramıştır. Sefir, gizli bir bilgi olan bu duruma göre, ticaretin yeniden canlandığını ve ülkenin ipek böcekçiliği noktasında yeniden faaliyete geçtiğini üstü olan Osmanlı Hariciyesine iletmiştir.[187] Bunun hemen akabinde ise Şah hazretlerinin Tahran'dan hareket ederek Mazenderan'a doğru gittiği belirtilmiştir.[188]

1874 yılının Ağustos ayı Nasirüddin Şah'ın Cacrod ve Toşantepe'nin yanı sıra Mazenderan'a avlanmaya gitmesi bakımından gözde mekanları arasında bulunduğunu göstermektedir. Tam da o sırada yeni bitmiş İngiliz-İran çatışması sonucunda İranlıların İngilizler kadar esir alamamış oldukları Osmanlı istihbaratı tarafından öğrenilmiştir.[189] Tahran sefiri tarafından Osmanlı hariciyesi için kaleme alınan diğer bir istihbari rapor kapsamında İran Şahı Nasırüddin'in tophanesinin müdürü Mahmud Han ile beraber Lar sahrasına denemelerde bulunmaya gitmişlerdir. Fakat 1874 yılının Ağustos ayına ait olan bu rapordaki bilgi, Osmanlı istihbaratı tarafından teyit edilerek bilginin sıhhatli oluşu sağlanamamıştır.[190]

1874 yılının Ekim ayında Tahran sefirinden gelen diğer bir rapor kapsamında Birman ülkesinden bir elçinin Tahran'a geldiği haber edilmiştir. Sefir raporunda bu ülkeden birinin İran'a ile "ne işi olabilir" yorumunda bulunmasının yanı sıra İran tarafından Viyana'ya açılacak sefarete kimin tayin olunacağı, bu durumda Kirmanşah ordusu kumandanının da akıbetinin ne olacağı ve bu görevler için düşünülen isimlerin tamamının aralarında husumet olduğu bildirilmiştir.[191]

---

186 *BOA, HR.MKT.839/62*; s. 1.
187 *BOA, HR.MKT.845/53*.
188 *BOA, HR.MKT.845/53*.
189 *BOA, HR.MKT.845/53*; s. 5, 8.
190 *BOA, HR.MKT.845/53*; s. 8.
191 *BOA, HR.MKT.852/50*.

1875 yılının başlarında Osmanlı istihbarat ağının ele geçirdiği en önemli bilgilerden birisi Şah'ın Tebriz'e gelirken, Grandük Mihail'in de Bakü'ye gelmesidir. Mihail, şahzadeyi bu hususta sessiz kalan belgeye karşın tebrik etmek için geldiği anlaşılmaktadır. Yine detaylarına inilememesine karşın Şah da o taraftan kendi iki adamını Grandük'e göndermiştir. Tebriz baş şehbenderinin sağladığı bu bilgiye karşın kendisine merkezden gelen bir haber ve yine onun sağladığı teyitler ile Bayezid sancağına yaylak için İran sınırından aşiretler geçmekteydi. Erzurum valisinin diğer şehbenderleri uyarmasından başka tedbir olarak Tebriz baş şehbenderi ise asakir-i şahaneden bir binbaşı kumandasında piyade birliği ve bir bölük de süvari gönderilmesini salık vermişti.[192]

192 *BOA, HR.MKT.838/46*.

SONUÇ

Çalışma kapsamındaki belirtilen tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu ve Kaçar Devleti arasındaki münasebetlerde istihbaratın pay sahibi oluşu Farsça ve Osmanlı Türkçesi ile çağdaş Türkçeden birincil kaynaklar ve literatür çerçevesinde incelenmiştir. Kültürel başta olmak üzere tarafların birbirleriyle mücadelelerinde yer alan etmenlerin içeriğindeki istihbarat tez boyunca işaret edildiği üzere kısıtlıdır. Söz konusu devletlerin böylesi faaliyetlerinin özellikle askeriye – siyasi ve yine bu terimlerle iç içe geçmiş bir biçimde sınır olayları üzerinden yürüdüğü / yürütüldüğü kolaylıkla fark edilebilecektir. Bu karmaşık durum o devletlerin bölgedeki güçlerini korumak ve arttırmak uğruna gerçekleştirdikleri faaliyetlerinin birer sonucudur. Ayrıca burada hemen temas edilmesi gereken noktalardan birisi de Rusya faktörüdür. İnceleme altındaki devletler birbirlerinin faaliyetlerini Rus zemininde takip ettikleri ve öğrendikleri gibi aynı zamanda tarafların daha özelde Rusya ile vuku bulan gelişmelerine de göz atma ihtiyacı hissetmişlerdir. Söz konusu çerçevede ayrıyeten tarafların istihbari örgütlerinin nasıl yöntemler kullandıkları ya da daha genel bir anlamda nasıl oluşum gösterdikleri de mercek altına alınmıştır. Dört taraftan saldırıya uğramak belki siyaseten yahut askeri manada bir olumsuzluğa işaret etse de istihbarat bakımından bir değil dört yerden birden haber almak ve bu gelişmelerin doğruluğunu kanıtlamak noktasında gelişim gösterilmesine neden olur. O yüzden de bu devletler sürekli bir biçimde kendileriyle olan ilişkilerini masaya serdikleri vakit Rusya ya da daha uzaktan seslenen ve fakat sesi daha da gür çıkan bir İngiltere'yi hesaba katmaksızın hareket edemiyorlardı. Nitekim Osmanlılar bu hususta İran'daki yapılanmadan daha fazla tecrübeye de sahipti. İran batısında sadece Osmanlı'nın varlığı ile uğraşı içerisinde ve komşusunu örnek alıp örgütlenerek çok daha geç tarihlerde bir devlet geleneğini oturtmuşken Osmanlılar hem yüzyıllarca dört bir yandan çok çeşitli sayıda komşuya sahip olmuş hem de sonradan çok daha büyük bir gelişim gösteren Roma ile Bizans'ın varisi Avrupa'yla bin yıllar öncesinden gelen devlet geleneğini koruyup geliştirerek mücadele vermek durumunda kalmıştır. Bu nedenle de Osmanlıların istihbari yapılanmaları her bir detay bakımından çok daha çeşitli ve kuvvetli bir görünüm arz etmektedir. Neticede taraflar zaman zaman birbirlerine bu bakımdan üstünlük sağlayarak gittikçe bu alanda kendilerini

geliştirmişlerdir. Hatta birer bölgesel güç olmak yolunda attıkları adımlarda kullandıkları bu müesseseler onların arasına giren diğer dış politika unsurlarını da aydınlatacak bir mahiyet arz etmiştir.

1789-1876 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Kaçar Hanedanı arasında gerçekleştirilen istihbari faaliyetler, elde edilen veriler vasıtasıyla bazı genel çıkarımlar yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu bakımdan devletler arası siyasi ilişki ve çekişmeler istihbari faaliyetlerin yoğunluk kazanmasına neden olmuştur. Sadece elçiler değil, aynı zamanda diğer birçok sosyal-beşeri unsura casusluk rolü yüklenmiştir. Bundan ötürü istihbarat toplama yöntem ve teknikleri sürekli bir gelişime konu olmuştur. İstihbari eleman şeklinde konumlandırılan sınırdaki aşiretler aynı zamanda karşı taraf için bir baskı unsuru haline getirilen bir araç görevi görmüştür. Casusluk faaliyetleri tarafların rekabetin boyutu ve niteliğini daha iyi anlamalarına neden olduğu için potansiyel iş birliklerini de mümkün kılmıştır. Ayrıca sadece askeri değil, aynı zamanda sosyo-kültürel sahadan elde edilen veriler devletlerin ilerleyen dönemlerde attıkları modernleşme adımlarına da etki etmiştir.

Nitekim ortaya çıkarılan bu çalışmanın ileride benzer ve fakat çok daha detay ve önem arz eden çalışmalara rehberlik edeceği de düşünülmektedir. Bu devletlerin birbirlerine karşı uyguladıkları istihbari faaliyetlerin başarı ve tam aksi doğrultuda gelişim göstermiş hikayeleri bugünün istihbari konularına ışık tutacak bir hacimdedir. Böylece geleceğe yönelik daha verimli analizler mümkün olacaktır. Bölgesel güvenlik ve uluslararası ilişkiler, daha sağlıklı bir zeminde yürütülmesi için İran-Türkiye ilişkilerindeki politikanın oluşturulması, sınırlardaki zafiyetlerin tespiti ve köklerinin belirlenmesi ve hatta modern istihbarat stratejilerine fikir sağlayabilecek bir boyut kazandırılması da öneriler arasında yerini almıştır.

KAYNAKLAR

I. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)*

Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.}MKT.UM.)

145/14.

Hatt-ı Hümayun (HAT.)

28/1335; 160/6688; 161/6719; 162/6748; 186/8729; 187/8842; 206/10865; 284/17078; 289/17328; 293/17451; 390/20710A; 390/20710B; 427/21863; 766/36116; 768/26160; 769/36173; 770/36179; 792/36826A; 792/36826B; 793/36838; 801/37091; 802/37099; 802/37113; 806/37157; 806/37168; 807/37166; 807/37194.

Hariciye Mektubi (HR.MKT.)

692/56; 692/59; 695/8; 696/31; 698/85; 725/100; 792/70; 798/43; 803/26; 811/12; 811/36; 817/67; 822/80; 824/49; 825/5; 825/54; 833/11; 838/46; 839/62, 843/53; 845/53; 852/50.

Mabeyn-i Hümayun Evrakı İrade (MB.İ.)

13/90.

II. Literatür. Resale tahkiki serhadiye

ADEMİYET, Feridun. *İran ve Emir Kebir*, Harezmi Yay., Tahran 2018.

ADIGÜZEL, Hüseyin. *Teşkilat-ı Mahsusa*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2020.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet,* c. 2, TOBB, Ankara 2017.

ANDREW, Christopher. *The Secret World: A History of Intelligence*, Excerpt 2018.

ANSARI, Ali. *The Politics of Nationalism in Modern Iran*, Cambridge University Press, Londra 2014.

* Belgelerin tam künyeleri tezin metni içerisinde verilmiştir.

ATEŞ, Abdurrahman. *Avşarlı Nadirşah ve Dönemimde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, (Basılmamış) Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001.

AYKUN, İbrahim. *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudud Antlaşması*, (Basılmamış) Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.

BAYIL, Yüksel. "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi", *History Studies* S. 5, 2013.

BİLGİLİ, Ali Sinan. "Osmanlı tarihi Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasî Karakterin Dinî Söylemi'' *Türk Kültür ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 27, 2003.

BORGER Julian, ''Embassy Cables: Where Dose Diplomacy End and Spying Begin?'', 28 Nov 2010, The Guardian, At: https://www.thgurardian.com/world/2010/nov/28/where-diplomacy-end-spying-begin.

BUCHAN, James. *Spying for the Shah; The Great Game in Iran*, Harper Collins Publishers, New York 2016.

CHESTERMAN, Simon. ''The Spy Who Came in from The Cold War'', *International and International Law*, New York 2006.

CURZON, George Nathaniel. *Persia and the Persian Question*, Cambridge, England 2016.

ÇETİNKAYA, Nihat. *Kızılbaş Türkler & Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi*, Kripto Basın Yay., İstanbul 2017.

DAŞ DARICI, Mevlüde Gökçen. *Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri (1300-1750)*, Kitabevi Yay., 2023.

DOĞAN, Esra. "Rah Hayı Haç Dar Davra-i Dafaviyye", *Mikat-ı Haç Dergisi*, no. 57, 2006,.

DUBOY, Mendel. ''Rahab (the Harlot) And The Spies'', *Jewish History*, erişim tarihi: 28 Aralık 2022, https://www.chabad.org/library/article.

EBUTURABİ, Rıza. *Sazman-ı Casusi va Zıd-ı Casusi'l Emir Kebir*, İran Çağdaş Tarihi Enstitüsü, Tahran 2015.

ELLUL, Jacques. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, Vintage Books, New York 1973.

"Espionage Facts", 6 January 2022, At: https://www.spymuseum.org/education-programs/spy-resources/espionage-facts/

ESTERÂBADİ, Mirza Muhammad Mahdi Han. *Darra-i Nadera: Tarih-i Asr-ı Nader Şah*, İlmi va Ferhangi Yay., Tahran 1988.

ESTERÂBADİ, Mirza Muhammad Mahdi Han.*Tarih-i Cihanguşa-i Naderi*, Kitap Dünyası Yay., Tahran 2012.

FELSEFİ, Nasrullah. *Zindegani'ı Şah Abbas-ı Avval*, c. 3, Nigah Yay., Tahran 1975.

FISCHBACHER, Smith. ''The Enemy Has Passed Through The Gate: Insider Threats, The Dark Traid Andthe Challenges Around Security'', *Journal of Organization Effectiveness: People and Performance*, 2015, s.134-156.

FISCHER, Robert. HALIBOZEK, Edward. WALTERS, David. *Introduction to Security*, Butterworth-Heinemann, 2018.

FLOOR, Willem. HERZIG, Edmund. *Iran and the World in the Safavid Age*, I.B.Tauris, Londra 2012.

FREEMAN, Chas. ''Diplomacy'', *The Britannica*, 2020.

GHAFFARI, Farruh Emin'üd Doula. *Macmua Esnas va Madarık-ı Farruh Han Emin'üd Doula*, Esfahaniyan Yay., Tahran 1980.

GİRGİN, Kemal. *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK Yay., Ankara 1994.

Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye, c. 2, Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu, Tahran 1990.

GÜLEÇ, Emine. *Osmanlı-İran İlişkileri ve Erzurum Antlaşması (1820-1823)*, Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1976.

GÜLSOY, Ufuk. *Kutsal Proje – Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları,* Timaş Yay., İstanbul 2010.

GÜNEY, Filiz. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2005.

HASANİ, Ataullah. "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (985-1049/1577-1639)", Çev. Derya Örs, *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu,* TTK Yay., Ankara 2003.

HİDAYET, Rızakuli Han. *Revzet'üs Sefay'ı Naseri Tarihi*, Çev. Cemşid Kıyanfer, c. 12, Asatir Yay., Tahran 2002.

HUSNA, Cevad Abu'l. "Muhamad Shah Qajar va Ahd'name-i Erzurum-ı Duvvum", *Dünya-i İktisad Gazetesi*, No. 4455, Haber No. 3455458.

JONES, Raymond. *The British Diplomatic Service 1815-1914*, Wilfrid Laurier Univertsity Press, Londra 1983.

JOWETT, Garth. O'DONNEL, Victoria. *Propaganda and Persuasion*, Sage Publications, Thousand Oaks 2015.

KALANKEŞ, Hasan Şeh Nihad – ARIYEN Fouad Pour. "Custari dar Munasebat-ı Siyasi-i İran va Osmani az Baramadan-ı Slesele-i Kaçar ta İnkılab'ı Meşrutiyet'', *Tarih-i Nav Dergisi*, No. 26, 2020.

KARADENİZ, Yılmaz. *İran Tarihi(1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

KARAER, Nihat. *Paris Londra Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Phoenix yayınevi, Ankara 2012.

KASHANI, F. Sabet. *Conceiving Citizens: Women And The Polilics of Motherhood In Iran*, Oxford University Press, Oxford 1999.

KAZVINI ESFAHANI, Muhammad Yusuf. *İran Dar Zaman-I Şah Sefi va Şah Abbas-ı Duvum (Huld-ı Berin)*, Encumen-ı Arsa va Mafahır-ı Ferhangi Yay., Tahran 2003.

KEVSERANİ, Vecih. *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*, Çev. Muhlis Canyürek, Denge Yay., İstanbul 1992.

KÖSE, Osman. "Hindistan'dan İngilizleri Kovma ve Yeni Bir Sömürge Kurmaya Yönelik Proje: Fransa-Rusya Gizli Görüşmeleri (1800)", *History Studies,* c. 4, S. 3, 2012, ss. 83-94.

KUMMİ, Kadı Ahmet. *Hulase'it tavarih*, Çev. İhsan Aşraki, Tahran Üniversitesi Yay., Tahran 2015.

LOMAS, D. W. B. *Diplomacy and Intelligence*, I.B. Tauris 2021.

MEHDEVİ, Abdurrıza Hoshang. *İran'ın Dış İlişkileri*, Emir Kebir Yay., Tahran 2018.

Mehmed Refi, *İran Sefaretnamesi,* Helal Matbaası, İstanbul 1333.

MERVİ, Muhammad Kazım. *Âlem Ârayaı Naderi*, c. 3, İlmi va Ferhangi Yay., Tahran 1986.

MİSYO ÇERKİF. *Seyahetname-i Misyo Çerkif*, Çev. Âbkar Mesihi, Emir Kebir Yay., Tahran 2001.

MUHTARI, Behroz. MUNTAZIRI, Hamid Rıza. "İran-Osmanlı İlişkilerinde Çatışma ve İşbirliği", *Dünya-i İktisadi Gazetesi* 2021, No. 5291, Haber No. 3807994.

MÜNECCİM YEZDİ, Mulla Celaleddin. *Tarih-i Abbasi ya Rozname-i Celal*, Vehid Yay., Tahran 1987.

NAFISI, Sayid. *İran'ın Sosyal ve Siyasi Tarihi*, c. 2, Ahura Yay., 2004.

OTER, Jan. *Asr-ı Nader Şah*, Çev. Ali İkbal, Cavidan Yay., Tahran 1985.

ÖZCAN, Behiç. *Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti'nin Doğu Politikaları*, (Basılmamış) Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. *Türk-İran Tarihi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2006.

PAIDAR, Parvin. *Iran's Foreign Policy 1789-1941: A Study of Foreign Policy in Modernizing Nations*, Routledge Curzon, Londra 2013.

PAYDAŞ, Kazım. *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, (Basılmış) Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

PENAHİ, Muhammad Ahmet. *Nader Şah: Baztâb-ı Hamasa va Facia-i Milli*, Kitab-ı Numuna Yay., Tahran 1997.

PENKOVSKY, Oleg Vladimirovich. "Espionage: International Relations'', *Encyclopedia Britannica*, erişim tarihi: 6 Ocak 2023. https://www.britannica.com/topic/espinage.

PIROTI, Rasul. Kaçar Dönemi İran-Osmanlı İlişkilerinde Kürtlerin Yeri (II. Erzurum Antlaşması'ndan Kaçar Dönemi'nin Soununa Kadar), Payam-ı Nur Üniversitesi, Tahran 2015.

RIYAHI, Muhammad Emin. *Sefaretname'hayı İran*, Tos Yay., Tahran 1989.

SAFA, Zabehullah. *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, Ferdous Yay., Tahran 1991.

SALEH, Ghulam Huseyin Mirza. *Esnad dar Revabıt-ı Siyasi'i İran ba İngilis va Rua va Osmani*, Harezmi Yay., Tahran 1986.

SALİH, Hüseyin Mirza. *İran'ın İngiltere, Rusya ve Osmanlılarla Siyasi İlişkilerine İlişkin Resmi Belgeler*, Harezmi Yay., Tahran 1987.

SARAY, Mehmet. *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan: For Study on the History of Central Asia,* TTK Yay., Ankara 2003.

SARAY, Mehmet. *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019.

SARIKÇIOĞLU, Melike. GÜNGÖR, Mertcan. "Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Elçiliği (1807-1808)", *Vakanüvis,* c. 5, S. 2, 2020, ss. 928-953.

SEPIHR, Muhammad Taki. *Nasü't Tavarih*, Emir Kebir Yay., Tahran 1959.

SOLOMON, Norman. *War Made Easy: How Presidents and Pundits Keep Spinning Us to Dreath*, Hoboken 2008.

SOUSTELLE, Jacques. *The Daily Life Of The Aztecas*, Phoenix Press, 2002.

SUBAŞI, Turgut. *Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdulaziz*, Türkler yayınları, Ankara 2002.

ŞAHEDİ, Muzaffer. *Nazmiye Dar Davra-ı Kaçar; Yek Guzariş-ı İcmali*, İran Çağdaş Tarihi Enstitüsü, Tahran 2014.

ŞAHEDİ, Muzaffer. *Sâvâk, Miili İstihbarat ve Güvenlik Teşkilatı*, Siyasi Okumalar ve Araştırma Enstitüsü, Tahran 2020.

ŞEFİ'İ, Kudret. *İran ve Osmanlı Arasındaki Birinci ve İkinci Erzurum Antlaşmaları*, İran ve Avrasya Araştırmaları Enstitüsü, 2021.

ŞEMİM, Ali Asgher. *Kaçar Dönemi'nde İran*, Mudebbir yayınları, Tahran 2001.

ŞİMŞEK, Erdal. *Türkiye'de İstihbarat Savaşları MİT*, Destek Yay., İstanbul 2012.

TAĞRIYEVA, Şövket. REHİMLİ, Ekrem. BAYRAMZADE, Semed. *Güney Azerbaycan*, Orhan Yayınları, İstanbul 2000.

TAHRANİ, Muhammad Şefi. *Tarih-i Naderi; Nadername*, İran Kültür Vakfı Yay., Tahran 1971.

TUCKER, Ernest. *Nader Shah*, Encyclopedia Iranica 2006.

TÜFEKÇİ, Coşkun. *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2012.

TÜRK, İbrahim Caner. *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri,* Arı Sanat Yay., İstanbul 2013.

ULUERLER, Sıtkı. *XIX. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, (Basılmış) Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2009.

ULUERLER, Sıtkı. *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret (1800-1854)*, Sonçağ Yay., Ankara 2015.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

YAKIN, Aziz. *İstihbarat Casusluk ve Casuslukla Mücadele*, Dışişleri Akademisi Yay., S 3, Ankara 1969.

YEŞİLOT, Okan. "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, 2008.

YEZDİ, Mahmud Afshar. *İran'da Avrupa'nın Siyaseti*, Çev. Mahmud Afshar Yezdi, Dehshiri Yay., Tahran 2011.

YÜKSEL, Ahmet. *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* Kitap Yay., İstanbul 2013.

YÜKSEL, Ahmet. *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

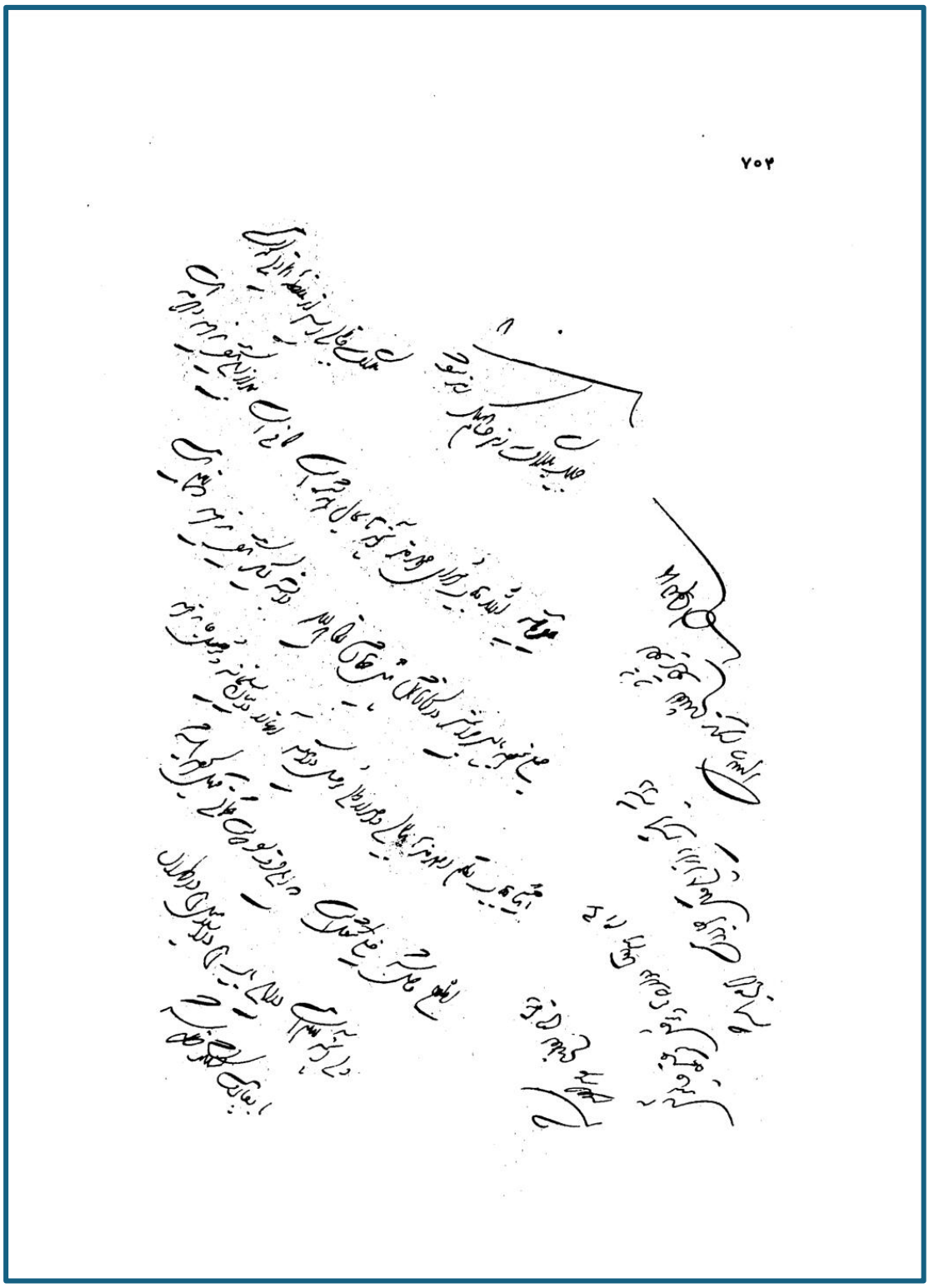
YÜKSEL, Ahmet. Yeniçeri Ocağı, Bozulma ve Casusluk", *History Studies,* c. 9, S. 2 – Ali Birinci Armağanı, 2017.

EKLER

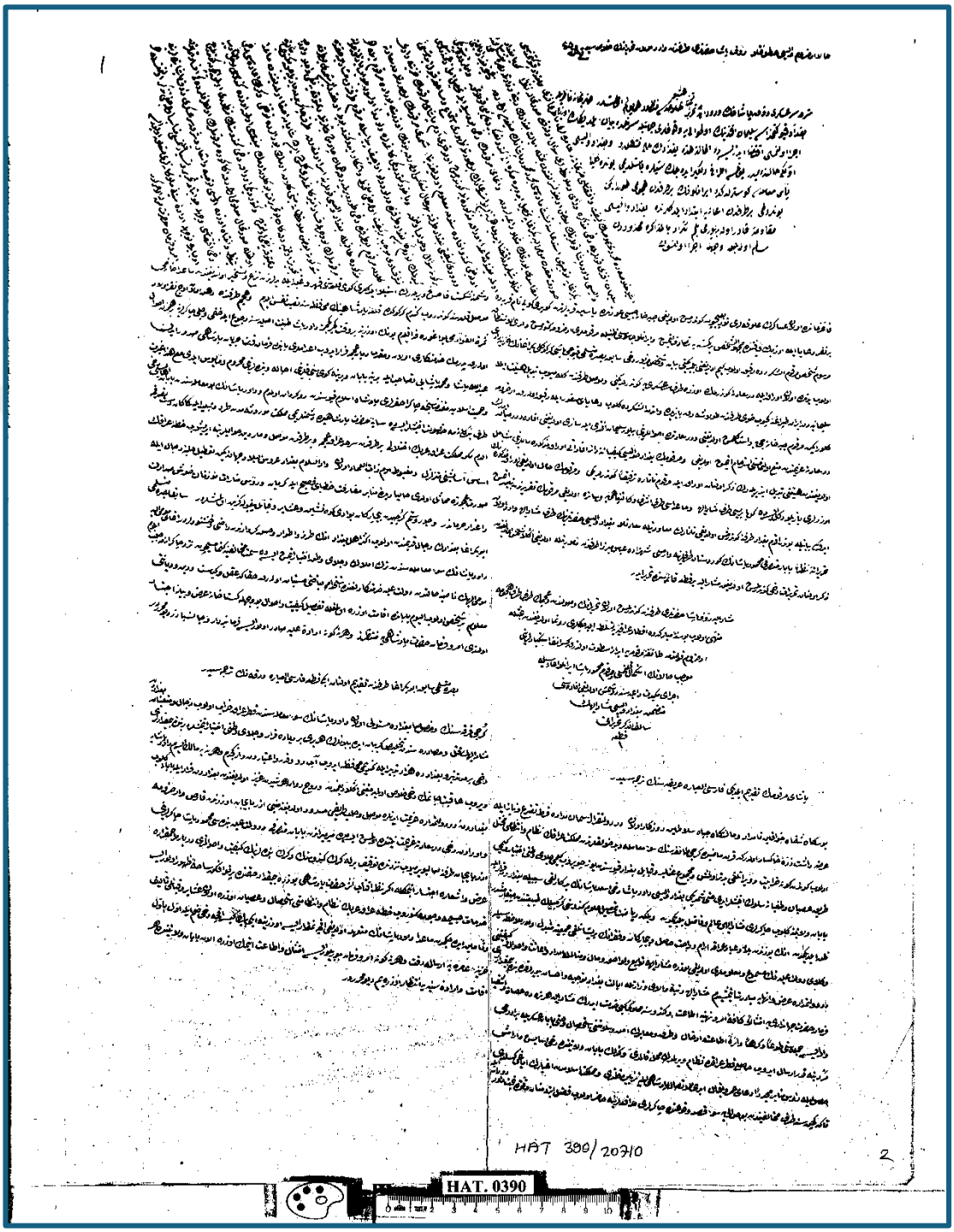
Ek 1. Osmanlı-İran sınırı ve İran Ülkesi Haritası (*Arşiv Belgelerinde* Osmanlı-İran İlişkileri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, iç kapak).

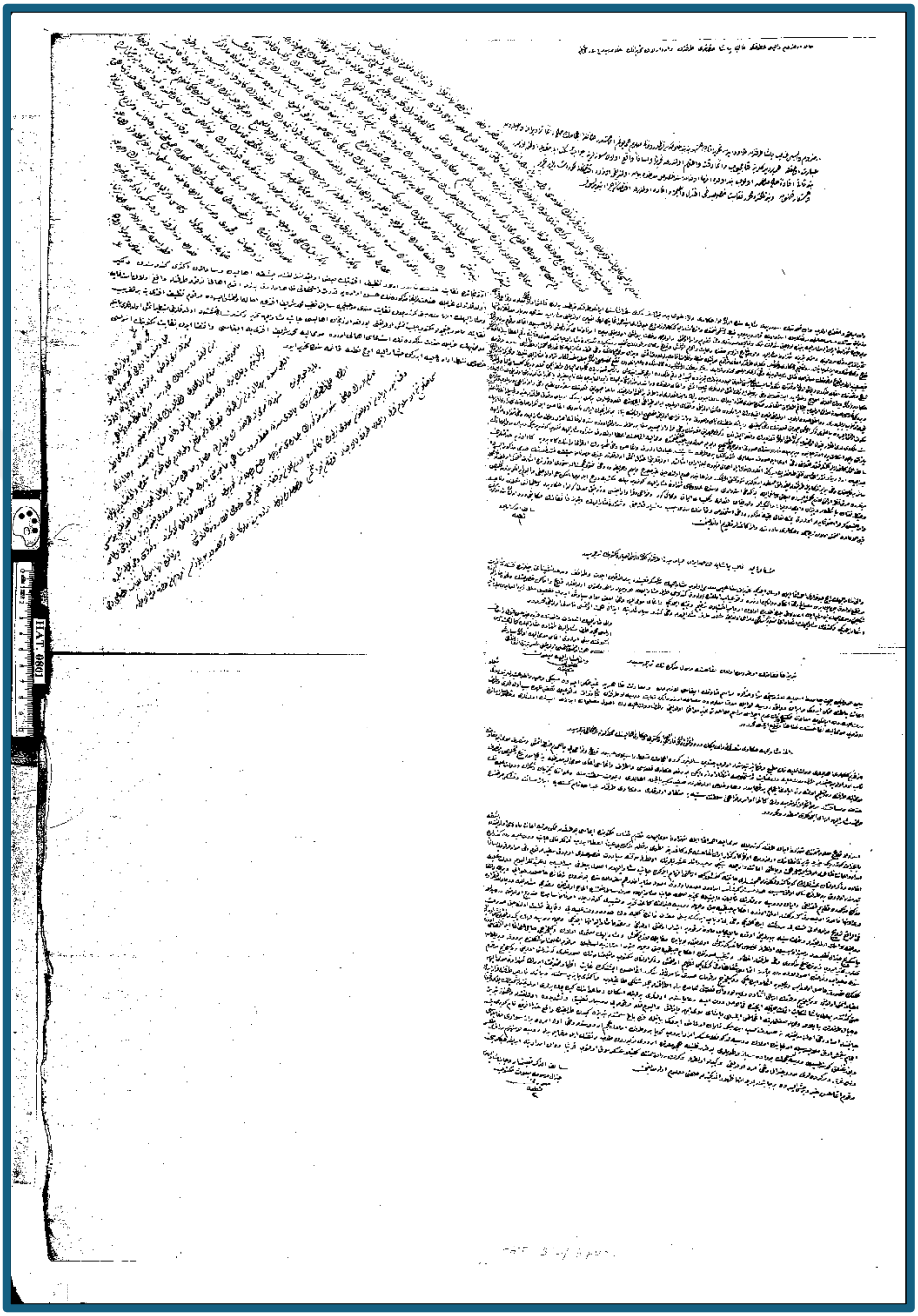
Ek 2. İran casuslarının Musul'da gösterdikleri faaliyetler hakkındaki rapor (*Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 2, s. 704)

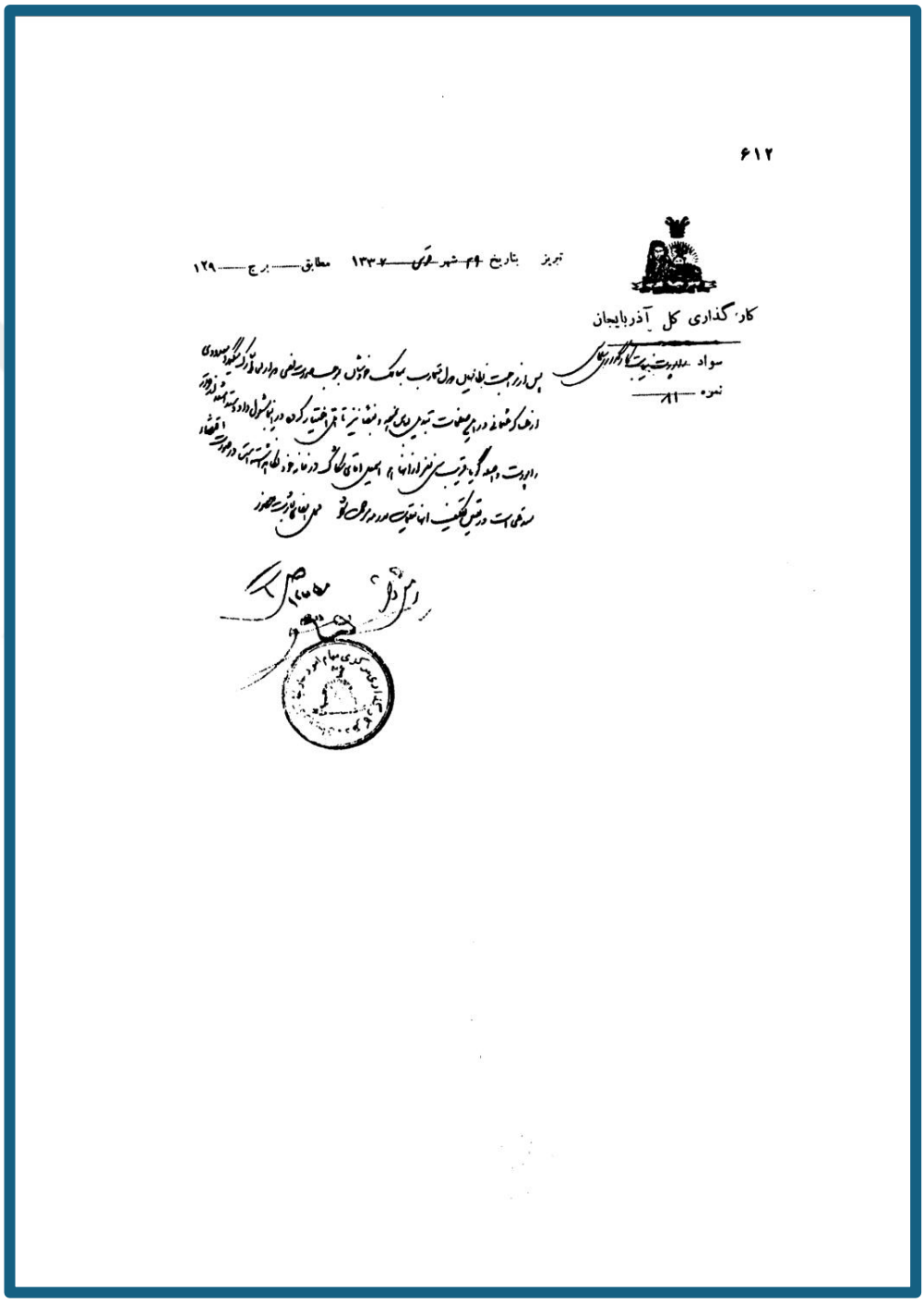
Ek 3. Rauf Paşa'nın Yakaladığı ve İstanbul'a Gönderdiği İran Casusları hakkında Hatt-ı Hümayun (*BOA, HAT.390/201710A).*

Ek 4. Erzurum Valisi Galip Paşa tarafından Hakkâri ve Hoşab kalelerine dair alınan ve merkeze sunulan istihbarat. (*BOA, HAT.801/37091*)

Ek 5. Savaş sonrasında kıyafet değiştirip – evlenen Osmanlı askerlerinin casusluk yapmaları ve onların bu durumunun İranlı yetkililerce tespiti (*Guzide-i Esnad-ı Siyasi'i İran va Osmani: Davra-i Kaçariye*, c. 6, s. 611).

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı : MUNİRA QAYUM

Uyruğu : Afganistan